

3 1761 04250 9497

Purchased for the
Library of the
University of Toronto
from the
Széchenyi-Canadian Trust Fund

Set 400.

1838-1849

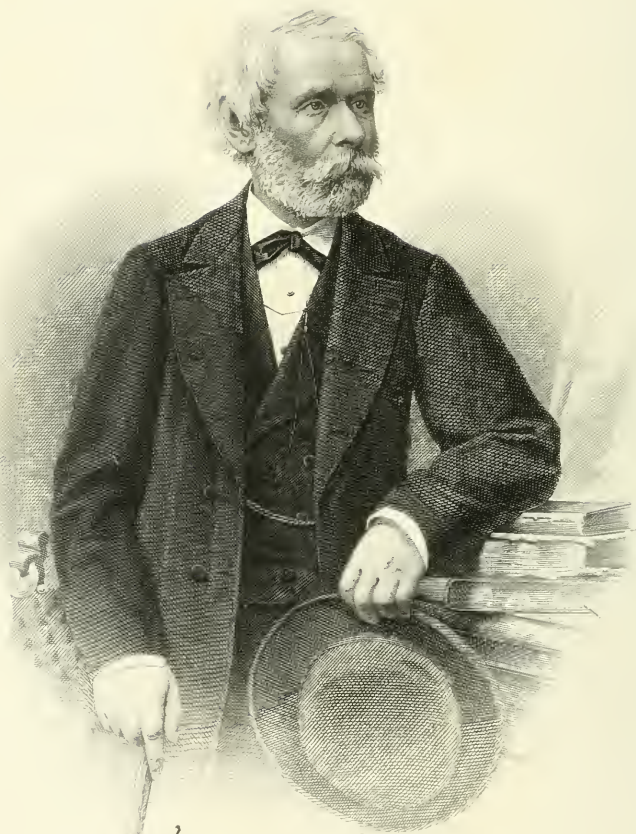
200.-

526 / 189

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10;

11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20

= 10 = 16, 11 = 27, 12 = 38, 13 = 49, 14 = 60, 15 = 71, 16 = 82, 17 = 93, 18 = 104, 19 = 115, 20 = 126

Melyik talál?

Hogy melyik arakipem választom rajzai közül?
 Fényképírő ír! a botra ei. Palapust.
 Mint marati vendég, ül s áll a többi nyugodtan
 Menni csak egy kéisül. úgja orn: ex lexék er!

($\frac{30}{:::} 80$)

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI ÉS LEVELEZÉSE.

ELSŐ KÖTET.

VERSEK.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1888.

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

V E R S E I.

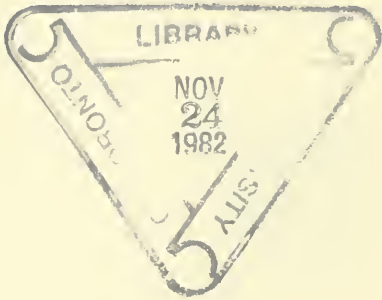

ARCZKÉPPEL.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

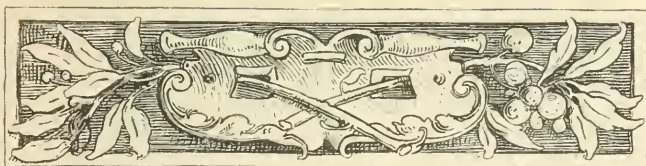
1888.

PH
3205
H
721
8317

BEVEZETÉS.

A magyar olvasó közönség azon részének, mely ARANY költői munkásságát érdeklő figyelemmel kísérte, rég tudomása van arról, hogy hátrahagyott kéziratái között kiadatlan művek is maradtak fenn: befejezetlen eposzok s költői beszédek töredékei és egy új sorozat a kisebb költeményekből.

Mily okok miatt maradtak az előbbieket befejezetlenül, elmondta ő maga ELEGYES DARABOK című műveihez 1867. márczius 1-jén és TOLDI SZERELMÉ-hez 1879. május közepén írt előszavában. *) Elmondta költeményeiben is többször.

„Bányász a költő: hányszor kergeti
Mély föld alatt vakon a vak eret!
Bízvást elindul, hévvel követi:
Az egyszer elvész, meddő szirt mered
Eléje: s ő áll e szirtnél merőbben,
Sápadva szinben, fogyva kedv- s erőben!”

(BOLOND ISTÓK. I. 124.)

*) Lásd: ARANY JÁNOS ÖSSZES MUNKÁI. Budapest. 1883—1885. Kiadja RÁTH MÓR. Nyolcz kötet. II. k. 120. és IV. k. 319. ll.

.....Bevallom gyöngeségemet:
 Nem dolgozom, csak ha *valami* hajt;
 Egyébkor lusta mélabú temet,
 Mely elefántnak néz szűnyognyi bajt.

(U. O. II. 12.)

Ime e hátrahagyott művek utolsó gyűjteménye, most már igazán *de funere domini rapta*.

Megvallom, nem csekély tépelődés után szántam el magamat közzétételekre. Az a kétség, a mit maga a szerző érzett, mikor türedékes dolgozatai egy részét fiókja rejtekéből először kiadta, elfogott engem is.

Vajon érdekléssel fogadja-e mindezt a közönség? Vajon épen a leginkább érdeklődők nem csalódnak-e várakozásukban, a mit a hírlapok ismételt túlzó hírei talán nagyon is fölesigázhattak.

Az ilyen hír haladtában nőttön nő, s a ki végre, a könyv megjelentekor, nem azt kapja, a mit talán a hírek után gondolt, elkedvetlenedésében becsét könnyen alább teszi a valónál.

De vajon nem ártok-e a közzététellel a boldogult emléke iránt tartozó kegyeletnek is? Szabad-e az alkotó művész műtermének minden forgácsát köz-szemlére tenni? Szabad-e a költő terveinek, eszméinek, ötleteinek kidolgozatlan vagy félig kész darabjait föltárni a világ előtt?

S ha egykor majd lehetne is: elérkezett-e már erre az idő? Eddig is szándékosan halogattam a közzétételt, várva, míg az ÖSSZES MŰVEK folyamatban volt új kiadása, a mit atyám maga rendezett sajtó alá, egészen befejeztetett. Nem jobb volna-e várakoznom még tovább is? Vagy legalább megválogatnom a gyűjteményt? Egy részét adni most, a többbit tartogatni más időkre?

De kétkedéseim közt is éreztem, hogy azok felfogásában is „van valami“, a kik e kiadást már évek óta sürgetve, késlekedésemet csaknem egy tartozó kötelesség elhanyagolásának kezdték feltűntetni. Egy tekintélyes tudósunk épen kétségbe is vonta, van-e jogom ily kéziratokat hosszabb ideig elvonni az irodalomtól? Atyám barátai, a kikkel a gyűjteményt közöltem — különben egy részét már rég óta ismerték — nemesak azért voltak a halogatás ellen, mert azt hiszik, hogy e töredékek egyes darabjai bizvást oda tehetők szerzőjük legfényesebb lapjai mellé, hanem azért is, mert nincs semmi oly természetű ok, a miért e gyűjteményt a kortársak előtt inkább kellene rejteni, mint talán később. Pedig előbbutóbb úgy is megjelemlének, az kétségtelen.

A mi a megválogatást illeti: az nehéz volna. Minden válogatás önkényes. Mondhatni, ízlés dolga. A mi egynek érdekesebb, másnak talán kevésbbé. A mi aesthetikai tekintetből talán mellőzhetnék, meg lehet, mint jellemző vonás, életrajzi adatként volna érdekes. Valóban, a ki válogatni akar, olyanba avatkozik, a mire csak maga a szerző lehetne hivatva.

Végre is legjobbnak véltem lehetőleg teljes gyűjteményt adni, összefoglalni egy posthumus kiadásban mind azt, a mi a hátrahagyott kéziratokból, az ÖSSZES MŰVEK utolsó kiadásába föl nem vett régebbi dolgozatokból s atyám baráti levelezéseiből birtokomba jutott és egyáltalán közölhető.

Négy kötetre van az egész tervezve. Az elsőt a verses maradványok, a másodikat a prózai dolgozatok, a harmadikat és negyediket a levelezés foglalja el.

Ily összeállításban, különösen a levelezés belevétele által, a gyűjtemény részben biographiai jelleművé lett,

s ezért helyesnek véltem az egész kiadást atyám 1858-ban írt ÖNÉLETRAJZÁVAL nyitni meg. — kiegészítve ezt az akadémiai almanachban GYULAI PÁL által közölt rövid és vázlatos életrajzi adatokkal.

Így az olvasó, ha egyik-másik költemény vagy levél keletkezésének körülményeiről fölvilágosítást keres, az adatokat mindjárt kéznél leli.

A költői művek között legnagyobb és legjelentékenyebb CSABA KIRÁLYFI, a hún eposzi trilogia maradványa.

Mi volt e trilogia terve, a töredékek élén közölt vázlatokból eléggé megérthető.

Az Attiláról szóló eposz tervével talán mindjárt a forradalom után kezdett atyám foglalkozni. Azonban a kéziratokra itt-ott följegyzett évszámokból ítélve, csak 1852—53 körül fogott először a terv kivitelébe. Ez időből valók a legrégebbi maradványok, melyek alexandrinekban és még egészen az első TOLDI népies hangján vannak írva. Terv-vázlat ez időből nem maradt; a későbbi hármás beosztás (*trilogia*) terve talán akkor még nem is volt meg; legalább a fennmaradt énekek annak meg nem felelnek. E kidolgozásból megvan az első ének, a másodikból két töredék és a hatodikból, melybe az akkori terv szerint KEVEHÁZA is be lett volna szőve, az ennek bevezetésére szánt sorok. A kézirat címlapján föl van írva szép betűkkel: CSABA, s későbbi írással szomorkás rímnek oda-vetve: „Maradt végkép a'ba.“

De még akkor nem végkép. Pár év múlva, 1855—1856-ban, új kidolgozáshoz kezdett, nibelung-strophákban, egészen mellőzve az előbbi maradványokat. Így vers-formában a trilogia első részéből („BUDA HALÁLA“) egy egész ének s a második énekből némi töredék, a

trilogia harmadik részéből pedig („USABA“) negyedfél ének maradt fenn.

Harmad ízben BUDA HALÁLA készült el, oly alakban, a mint meg is jelent. Kéziratán följegyezte, hogy kezdte 1862. február végén, befejezte 1863. május 6-án. A nibelung-verseket végkép félretette s visszatért az alexandrinekhez, de az 1852—53 évi első dolgozatból alig egy-két versszakot vett át. Ez időben, vagy kevéssel korábban, vethette papírra a töredékek élén közlött egyik tervvázlatot is.

S aztán újabb két évtized multával, 1881-ben még egyszer kézbe vette az annyiszor letett munkát, s a tervvázlatot emlékezetében megújítva, hamarjában, három hét alatt, meg is írt két éneket; kézirata elején föl van jegyezve: „Kezdtém 1881. augusztus 2.‘: a végén pedig: „Eddig augusztus 20-án; aztán beteg lettem.“

A DALIÁS IDŐK című töredék, mint az olvasók nagy többsége kétségkívül tudni fogja, a TOLDI-TRILÓGIA középső részének volt első kidolgozása; tehát ugyanazon résznek, a mi később TOLDI SZERELME címet nyert. De meséje is más nyomon indul és részletei is többnyire egészen mások, ismeretlenek. Kétségkívül elég ok arra, hogy a közzétételnek érdeket adjon, de egyszersmind egy okkal több, hogy növelje kétkedésemet. Vajon ez eltérő cselekvény nem fogja-e az olvasót, legalább a naivabb kedélyeket, a költemény által ébresztett illúzióikban zavarni? Nem csökken-e az érdeklődés, a mit az események folyama s a részvét, a mit a szereplők sorsa iránt TOLDI SZERELMÉ-nek olvasása után nyertek? Nem veszít-e ez által az *epikai hitel* is, a mit atyám olyan fontosnak vallott? Igaz, hogy e változtatások sem a szereplő egyének jellemét nem érintik — ezek már itt

is ugyanazok, mint TOLDI SZERELMÉ-ben — sem magát a mű jellemét nem mutatják más színben. Az is igaz, hogy egy-egy megkezdett költői műnek lényegesebb megváltoztatására is van példa, a világirodalomban elismert nagy nevű íróknál is. De azért ez első kidolgozás töredékét aligha adtam volna ki, ha létezése az íróasztal titka lenne. De éppen nem titok. Atyám maga lelkiismeretesen számot adott róla TOLDI SZERELME előszavában, s a megkezdett műből már azelőtt közzé is tett három éneket: az elsőt a LOSONCZI PHÖNIX-ben (Emlékkönyv; kiadta VAHOT IMRE. Pest, 1851. I. kötet); a másodikat a SZÉPIRODALMI FIGYELŐ 1862. évi s a harmadikat a KOSZORÚ 1863. évi folyamában.

E közzé tett három ének közül azonban csak az első ének maradt meg változatlanul. Ez ugyanaz TOLDI SZERELMÉ-nek első énekével, csak néhány versszakkal az utóbbiban megtoldva. A második és harmadik ének már egészen más nyomon indult; ezek mind a jelen kiadásban közölt első töredéktől, mind TOLDI SZERELMÉ-nek II. és III. énekeitől lényegesen különböznek.

Mert e művet atyám három ízben kezdte újra, egymástól messze eső időközök után, s tervén mindannyiszor tett több-kevesebb módosítást, melyek miatt a már közreboesátott énekek sem maradhattak eredeti alakjukban. Az első kidolgozás még a forradalom idején, mindjárt TOLDI megjelenése s az akkor már szintén kész, de aztán öt évig asztalfiókban tartott TOLDI ESTÉJÉ-nek befejezése után, PETŐFI buzdító ösztönzésére indult meg. Czíme akkor DALIÁS IDŐK lett volna. A jelen kiadásban foglalt első szöveg ebből az időből maradt fenn: egészen rajta is van még a „barna hajjal“ és „játshi elmével“ ifjonta elmondott két első résznek naiv üdesége.

Azonban a szerző maga csakhamar elégtelen lett vele; 1853. november 22-én kelt levelében írja TOMPÁ-nak, hogy TOLDI második részét elvitte hat vagy hét énekig s aztán ismét elül kezdte: azt hiszi, úgymond, hogy ezt a részt csak „reá disputálták“ azért nem bír boldogulni vele.

Ez „elül-kezdett“ második kidolgozás tervének és beosztásának felel meg a FIGYELŐ-ben és a KOSZORÚ-ban közzétett két ének. BUDA HALÁLA félre tétele után, 1863—64-ben még dolgozgatott rajta, de — mint maga mondja — „egészen subjectív természetű szenvedések miatt“ ismét hosszú időre abban kellett ezt is hagynia. Újabb egész évtized telt le, míg régi töredékeit 1874 után néha-néha ismét kezébe vehette s véglegesen megállapodott abban a tervben, a mit aztán „fehérülő hajjal“ TOLDI SZERELMÉ-ben befejezett.

A hún-eposz-trilogia és a DALIÁS IDŐK hármasság újra kezdésének időpontjai jelölik egyszersmind atyám egész költői munkásságának három külön időben s egymástól messze eső éveit. A negyedfél évtizedből, mely az ő irodalmi első föllépte idejétől haláláig lefolyt, (1847—1882) másfelet is alig tennének ki azok az évek, a melyekben költői dolgozatokkal foglalkozhatott, de e másfél évtizednek talán fele sem volt olyan, a midőn nagyobb művei alkotására teljesen megvolt a

Kedv, ihlet, alkalom és érzemény,
Erő, kitartás, izlés, akarat —
Egy szóval *a mi kell*...

(BOLOND ISTÓK. II. 14.)

Az igazi ifjúi munkásság időszaka — a *Sturm und Drang* lelkesedésének s fáradhatatlanságának szép kora

nála alig tartott három évig, fölléptétől a forradalom végéig. Ez alatt sem volt az olyan heves és olyan erejében duzzadozó, mint a nagy német költő, kinek irodalmi föllépése e jellemző elnevezést emlékezetessé tette, sem oly merész és követelő, mint PETŐFIÉ, de önérzetes és öntudatos volt. teljesen tisztában a czéllal, melyre törekedett s bizalommal a saját erejében, hogy e kitűzött célt el is fogja érni. Bizonyítják SZILÁGYI ISTVÁN-hoz és PETŐFI-hez ez időben írt levelei. *)

E három évből a DALIÁS IDŐK akkor kezdett énekein kívül nem maradt semmi töredékes dolgozata, semmi csonka műve. Terhes hivatala mellett is — mely elfoglalta reggeltől estig — elég volt akkor néhány hét, hogy a késő éjjeli órák föláldozásával megalkosson egy-egy oly terjedelmű művet, mint az ELVESZETT ALKOTMÁNY, TOLDI, TOLDI ESTÉJE, MURÁNY OSTROMA. RÓZSA ÉS IBOLYA, LOSONCZI ISTVÁN, SZENT-LÁSZLÓ FÜVE, stb.

A forradalom bukása és PETŐFI elvesztése azonban ez ifjúi szép kornak nagyon korán végét vetette:

„Oda vagy, érzem, oda vagy
Oh lelkem ifjusága!“

sóhajt fájdalomosan már 1850-ben, s valóban csakhamar bekövetkeztek azon szomorú évei, midőn, mint fájó

*) „Szeretem a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* köntösében még most; később majd *pusztán*.“ Írja SZILÁGYI-nak 1847. szeptember 6. Mintha egész költői pályája fejlődését előre látta volna! S hogy mi volt fogalma a népiességről, azt is igen határozottan formulázta ez időbeli leveleiben. Lásd többek közt SZILÁGYI ISTVÁN-hoz 1847. nagypéntek napján, PETŐFI-hez 1847. február 28; május 27; augusztus 5-én, SZÁSZ KÁROLY-hoz 1847. október 11-én kelt leveleit s TOMPA 1848. márczius 2-ki válaszát, e kérdésben hozzá írt levelére.

emlékezettel panaszolja, minden kísérlet, hogy megkez-
dett nagyobb műveit egész kitartással révpartra vonszolja,
csak fájdalmas elégedetlenségben végződött és csak „lyrai
sóhajokban kellett széttörödnie fájó lelkét.“ Ez évekből
való csaknem valamennyi töredéke. „A sok első ének“
— „a sok kerített óriás fenek.“ Ez évekből CSABA
KIRÁLYFI töredékeinek nagy része, a MÁTYÁS-DIADALÜNNEPE
című béke-eposz kezdete, BOLOND ISTÓK első éneke,
FURKÓ TAMÁS, A FALU BOLONDJA, VOJTINA LEVELEI, a fordí-
tások Tassóból és Ariostóból — a mint mindezekről ő
maga megemlékezett ELEGYES DARABJAI-hoz írt (most
ÖSSZES MŰVEI IV kötetébe foglalt) előszavában. És ez éve-
kből valók a jelen kiadásban közölt maradványok is: ÉDUA,
az ÖLDÖKLŐ ANGYAL, CSANÁD, AZ UTOLSÓ MAGYAR töredékei
s az a sok apró forgács, a mi a kötet végéhez függelékül
van csatolva. Valószínűleg úgy volt mindenikkel, mint
AZ UTOLSÓ MAGYAR-al, melyről 1858. február 9-iki leve-
lében írja Tompához, hogy bár nem ifjúi hévvel, de kitartó
csendes szorgalommal irogatja „nulla dies sine linea“,
pár hónappal később azonban, (1858. június 5-én kelt
levelében) fásult megnyugvással írja meg azt is, hogy
nem bírja, belefáradt: pedig e művet „közös vigasztalá-
sukra“ szánta, az akkori szomorú napokban.

Ily sikertelen kísérletek között folyt év év után.
Az ötvenes évek elején még jelent meg tőle évenként
néhány lyrai költemény, 1854-55-ben is még néhány
ballada, s azután következnek a költői elnémulás hosszú,
szomorú évei.

Nem bír dolgozni, nem bízik erejében, nem mer
megnyugodni ön kritikájában: bizalmatlanság vesz lelkén
erőt. Midőn 1860-ban az akadémia megtisztelő meg-
bízásából SZÉCHENYI EMLÉKEZETÉT kell megírnia, hetekig

tartó aggodalom kínozza, vajon e megbízatást el merje-e vállalni, s midőn végre belátja, hogy visszautasítania nem szabad, ismét hetekig tartó aggodalmas kétkedések és lelki vádak után jó létre a költemény. De e súlyos évek alatt is mindig egész reménynyel és hittel csügg a gondolon, hogy ha tanári állásától szabadulhatna s kőrösi életének elszigeteltségét íróársai és barátai társaságának pezsdítő befolyásával cserélhetné föl, szelleme még visszanyerné egykori ruganyosságát s magános óráiban ismét bekopogtatna ajtaján a régen tova röppent múzsa. Minél erősebbé válik nála e hit, annál nyomasztóbbnak érzi akkori állását, annál nyűgösebbeknek a vele járó feladatokat. Ólomként súlyosodnak ezek lelkére, s midőn végre teljeseedik a régi vágy, hogy kötelekeiből kibontakozva, más viszonyok között más életet próbáljon, egész megkönnyebbültnek s szabadnak érzi szellemét. Pedig a pesti új életpályán a „kenyérkereső mindennapi munka“ nemcsak kevesebb nem lett, mint kőrösi tanársága alatt volt, sőt nagyon megsaporodott. Lapot szerkeszt, annak jó nagy részét maga írja, novellákat fordít, sőt lapja számára eredeti tárcza-beszélyeket is kezd írni. *) újdonságokat szed össze, korrigál, levelez, a KISFALUDY-TÁRSASÁG újra szervezésének, s kivált e társaságnál a „*pártoló tagok*“ intézményének tömérdek aprólékos irkálással, pénzkezeléssel, könyvvezetéssel, számadásokkal, a másfél-ezer pártoló tag nevének s lakásának nyilvántartásával, igényeik, panaszai, reclamációik kielégítésével járó teendőket végzi, saját kezével vonaloz rovatos foliansokat, indexeket szed betűrendbe, e mellett szerkeszti a társaság

*) Ezek maradványait, mint curiosumot, érdekesnek hittem a jelen kiadásba fölvenni.

pártoló könyvtárát, javítgatja „bársonyos kézzel“ egyik-másik író vagy fordító stílusát s mindezt azzal a lelkiismeretességgel, mely őt minden dolgában jellemezte. Hogy olykor minő bajlódásokkal járt az ilyen munka, legyen elég csak KAZINCZY GÁBOR-nal és SZEMERE MIKLÓS-sal ez időben folytatott levelezésére utalni. Ennyi teendői közt bizonyára alig maradhatott csak annyi szabad ideje is, mint előbb a kőrösi tanárkodás alatt. S mégis az az erős hit, hogy régi nyűgét lerázhatta, elég volt neki, hogy költői munkakedve visszatérjen. Újra előveszi — 1862. tavaszán — CSABA KIRÁLYFIT s egy huzamban meg is írja a hún trilogia első részét, BUDA HALÁLÁT. E mű közreboesátása azonban zibbasztóan hatott munkakedvére. Nem azért, mintha fogadtatása nem járt volna elég fényes sikerrel. Az akadémiánál megnyerte a Nádasdy-díjat, a bíráló bizottság jelentése nagy elismeréssel nyilatkozott róla, s a lapok ismertetései is általában magasztaló hangon szóltak. De ő úgy érezte, mintha mind ebben inkább bizonyos *succès d'estime* nyilatkoznék, a mi nem volt elég arra, hogy megerősítse őt azon bizalomban, melyvel e nagy munkájához hozzáfogott:

„Ha későn, ha esonkán, ha senkinek: irjad!...“

Régi kétségei újra feltámadtak s elkedvetlenedését növelte egy terjedelmes anonym bírálat,^{*)} mely BUDA HALÁLÁT mind conceptiójában, mind kivitelében elhibáztattnak ítélte, s melyről irodahni körökben az a hír járt, hogy névtelen írójának álarcza alatt egy jeles költőnk és műbíránk rejtezik. Maga a bírálat hihetőleg nem tett volna reá hatást, de nagyon bántotta, egyéni viszo-

*) A TÖRÖK JÁNOS által szerkesztett PESTI HIRNÖK-ben.

nyoknál fogva is, a vélt támadónak személye. Nem sokára kitűnt ugyan, hogy ez a gyanú teljesen alaptalan volt: a kritikát más írta: de az elködvetlenedés megmaradt s a hún trilogia folytatására a kellő hangulat többé nem akart visszatérni. Később, évek múlva, fájdalmasan említette előttem, mennyire sajnálja, hogy BUDA HALÁLÁT pályázatra küldte s egyáltalán kiadta a kezéből. „Ha akkor, ki nem téve magamat a nyilvános bíráltatás izgalmainak, rejtekemben zavartalanul tovább dolgozom, megvolt az ihlet hozzá, hogy egy huzamban befejezzem az egész művet: a nyilvánosság hereze-hurczája, conventionális dicséretei nem kevésbbé, mint rosszaló hangjai, kizaklattak lelkem nyugalmából s most már e munka végképen esonka marad.“

A félre tett hún eposz helyett akkor TOLDI középső részét vette elő. De, mint fentebb említém, jöttek a „subjectiv szenvedések“ évei, betegsége, leánya halála. Es jött egy új hivatal, az akadémiai titkárság. Talán könnyű hivatal lett volna másnak, de terhes járom neki, a ki télen nyáron, napról napra pontosan megtartotta a hivatalos órákat, ezeknek áldozta délelőttjeit, napja többi részét pedig nem ritkán az aprólékos teendők miatti gondok rontották meg s a „kötelesség vampyr-vádja hált folyton vele...“

Költői műveire gondolni sem tudott s egész studiummal kellett elméjét valamely foglalkozáshoz törnie, hogy bánatától, gondjaitól, mély gyászának érzelmétől kissé szabadulni tudjon. Valóságos „szellemi gymnastikákat“ vett elő. Egyszer arra vetette magát, hogy megtanulja az angol kiejtést nyelvtanokból és szótárból. Mert tudott ugyan angolul, — könyv szerint, — már ifjúkora óta, de nem volt módja élőszóval tanulni s a kiejtést nem

sajátíthatta el. Most neki állott s csinált magának kiejtési szabályokat; e szabályok természetesen csakhamar százakra szaporodtak s minden szabály alól megannyira a kivétel; hogy aztán ezeket emlékezetében mégis megtarthassa, fogta magát, visszatért a mult századi latin grammatikusok módszerére s szabályait és kivételeit hexameterbe szedte. Türelme természetesen nem bírta odáig, hogy ily módon versbe szedje az angol kiejtés egész rengetegét, de fölvitte egy pár száz hexameterig, melyek később, angol nyelvtanával együtt, könyvtára fenekére dobva, véletlenül meg is maradtak. Kárba vezett munka, mert hogy az angol nyelv jó kiejtését efféle szabályokból el nem lehet sajátítani, a felől, a ki angolul tud, tisztában lehet s talán ő maga is tisztában volt már akkor is, mikor e munkájához hozzá kezdett.

Másszor a latin classicusokat kezdte tanulni könyv nélkül. HORATIUS-ból fölvitte vagy száz ódáig, VIRGILIUS-ból is talán egy énekig.

Nem tudom, ez időből való-e, vagy talán még a kőrösi évekből, BÄNK BÄN kezdetéről egy pár jelenetnek fordítása angolra, ötös jambusban. De ez csak tréfa lehetett: későbbi írással ez van jegyezve a kézíratra: „Szamárkodás; hanem igazán szeretném BÄNKÖT angolul olvasni. Olyan SHAKESPEARE-ies.“ Emlékezem, hogy saját DANTE című költeményét is egyszer a hatvanas évek közepe körül, (mikor DANTE ötszázéves jubileumát ülte a világ) angolra fordította, de ennek kéziratát irományai közt nem találom.

Majd esillapodottabb lélekkel reá tért régi kedvenceinek forgatására. SHAKESPEARET újra olvasta, összes drámai műveit, elbeszéléseit, sonettjeit, teljes élvezettel.

Egy megjegyzése ez időből még eszembe jut: „SHAKESPEARE írói talentumáról elmondhatni, a mit a zsoltár zeng az úrról: Nagy vagy uram a nagyokban, és nagy vagy a kicsinyekben.“

SHAKESPEARET még néhány angol költő és prózaíró követte: MOORE TAMÁS költeményei — úgy emlékezem, inkább a lyraiak — WASHINGTON-IRVING SKETCH-BOOK-ja, FIELDING: JOSEPH ANDREWS-e, sőt, ha nem esalódom, MARRYAT kapitány tengerész-regényeiből is egy-kettő; mindannyi már ifjúkorában ismert művek. Mintha akkori benyomásait igyekezett volna általok fölleveníteni s visszavarázsolni lelkét ama szebb időkbe, midőn

„Madar zengett minden bokorban,
Fűszeresebb az esti szél,
Hímzettebb volt a rét virága.“

Ifjúkori kedveltjei közül csak BYRONT nem emlékezem, hogy ez időben újra elővette volna. Pedig egykor lelkesedett érte (lásd BOLOND ISTÓK I. ÉNEK 71. versszak) s hatása meg is látszik KATALIN-ján és a jelen kiadásban közölt ÉDUÁN. DON JUAN-jából még írói föllépte előtt lefordította az „ÚJ GÖRÖG DALNOK ÉNEKÉT“ s később, talán Kőrösön, megkezdte SARDANAPAL-ja fordítását is, de ebben egy fél felvonásig sem haladt. Azon időből való kedvence volt BURNS is; említette egyszer előttem, hogy a CSALÁDI KÖR című költeménye egészen BURNS SZOMBATESTÉJÉ-nek hatása alatt született, annyira, hogy első közlésekor gondolkozóban volt, nem volna-e kötelessége ezt meg is említeni, s csak azért nem tette, hogy a „béna magyar harczos“ által akkor kelteni óhajtott hatást ne rontsa. BURNS most az újabb olvasáskor sem vesztett nála egykori hatásából semmit; sokáig foglalkozott vele; örömet bajlódott skót dialectusa nehézsé-

geinek leküzdésével s néhány költeményének fordítgatását is megpróbálta; e fordítások közül KÓBOR TAMÁST néhány évvel később (1873) GYULAI SÜRGETÉSÉRE befejezte s átadta a BUDAPESTI SZEMLE-nek; „AZ ÖRDÖG ELVITTE A FINÁNCZOT“ fordítását a jelen kötetben veszi az olvasó; még egy párnak, mint: THE LAZY MIST HANGS... — THE VOWELS — AE FOND KISS... — fordításaiból csak csonka töredékek maradtak fenn.

Az angol íróktól később visszatért még ifjabbkori tanulmánya és csodálata tárgyához, HOMER-hoz. Újra olvasta az ILIASZT, ODÜSSZEIÁT, BÉKA-EGÉR-HARCZOT. S aztán végkép meg is maradt a classicai világ irodalma mellett. Végig ment a római írókon: újra olvasta VIRGILT, kinek eposzát ZRÍNYI ÉS TASSO tanulmánya írásakor — mint a jelen kiadásban közölt jegyzetei is tanúsítják — sokszorosán tanulmányozta; újra olvasta OVIDIUST, kinek METAMORPHOSISÁT mint kőrösi tanár évekig tanította az iskolában, aztán LUCANUS PHARSALIÁJÁT, CAESAR ÉS TACITUS műveit. Ezeket követték a vígjátékírók: TERENTIUS ÉS PLAUTUS (ez utóbbit hasonlíthatatlanul eredetibb és erősebb teremtő geniushoz tartotta). Majd sorba vette a görög historicusokat; HERODOTUS, XENOPHON, THUKYDIDES, PAUSANIAS — aztán a tragédia írók: AESCHYLOS, SOPHOKLES, EURIPIDES sorban vándoroltak föl hozzá az akadémia könyvtárából. Így jutott el ARISTOPHANES-ig. Ezt is ismerte már, legalább egyes darabjait ifjúkora óta. De most sokkal mélyebben hatott kedélyére. Durva, de hatalmas és elementaris erejű humora magával ragadta őt, mert mint IMRE SÁNDOR beható elemével fejtegeti*), jellemök és kedélyök ellenkező volta

*) Lásd a BUDAPESTI SZEMLE 1885. évi XLI. kötetét.

daczára, az athenaei kiméletlen satyricus műveiben sok oly vonás van, a mivel ARANY humora egy töről fakadt. De különben is, mintha korunk erkölcsi felfogása és kiábrándult nézetei közelebb hozták volna hozzánk ARISTOPHANEST s fogékonyabbakká tették volna a kedélyeket az ő erősen józan eszű, minden phantasmagoriát és minden szédelgést kigúnyoló, de azért élénk képzeletű és örökké leleményes elméje játszi szüleményeinek méltánylására. Addig-addig olvasgatta, míg kedvet kapott egyes jeleneteivel megbirkózni; később mind jobban belemelegedett a munkába; szórakoztatta ez a „szellemi gymnastica,“ gyönyörűségét lelte a görög népies komikum nyelvének, tréfáinak, szójátékainak magyarra tételében s addig „babrált“ vele, míg egyszer aztán komolyan is neki fogott és szerencsésen elkészült az egész ARISTOPHANES-szel.

E hosszú évtized — tulajdonképen tizenkét év — alatt (1865—1876) eredeti művein alig dolgozott valamit. Egy ízben (1873) megkísérelte elővenni BOLOND ISTÓKOT, „mint öreg asszony a letett kötést“, de csak egy énekig haladt vele; majd 1874 óta TOLDIT próbálta néhány versszakkal odább „vonszolni“ — de pár heti munka után mindannyiszor fájdalmas lélekkel kellett meggyőződnie, hogy a munka „nem megy.“

Elnyomták a hivatalos apró gondok. De, mint kőrösi tanársága utolsó éveiben, úgy bízatta magát most is a reménnyel, hogy ha hivatala nyúgeitől szabadullhatna, ismét tudna dolgozni. Csakhogy most már nem egy újabb életpálya változott munkakörébe akart átlépni, hanem független nyugalomba, melyben „ne legyen senki bábja.“ Év év után folyt, míg e vágy teljesültét megérhette. Idő közben a magyar kormány

részéről két ízben is felajánlották neki, hogy az országgyűlésen egy állandó, tisztos évdíjat hoznak javaslatba részére, de ezt nem fogadta el. Túrt, várt, igyekezett vagyonát gondosan gyarapítani, számadási könyvecskéjének címlapjára jegyezve, mintegy jeligéül, HORATIUS-nak APOLLÓHOZ írt ódájából e sorokat:

„Frui paratis, et valido mihi
Latoë, dones, et, precor, integra
Cum mente; nec *turpem* senectam
Degere, nec *cithara* carentem.*)

Így táplálta lelkét azon jobb jövő reményével, mikor majd kedve szerint, napja legjobb részében igazán magának fog dolgozhatni. Ez a remény és ez a hit adott lelkének erőt; mondhatni az tartotta őt fönn. Egyetlen vágya, reménye, célja, törekvése volt, hogy költői művei folytatását még egyszer megkísérthesse. Egész lénye e munkavágyban pontosult össze; talán nem is volt már abban írói ambíció, csak az az önkénytelen vágy,

„mely csilingel az égi madárban,
Hogy lerombolt fészket rakja *késő* nyárban;
Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
Noha füstbe százszor menjen áldozatja . . .“

S valóban, mintha e régóta táplált óhajtás még megtört testének gyöngeségén is győzedelmeskedett volna, mikor végre 1877-ben hivatalát letehetette, csaknem megifjodott kedvvel és kitartással kezdett munkához. Akkor nyáron, a Margit-szigeten két hó alatt több költeménye készült el, mint — az 1861—63 éveket kivéve — hu-

*) Engedd, Apolló, hogy fáradtságom eredményének ép erővel és ép elmével örvehdhessenek: üregségem ne legyen gyámoltalan s lantja se hiányozzék.

szonöt év óta együtt véve. Kedvvel, kitartással, mondhatni „egy lélekzet alatt“ megírt egy egész sorozat lyrai verset, balladát, genret.

Volt egy kulesesal zárható kapesos könyve, mely-lyel valamikor régen GYULAI ajándékozta meg; ezt hóna alá fogta, elindult vele a sziget néptelenebb útain s háborítatlanul mélézgatott, írva, ha jött az ihlet pereze, vagy gyönyörködve a szorgalmas kertész munkálkodásában, a kívül szívesen el-elbeszélgetett. (Ennek emléke a „SEMMI TERMÉSZET“ czimű költemény.) A kapesos könyv tiszta lapjai gyorsan kezdtek telni, de jó ideig nem mutatta senkinek, még anyámnak és nekem sem. Mert naiv öröme telt benne, nemesak ez időben, hanem már régebben is, ha egy-egy kész munkával lephette meg azokat, a kikiről tudta, hogy az ily meglepetés nekik örömet okoz. Mi pedig azzal igyekeztünk viszonzni e gyöngédséget, hogy nem kérdeztük mit dolgozik, sőt nem is mutattuk, hogy észrevennők, ha valamin dolgozott. A korai kérdezősködés háborgatta; röstelte, ha valaki figyelemmel kíséri, mivel tölti az idejét. E részben is teljes függetlenségre és szabadságra volt szüksége. Várni kellett, míg ő maga önkényt mutatja meg a kész művet. A kapesos könyv tartalmával ez nem egy hamar következett be. Már jó sorozat volt lapjain, mikor végre anyámnak fölolvastott belőlök néhányat; az ő kérelmére mutatta aztán meg nekem s kettőnk kértére GYULAI-nak és SZÁSZ KÁROLY-nak. Hogy ezekből valamit közre bocsásson, arról sokáig hallani sem akart. Mily érzés volt az — csaknem a félelemmel határos tartózkodás — a mi a nyilvánosságtól viszsztatartotta, elmondta GYULAI-hoz írt levelében, mikor GYULAI a kapesos könyvből először erőszakolt ki egy

verset. *) Pedig e kérdésben GYULAI-nak igaza volt, vagy talán jobban mondva, mind a kettejüknek igazok volt. GYULAI-nak annyiban, hogy a közlött költemények valóban sikert arattak — nagyobb, zajosabb külső sikert, mint régebben kiadott költeményei — s ennek számos gyöngéd nyilvánulása a beteg költőnek is örömet szerzett, megaranyozta hanyatló élte alkonyát. De igaza volt neki magának is, mikor úgy érezte, hogy a közzététel után e sorozatba több költeményt írni nem fog. Valóban nem is írt, bár talán nem esupán e kizavartatás volt az oka, hogy nem írt.

Vajon ő maga voltaképen minő szándékban volt a képesos könyvébe zárt költeményekkel, mikor azokat írta: alig mondhatnám meg. Mintha csak a maga kedvére dalolgatott volna; a nyilvános közzétételre eleinte aligha gondolt. Később volt egy idő, mikor azt tervezte, hogy egy részöket kinyomatja kézirat gyanánt *ŐSZIKÉK* **) cím alatt vagy ötven példányban s szétosztja barátai és rokonai között. E szándékára azonban GYULAI tréfásan azt jegyezte meg, hogy az nagyon aristocraticus: „Te, János, már ide s tova írónak sem akarnád tartani magadat, s úgy beszélsz, mint valami nagy úri dilettáns, a ki kerülni akarja, hogy a közönséges írók közé elegyedjék.“ Ezzel az észrevétellel persze egyszerre el volt vágva a külön kiadás útja. Másszor, úgy látszik, arra gondolt, hogy e verseit kéziratban hagyja maga után:

És ne haljak meg mint koldús,
A ki semmit sem *hagyott*.***)

*) Lásd 1877. október 20—22. kelt leveleiket.

**) *ŐSZIKE* — *colchicum autumnale* — egy kikirics faj, mely késő ősszel virágzik.

***) Lásd *HAGYATÉK* című versét.

De ez a szándék sem teljesült, legalább nem az egész cyclusra nézve. Mintán Gyulai egy költeményt kicsikart tőle, csakhamar zaklatták mások is, s ily módon a kapesos könyvből napvilágra jutott tizenöt költemény: A LEPKE, EPILOGUS, VÁSÁRBAN, A TÖLGYEK ALATT, KORTÁRSAM R. A. HALÁLÁN, KOSMOPOLITA KÖLTÉSZET, HÍD-AVATÁS, TENGERI-HÁNTÁS, VÖRÖS RÉBÉK, ÉJFÉLI PÁRBAJ, ÉNEK A PESTI LIGETRŐL, TETEMRE HÍVÁS, HARMINCZ ÉV MULVA, NEM KELL DÉR..., A JÓSÁGOS ÖZVEGYNEK. Ezek aztán ÖSSZES MŰVEI új kiadásába is felvették. A többit a jelen kötetben veszi az olvasó. Jónak láttam megtartani egykor tervezett címöket s ŐSZIKÉK név alatt venni fel e posthumus kötetbe, hogy így a cyclusnak ez a része mégis együtt maradjon.

Az ŐSZIKÉK félretétele után vette elő és fejezte be atyám TOLDI SZERELMÉT. De épen oly nehezen tudta ennek közrebocsátására is elszánni magát. S mikor végre engedett barátai sürgetéseinek: valami olyan félig-nyilvános kiadást akart vele próbálni. Nem adta át kiadónak, mert az majd „zajt üt vele s nyakára küldi az embereknek, hogy kénytelenek legyenek megvenni, vagy akarják, vagy sem.“ Kinyomatta tehát a saját költségére s átadta az egész kiadást az akadémia könyvkiadó-boltjába, hogy onnan *csak az vegyen belőle*, a kinek kedve van. Hogy pár nap alatt az egész kiadást elkapkodták: oly eredmény volt, a mire sem ő, sem más nem számított.

TOLDI SZERELME után dolgozni kezdett többi régi beszélyei töredékein is. Az UTOLSÓ MAGYAR ÉS ÉDUA kéziratán világosan fölismerhető, hogy amannak XII-ik, ennek VI-ik szakaszát az utolsó években írta. De hamar félretette mindeniket.

Talán fárasztotta az a nehéz versforma, melyben e művek írva vannak; vagy talán CSABA KIRÁLYFIT vette elő ismét, a mit aztán, fentebb idézett jegyzete szerint, addig folytatott, míg a betegség ki nem ragadta kezéből a tollat.

Buzgón megtartotta, a mit nyugalomba-vonultakor föltett magában:

„A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez,
Ha jó a halál!”

A régebbi évekből négy kisebb költeménye maradt, melyek ÖSSZES MŰVEI új kiadásában nem jelentek meg. Kettő a forradalom idejéből: RÓZSA SÁNDOR és egy honvéd-dal; mind a kettő a SZABADSÁG ZENGŐ HÁRFÁJA című füzetekben *) jelent meg először, s az óta feledségbe mentek. Továbbá A HONVÉD ÖZVEGYE és az ÁRTATLAN DACZ, melyeket atyám, műveinek minden korábbi kiadásából szándékosan hagyott ki; az előbbit, gondolom, azért, mert „a honvéd özvegye“ még életben volt, az utóbbit, a hozzá írt jegyzetében érintett okból.

De maradt, mind a régi időből, mind az utolsó évek ből, néhány alkalmi rögtönzés és néhány kisebb töredék: vázlatok, röpke ötletek, megkezdett strophák.

Úgy hittem, e posthumus kötetből ezeknek sem szabad hiányozniok; FÜGGELÉK-ként kiadhatom a félre-magyarázás kockázata nélkül.

Egy részök már úgy is közkézen forog évek óta. Az alkalmi rigmusok kiszivárogtak a szűkebb baráti körből, melynek pillanatnyi fölvidítésára szánva voltak, s részint kéziratban, részint — kivált az atyám halála

*) Lásd ezekről a jelen kötet végén közölt jegyzeteket.

után megjelent hírlapi közlemények által — nyomtatásban is elterjedtek a közönség között. Ő maga nemigen tartotta meg ezek kéziratát; a mi megmaradt belőlök, leginkább barátai őrizték meg, a kik az efféle apróságokat is kegyeletes beesben tartották.

„Számítalan példát tudnék idézni reá — írja egyik jellemrajzában SZÁSZ KÁROLY *) — hogy ARANY egyik-másik munkáján hogy dolgozott éveig; hogy rejtegette, félig készen, egészen készen is, éveig. De tudok ám példát mondani arra is, hogy a mit csak úgy rázott ki a köntöse nyjjából, az is milyen ép-kéz-láb, s mily tökéletes formában jött ki onnan. Rögztönzései is olyan tökéletesek a magok nemében, mint geniusának legtovább melengedett és legérleltebb gyümölcsei.“

A körösi tanárság éveiből megmaradt apróságokat leginkább SZÁSZ KÁROLY és SZILÁGYI SÁNDOR rakosgatták felre.

Az „akadémiai papirszeletek“ eredetét JÓKAI egy (1865-ben írt) tréfás jellemrajzban következőleg adja elő:

„Az akadémiai üléseken dirib-darab papirosokon szoktunk egymásnak izengetni. Én karrikaturákat mázolok neki, ő meg nekem epigrammokat küldöz.

„Egyet közlök belőlök. Arról folyt épen az értekezés, hogy a história csak azoknak a neveit jegyzi fel, a kik szellemökkel hatottak, vagy a kik vérengző hadjáratokat viseltek.

„A papír-rongyra, mit hozzám röpitett, ez volt írva:

Az emberi ültöt nagy feledékenység

Elnyeli, mint tenger;

Csak kettő marad fenn az emlékezetben:

Der *Denker* und *Henker*.

*) VASÁRNAPI UJSÁG 1882. évi 44. sz.

„Az ilyen papir rongyokat. — folytatja tréfásan JÓKAI — én rakásra gyűjtöm, s majd ha mind a ketten meghaltunk, majd ha a *magyar* uraságok *belgák* és *angolok* lesznek, ezereket fognak érte kapni — az örökösöm.“

Egy pár ilyen papir szeletkét még TOLDI FERENCZ és PONORI THEWREWK EMIL őriztek meg, néhányat pedig én tettem félre.

Van azonban az alább közölt rögtönzések között sok, a mit nem is barátai számára írt, hanem egyesegyedül csak önmagának. Mintha az élet apró nyomorúságai elől a saját humorához menekült volna, s a ki egykor lelkének nagy convulsiói, kedélyének meghasonlása, hazája sorsa miatti aggodalmai s a végzet által reá mért megpróbáltatások, küzdelmek, bánat és gyász ellen a költészetben keresett enyhületet, utóbb az apró-cseprő boszúságok, kicsinyes sérelmek, sőt a gyarló testi szervezet gyötrelmei ellen is, humora játékában kereste volna az orvoslást. Soha sem szeretett panaszkodni; ha bántotta valami, nem fakadt ki érte, némán viselte bajait, félre vonult, s aztán — mintha múzsája szállott volna le hozzá vigasztalására — vagy egy sóhajtás-szerű versecskében nyertek érzelmei alakot, vagy egy stoicus mosollyal rázta le az apró mizeriákat lelkéről.

Mennyi ment az efféle apróságokból veszendőbe, nem tudom. A mit e kötet függelékében közlök, azok fiókjai fenekéről, író-mappája ránczai közül, könyvek borítékáról, újságok széléről, meghívók hátlapjáról, sőt a legutolsók zsebeiből, a fidibusznak szánt papirdarabok közül kerültek elő. Volt köztök néhány, a mit már ismertem, ő maga mondta el, vagy mutatta meg; de egy részöket én is csak holta után láttam először.

Bár többnyire inkább csak életrajzi — lélektani — tekintetben lehet érdekök, lehetőleg teljesen közlöm, a mi a kezemhez jutott.

Ez utolsó időbeli apróságok olvasásakor nem szabad megfeledkezni a súlyos, gyötrelmes bajokról, melyek az ő utolsó éveit, mondhatni, a szünet nélküli szenvedés állapotává tették s egykori örömeitől, szórakozásaitól egészen megfosztották. Teste, úgy szólva, össze volt törve; gyötrő mell-baja néha órákon át nem hagyott neki csak néhány percnyi megnyugvást, néhány szabad lélekzet-vételt sem; megnehezült hallása miatt minden társalgás terhessé vált reá nézve, annál inkább, mert szokott gyöngédségével attól félt, hogy azzal talán másoknak is alkalmatlanságára válik; s utoljára még szemei is (1877 óta) annyira megromlottak, hogy minden olvasással végképen föl kellett hagynia. Ez volt rá a leg-súlyosabb csapás. Addig azt hitte, — mint TOMPÁ-hoz egyik levelében írja — hogy elpusztíthatatlan, tartós myops szemei vannak, melyekkel a szabadban nem messze lát ugyan, de a szobában fáradhatatlanul olvashatja a vékony görög betűket s az angol ATHENAEUM és ACADEMY apró, sűrű sorait. Mert egyebet már ez időben alig olvasott. S egyszerre váratlanul vége lett ez utolsó élvezetének is. Nem a látás szűnt meg nála, mert egy-két sort a legpiczinyebb betűkből is el birt olvasni és írása mind végig szép és szabályos maradt, de pár percznél tovább nem lehetett olvasnia, szemidegei megfájultak s a sorok összefolytak előtte. Hogy más olvasson fel neki, arról alig lehetett szó: legfeljebb az újságot, vagy egy-egy szemlei cikket. De a mi őt leginkább érdekelte: görögöt, angolt, mástól hallva, meg sem tudta volna érteni. Hiszen ezeket a nyelveket csak a *szeme* által ismerte.

Mintha összecsapott volna élete fölött a hullám s a gondviselés az ó-testamentom önmegtagadó alakjainak nehéz megpróbáltatásait akarta volna reá mérni.

De ő e megpróbáltatásokat zúgolódás nélkül viselte el s testi szenvedéseim diadalmaskodott lelkének nyugalma. Mert ez sohasem tört meg, türelme a végzet ellen sohasem lázadt kifakadásokra s kedélyének alaphangulata, e hosszú szenvedések egész időszakán át, az utolsó percekig, a sorsában való megnyugvás, a környezői és embertársai iránt való szeretet és jóindulat s az a csendes humor maradt, a mit nem bírt megtörni semmi nyomorúság. Soha sem vetette magát oda a tétlen apathiának. Ha egyebet nem tehetett, keresett valami kézi babrálást, a mivel foglalkozzék. Egykor, évekkel azelőtt, a betegsége miatt zúgolódó TOMPA-nak azt a tanácsot adta: „Csinálj akármit, ha gyalogszéket vagy kerekas rokkát is; fúrj, faragj, kertészkedjél stb.“*) Most ő maga híven követte ezt a tanácsot. Fúrni-faragni nem volt ugyan módja, de legalább igyekezett maga körül minden dolgát maga végezni. Úgy élt a fővárosi modern életmód ezernyi szüksége, kényelme, igényei közepett, hogy remete sem élhetne egyszerűbben. A mit maga megcsinálhatott, nem adta ki a kezéből. Efféle apró foglalkozásai közül főlemlíték egyet, a mi, a következményeknél fogva, mélyen hatott reám.

Nagyon óvakodnia kellett a szélről, mert baját minden csekély meghülés tetemesen súlyosbíthatta. Azonban ablaka (az akadémia palotájában) az épület külső-oszlopai s diszítványai között oly mélyen esett, hogy

*) Lásd 1866. február 18-iki levelét.

ott a szélnek se erejét, se irányát megítélni nem lehetett. Készített tehát magának egy szélmérő alkotmányt: piczike fehér lobogót varrt egy félrőfnyi hosszú drótnyélre, s ezt külső ablakán függő hőmérőjéhez erősítette, hogy a lobogó az ablak mélyedéséből kinyúlják a szabadba, a hol az ékítmények a szeleket meg nem törik. E készüléket e szavakkal mutatta be nekem: „Nézd, itt van az én utolsó művem.“ Akkor nem gondoltam, hogy e tréfa oly hamar megvalósuljon. Igazán ez lett az ő utolsó műve.

Ha efféle babrálásaiból is kifogyott, elővette régi gitárját s elmélázott vele, előkeresgélve ifjúkori emlékeiből valami régi dalt, a mit évtizedek óta nem hallott s a mi már csak sejtelemként villant meg emlékezetében, mint csendes estén egy távolból hangzó zene halk hullámai.

„Néha egy új dalt terem önkint húrja,
S felejtí legott, már ő le nem írja:
Később, ha megint eszébe ütődik:
Álmodta-e, vagy hallotta? — tűnődik.“

De „leírt“ néhányat ezekből BARTALUS ISTVÁN, s később ki is adta. *)

Szórakozást tudott keresni a saját gondolataiban is. Próbára tette emlékező tehetségét, azzal mulatva magát, hogy egy-egy véletlenül eszébe ötlő verssorból — HORATIUS, VIRGIL, OVIDIUS, TASSO, BYRON, vagy a régi magyar költők: GYÖNGYÖSI, RÁDAI PÁL, AMADE, FALUDI, CSOKONAI, stb. valamely költeményének egy-egy darabkájá-

*) ARANY JÁNOS DALAI. Énekre és zongorára feldolgozta BARTALUS ISTVÁN. Budapest, 1884.

ból — a félig elfelejtett részeket addig görgesse és esiszolja emlékezetében, míg végre az egészet kikerekítheti. Megtörtént nem egyszer, hogy egy-egy horatiusi ódát két-három napig sem bírt kiegészíteni, s ha meglátogattam, tréfásan panaszolta, mily boszantó fennakadása van. Könnyű lett volna könyvtárából elővennem s kikeresnem a konok költeményt, de nem engedte. Ne rontsam az ő időöltését. Mert épen a problema megfejtése volt az, a mi neki szórakozást nyújtott.

Egy-egy horatiusi vagy anaereoni töredéket, így emlékezet után, le is fordítgatott; a mi ezekből megmaradt, azt is oda tettem a FORGÁCSOK közé.

Ez időben sem volt tehát az élete olyan „humor nélküli puszta nyomorúság“ mint az ŐSZIKÉK utolsó költeményében panaszolja. Sőt azt hiszem, épen abban van kivételes humorának ritka bizonyítéka, hogy mind ama nyomorúság között is, ha egészen magára és saját gondolataira maradt, lelkét zúgolódás vagy elfásult önmegadás nem zsibbasztotta el, hanem humoros ötletekben talált szórakozást. Csinált rébuszt, betűjátékok, mesterséges rímeket, parodiákat stb.

Érdekes tarkasága van ezeknek az akadémiái almanach 1882. évi példányán. Jóformán ez volt az egyetlen könyv, a mit az utolsó nyáron, a Margit-szigeten még keze ügyében tartott. Halvány zöldes borítékára nézni jól esett beteg és érzékeny szemeknek, melyeket fájdalmasan sértett minden fénylő tárgy, és minden élénkebb szín. Ebbe írta jegyzeteit az időjárásról, egészsége nagyobb változásairól s a mi egyéb írni vagy firkálni való épen eszébe jutott, azt is ennek üres lapjain jegyezte föl. Van ott egy sereg nyelvészeti megjegyzés, gúnyos paródiája erőszakos etymologizálásnak.

mesterkélrt rímek, rébuszok, betűjátékok, Gyöngyösi-féle leoninus hexameterek, vers az időjárásról:

„Ha napfényes vízkereszt
 Megesordítja az ereszt,
 Akkor évben jól ereszt
 A kalász és a gerezd.
 Öregektől tudom ezt.
 Higyjük el, probatum est.
 Kelt: hoc anno, Buda-Peszt“. *)

Van egy pár bohó rím a saját testi gyarlóságairól (nem közölhetők.) Aztán egy névjegyzéke azoknak — vagy száz név — a kikkel tíz év alatt Carlsbadban megismerkedett (bizonyára emlékezetének próbára tétele végett írta össze); egy másik hosszú névjegyzéke azon kortársainak — irodalmi férfiak és ifjúkori szalontai ismerősök nevei — a kik nála fiatalabb életkorban haltak el s e névsor végén góth betűkkel írva a Halottas Beszédből vett ez idézet

Уша мена оѣдуз іаров вогуиу!

Hasonló előérzést fejez ki ugyanez Almanach egyik üres lapján az a SEJTELEM című versecske, mely a jelen kiadásban a rögtönzések közé van fölvéve s egy másik lapon ez az észrevétel: „Minden emberen megtörténik az az injuria, hogy egyszer aztán neki is meg kell halni, nem egyik vagy másik szomszédjának.“

A ki az utolsó évben úgy távolabbról látta őt, megtört alakjával, fájdalmasan komoly arczczal, elvonulva, csaknem félénken mélnázi a Margit-sziget félreeső útain, alig sejthette, hogy lelkében még mindig maradt az

*) Megjegyzí, hogy 1882-ben napfényes volt.

egykori derűtségnek egy ki nem alvó szikrája. Úgy hittem, jellemének s hangulatának e nem közönséges vonását semmi sem tűnteti föl inkább, mint bohókás, apró, rögtönzött versei. Szolgáljon ez igazolásomra közzétételükért.

BUDAPESTEN, 1886. május hóban.

ARANY LÁSZLÓ.

ÖNÉLETRAJZ.

Nagy-Kőrös, június 7. 1855. *)

Ideje volna beváltanom ígéretemet s megküldeni az autobiografiát, mely iránt felszólítottál. Megvallom, hozzá is fogtam, nagy tudós képpel, amúgy a harmadik személyben beszélgetvén magamról, mint afféle elhunyt czelebritásról, de megijedtem tőle, halva képzelvén magamat. Most tehát röviden, a tények elsorolására fogok szorítkozni, állítsd belőle össze, a mit tudsz. TOLDI-nak sem küldünk mást, használhatja a tiedet, ha kell neki.

Születtem Nagy-Szalontán Biharban 1817-ben. A napra nézve nem vagyok egészen tisztában. Szüleimtől mindig azt hallám, hogy azon vasárnap volt az, mely GERGELY és JÓZSEF nap, tehát márczius 12—19 közt esik; ezért előbb JÓZSEF-nek is akartak keresztelni. Hogy jutottam a JÁNOS szép névhez mégis, nem tudom. Ki lehetne

*) GYULAI PÁL-hoz intézett levél. Lásd a vonatkozó jegyzeteket a kötet végén.

számítani, hányadikra esett 1817-ben azon vasárnap, de később keresztelő-levelem az anyakönyvből kivonatván, megütkezve láttam, hogy márczius 8-án már meg is kereszteltettem s így szüleim tévedhettek: tekintve a szokást, hogy nálunk nyolczad napra keresztelnek a születés után, s nálam sem volt ez alól kivétel, márczius 1-re gondolom a napot megállapíthatni.

Egyébiránt apám kevés földdel s egy kis házzal bíró földműves volt. (Apám GYÖRGY, anyám MEGYERI SÁRA.) Szüleim már mindketten öregek, mikor születtem, s én egyetlen fiok, a mennyiben legidősb leányuk már régóta férjnél vala. (nálam annyival korosabb, hogy első gyermeke velem egykorú) a többi számos testvéreim pedig, kik közül én egyet sem ismerék, előttem mind elhaltak. Így hát én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza; szerettek is az öregség minden vonzalmával, mindig körükben tartottak és rendkívül vallásosak lévén, e hajlam rám is korán elragadt: az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tájja gyöngye lelkemnek, s a kis bogárhátú viskó szentegyház vala, hol fülem soha egy trágár szót nem hallott, nem lévén eseléd vagy más lakó, mint öreg szüleim és én. Azt hiszem, hogy a kora komolyság ettől van kedélyemben. Testvéreim nem voltak, más gyermekekkel ritkábban volt alkalmam játszani, természetes, hogy a lélek komolyabb irányt vőn. E mellett tanulékonyágom a szalontai „nagy” világban némileg szokatlan jelenség gyanánt tűnt fel. A zsoltárokat, a biblia vonzóbb részeit, emlékezetemet meghaladó idő előtt, hallásból már elsajátítottam. Alig három-négy éves koromban apám, ki értelmes, írástudó paraszt-ember volt, hamuba írt betűkön megtanított olvasni, úgy, hogy mire iskolába adtak, hová mód nélkül

vágytam s a mi nem erős testalkatom s a szülők féltékenysége miatt csak hatodik esztendőskoromban történt, már nemesak tökéletesen olvastam, de némi olvasottsággal is bírtam. természetesen oly könyvekben, melyek kezem ügyébe kerültek, s melyekhez inkább vonzódtam: mint bibliai történetek, énekek, a ponyvairodalom termékei.

A tanító megpróbálván, rögtön, a mint felvettek, elsőnek tett osztályában s e helyet folyvást megtartottam. A többi tanítók s a növendékek a nagyobb osztályokból, sőt külső emberek is esodámra jártak s én nem egy krajezárt kaptam egy vagy más produkezióm jutalmául. (Többek közt apám, ki diákos ember is volt egy kissé, a latin *Pater noster* és *Credo*, csak az egyes szavak értelmét magyarázván meg, betanította s ez volt produkezióimban a legnagyobb esoda.) Az iskolázás folyvást kitünő sikerrel haladt előre (Szalontán persze, hol egy rektor és öt altanító alatt úgynevezett partikula volt s lehetett végezni poézist, rhetorikát), de a mellett minden könyvet, a mi kezem ügyébe került, mohó vágygyal emésztettem föl. GVADÁNYI, a HÁRMAS HISTÓRIA (HALLERÉ). ERBIA s több e féle dolgok, DÉCSI OSMANOGRÁFIÁJA, FORTUNATUS s mit én tudom miféle apróság, a ponyvairodalom egész özönével együtt, az egész városban fel lett kutatva, elkölesönözve és megéve. A bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer, háromszor is stb. s még a grammatikai osztályba alig érve, már nem tartottam nagyobb embert, mint a könyv-, főleg a vers-író, — meg is próbáltam a rímelést, melynek tárgyát iskolai s játszás közbeli kalandok képezték. Valahára eljött a költészeti osztály s én halomra írtam verseimet. Sajnálom, hogy ezek közül semmi sincs meg: rektorom

a tisztázatot magához vette, fűnek-fának mutogatta s elvitte magával. Arra emlékszem, hogy mielőtt a nagyobb világ tudná, a szalontai kis világ s a környék akkor már ismert, mint afféle poétát s ez nem kevéssé hízelgett hiúságomnak. (TISZA *) még nem régiben is felhozta, ő is, mint traktuális gondnok, emlékeztvén rám, milyen híres kis poéta voltam.)

A honi költészet új iskolája már akkor (1831.) teljes virágzásban volt; de én azt még nem ismertem. Tanítóim, Debreczenben beszítt hajlamuk szerint, CSOKONAIT tűzték elém példányul, kit igen szerettem s KOVÁCS JÓZSEF-et, kinek bámultam rímeit. KOVÁCS PÁL (most debreczeni gymn. igazgató, akkor szalontai co-rector, majd rector) társalgásának, útmutatásának, tanításának sokat köszönök e részben. De a római klaszikusokat, névszerint OVIDOT, VIRGILT és HORÁCZOT is nemesak örömmel tanultam, hanem igyekeztem az iskolában nem olvasott helyeket is átbulvárlani, valamint egyéb, az iskolában nem tanítottakat is, mihez hozzá férhettem: JUSTINT, CURTIUST, LIVIUS néhány könyvét, EUTRÓPIUST, SVETONIUST, a skót BUCHANANUS latin verseit olvasgatni, mely lektúra által gyarapodtam a latin nyelvben. Verseket is irogattam e nyelven az akkori divat szerint; milyenek lehettek, nem tudom most már megítélni. Megismertem TASSÓT, persze rossz magyar prózai fordításban (TANÁRKY-tól) és MILTON ELVESZETT PARADICSOMÁT (BESSENYEI-től), a HENRIÁST (PÉCZELI-től) VÁLYI PÁRTOS JERUZSÁLEMÉT, GÁTHI MÁRMAROSI ÉHSÉGÉT, DUGONICS regényeit s több hasonló teremtményeit az epikai műzsának; szóval oly magyar irodalmat, mely az előtt félszázaddal volt divatjában. Mert a vidéki

*) LAJOS, az idősb.

közönség jobbadára még mind ezeken rágódott, az új iskola koriféusai Szalontára nézve még nem léteztek. Első tünemény előttem az új világból a LANT s egy AURORA volt, de az új modor, melybe nem nőttem volt bele magamat, rám nézve inkább elidegenítő, mint vonzó vala. Így folyt le a szalontai tanpálya, melynek pár utolsó éve már nem a jó szülők közvetlen felügyelete alatt telt le, mert hogy őket további költségtől megkíméljem, t. i. ruházatra és könyvekre, s a kollégiumi tartózkodás első pár évét is lehetővé tegyem, a tanulás mellett tanítottam is, s mint ilyen az iskolában laktam, kevés előnyére akár szorgalmamnak, akár erkölcsömnek. Mert e partikulák mind megannyi kollégiumok akartak lenni kicsinyben, férfiaságot keresvén benne. ha a főiskola bravour esínjait, melyekről sok anekdota szivárgott hozzánk, utánozhatják. Mindazonáltal engem jó szellemem nagyobb kihágástól megőrzött, szorgalmam sem csökkent szembetűnőleg; de anyagi reményem, miért a praeceptorságot felvállalám, igen szegényül ütött ki. Hogy is ne? Rossz tartás mellett az egész évi jövedelem alig ment száz váltó forintra, s én nem tudtam ezzel gazdálkodni. Debreczenbe alig vittem annyit, hogy a *beültözés* költségeit fedezhessem; hazulról nem vártam, de tudván, hogy szüleim, ha a kis házat fejük felül s a pár köblös földet szájukból el nem adják, nem küldhetnek, nem is kértem. E helyzet iszonyú volt reám nézve. Hány kiüssza így a kollégiumot? Nekem nem volt erélyem küzdeni. Kedvem a tanulástól elment s márcziusban Kis-Ujszállásra mentem, ideiglenes tanítónak egy évre, hogy eszközt szerezzek tanulmányom folytatására. De e tél mégsem vezett el egészen, ha keveset tanultam: annál többet olvastam.

Megtörtem a német grammatikát az új iskola költőivel, sőt egy nagyobb diák francia-nyelvtan kezemre esvén, a francia nyelv elemeivel is megbarátkoztam. Kis-Ujszálláson TÖRÖK PÁL a mostani pesti pap volt a rektor. Könyvtára a hazai és külföldi irodalmat válogatott munkákkal képviselte, s az szívesen megnyílt számomra. Olvastam éjjel-nappal, ha hivatalom engedte. Itt a hazai, főleg az új költői iskolához tartozó olvasmányaimat mindinkább kiegészítém. VIRGIL AENEISE pár könyvét lefordítám (rég eltéptem) s a németben SCHILLER-ig vittem. Új erővel s buzgalommal, de szinte sovány erszénnyel visszamenék Debreczenbe oly jó ajánlatok kíséretében a kis-ujszállási pártfogók részéről, hogy professzoraim azonnal különösebben figyeltek rám, s őszig a gradus elejére vergődtem. Anyagilag is segítve lőn rajtam, egyik tanár (ERDÉLY) kis leányát bízta tanításom alá, egyéb jelei sem hiányoztak a figyelemnek tanáraink részéről. De én kalandos életpályáról ábrándozva, únni kezdtem az iskolai egyhangúságot, hosszallani a pályát, majd festő, majd szobrász vágytam lenni, a nélkül, hogy tudnám, mint kezdjek hozzá; végre 1836. februárban önként, minden anyagi vagy erkölcsi kényszerítés nélkül, odahagytam a kollégiumot, soha vissza nem térendő.

Eddig van, barátom, életem ez első időszaka s itt következik a fordulat. Jelenlegi állásom, hol a külsőre is kell tekinteni, nem engedi, hogy életírásom teljes legyen. Ha meghalok, ám jegyezze föl a biograph — ha lesz. De neked megvallom, privatim! és te nem fogsz visszaélni bizalmammal. FÁNCSIS LÁSZLÓ jeles színtársaságot tartván akkor Debreczenben, én, ha már szobrász nem leheték FERENCZY mellett, könnyebbnek találtam Thália zászlaja alá esküdni. Elhatározásom min-

denkit meglepett. Magok a tanárok e szokatlan jelentéget, hogy legjobb tanulójak egyike, csupán a művészet iránti vonzalomból, minden anyagi kényszer nélkül, komédiássá akar lenni, a hivatás kétségtelen jeléül tekintették. ERDÉLYI, pártfogóm, mit sem szólott ellene, sőt az agg SÁRVÁRI magához hivatott, szavaltatott (akkor szép csengő hangom volt) és énekeltetett s elégtülen ajánlá: „Csak Sekszpirt! Sekszpirt domine!“ Így lettem én színész, azontúl is folytatván tanóráimat ERDÉLYI leányánál, azontúl is hozzá járva ebédre, míg Debreczenben voltam. De a debreczeni társaságot egy színészi intrigue, nekem egész váratlanúl, felbontotta, s ápril 1-én szétszlott az, a nélkül, hogy hozzám valaki szólott vagy sorsomról intézkedett volna, kivéve, hogy HUBAY néhány ujonczt (köztük HEGEDŰST,*) ki kevéssel én előttem állott volt be) néhány más vidéki kóborokkal együvé verbuválván, az indulás perczében engem is megszólítottak, hogy követném sorsukat. Nekem nem volt mit tennem. Haza öreg szüleimhez, kik belőlem papot vártak? Vissza a kollégiumba, honnan oly magas reményekkel távozám? Ez mindkettő lehetetlennek tetszett előttem s így HUBAY-hoz csatlakoztam, annyi időt sem vehetvén, hogy szállásomról ágyamat és ládámot fehérnéműmmel s könyveimmal együtt magamhoz vegyem — de nem is fért volna a szekérre, hol kezdő színésznek nem kompetál ennyi lomot hordani. Nagy-Károly, majd Szatmár, végre Máramaros-Sziget lón vándorlásunk eldorádója. Képzeld a nyomort! padon hálmi, kabáttal takarózni s kölesön kérni ruhát, míg az ember mosat. És ez

*) Az ötvenes években a nemzeti színház tagja. Neje a közönség kiváló kedvence volt.

rajtam történik, kit szegény öreg szüleim, minden vagyontalanságuk mellett, kissé mégis elkényeztettek. Rajtam, ki ú. n. élelmes ember sohasem voltam, rajtam, kit életben minden legkisebb csekélység végtelenül affligált. Ha volt is kedvem a színészethez, a mint hiszem, Debreczenben, jó társaságnál volt, — végkép elment az, e lumpok közt; a mellett az öntudat kigyói, szegény apám sanyarú nyugtalansága, martak éjjel-nappal. Magányosan bolyongék Sziget hegyein, az Iza partján, elmélkedtem, vezeklettem. Egy nap hasonló gyötrelmek közt álom ért rám — s jó édes anyámat halva láttam. A benyomás oly erős volt, hogy többé nem vethetém ki fejemből, ellenállhatatlan ösztönt érzék hazamenni, de mikép? Sziget Szalontához, az általam ismert úton kerülve, körülbelül ötven mértföld. A direktorhoz, HUBAY-hoz fordulék, egy huszast kértem tőle, lehető díjamból, de fölöslegesnek láttam vele közölni szándékomat. Egy zsebkendőbe kötém egész vagyonomat, kimentem a piacra, hol nyolcz krajczárból egy czipót s egy kevés szalonnát vettem, azzal megindultam, egyedül, gyalog. Első éjt az erdőben töltém, oláh fuvarosok tüze mellett, a többit koresma-padokon — s így végre Szatmáron, Nagy-Károlyon, Debreczenen át, hét napi gyalog vándorlás után hazaértem, nem nagy örömeire szegény szüleimnek. E szakaszát életemnek csupán így szeretném összefoglalni:

„Néhány havi sanyarú vándorlás s hányattatás után, mi életében forduló pontot képez, ugyanazon év nyarán, már Szalontán leljük őt, stb. —“

De az 1836-ik év még nem merítette ki csapásait rám nézve. Alig pár héttel hazaérkeztem után szegény jó anyám meghalt, kolerában, hirtelen. Apám, az én

kóborlásom ideje alatt szeme világát teljesen elveszté (mi néhány év múlva ismét, orvoslás nélkül, megjött) — s most nézni a galambósz öreg embert, jó társát, egyedüli támaszát siratva, mint gyermek! Ha eddigi viszontagságom meg nem tanított volna is, hogy belőlem soha sem lesz nagy ember: most föl kelle ébredni a kötelességérzetnek, s meggyőzni engem, hogy ősz atyámat nem lehet, nem szabad többé elhagynom. Elhatározám vele lakni a kis házikóban, melyet nem akart elhagyni, hogy leányához költözzék. A város és egyház előljárói részvétellel tekinték sorsomat; még azon őszszel megválasztának ú. n. *korrektornak* (tanító a rektor után, de több fizetéssel s több önállósággal, mint a többi altanítók) jóllehet e hely tavaszig nem lett volna üres, s így kedvemért egyszerre két korrektor lett.

Egy darabig atyámmal laktam, majd őt néném magához vévén, az iskola épületébe költöztem én is. E hivatal, melyben a magyar s latin grammatikai osztályokat tanítám, 1839 tavaszáig tartott, akkor egy évig írrok a városnál, azután rendes aljegyző lettem, nem *megyei* jegyző, mint KERTBENY írja. 1840 novemberében, 23 éves koromban, megházasodtam, szivem régi választását követvén. Ez idő alatt, 1836—40, nem szüntettem meg folytatni olvasmányaimat, de inkább csak szórakozásból, mint ábrándos ézeljaimat létesítendő, melyekről, ha nem mondtam le végkép, nem volt reményem őket valaha elérni. De izlésem így is a jobb könyvekre vezette választásomat, s inkább olvastam olyat, miről hallottam, hogy remekmű, mint olyat, mi több mulatságot ígért ugyan, de kevésbbé volt nevezetes. SHAKSPEARE német fordításait akkor forgattam először, — s különös, hogy egy bizalmas körben (1836) BÄNK-BÄNT

elébe tevém STIBOR-nak, miért illően ki is nevettettem. HOMÉRT is elővettem ottan-ottan, küzködvén a nyelvvel, melyből alig tudtam többet, mint az iskolában tanulhattam s ez nem volt sok. (PLUTARCH életrajzaival már Debreczenben birkoztam volt hasonlólul.) Mindezek czéltalan erővesztéseknek látszottak, s mégis ösztönt érzék tenni, — keresni a nehezet, még mulatságból is. A francziában TELEMAQUE és FLORIAN után MOLIÉREBE kaptam, a mi nagy feladat volt, — s CREBILLON rémdrámáival gyötrém magamat. Mindez házasságomig tartott, akkor föltettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lenni közönséges ember, mint más.

Pár évig meg is álltam fogadásomat. Az új, a kedves viszony, melybe léptem, elszórt, boldogított. Hírlap is alig fordult meg kezeimben. Szándékom volt gazdaság után látni, melyhez nem birtam elég ügyességgel, aztán hivatalom apró dolgai folytonos jelenlétemet igényelték a tanácsláznál. Csak az est — a késő est volt az enyém, s azt oly boldogul tudtam eltölteni. 1842. tavaszán SZILÁGYI ISTVÁN, az író, egykori iskolatársam, jött mint rektor Szalontára, ki már ismételve koszorút nyert a Kisfaludy-társaságnál s az akadémia épen Szalontán léte alatt, száz arannyal jutalmazá nyelvtani munkáját. Barátom, később asztali társam, tehát mindennapos vendégem lévén, természetes, hogy a társalgás legtöbbször irodalmi tárgyról folyt. Ő minden könyvet, a mi szeme elé akadt, hozzám hozott, kéretlen, sokszor tukmálva ellenemre. Majd a görög tragikusok fordítására unszolt, melyeket akkor a Kisfaludy-társaság kezdett kiadni (s így állt elé egy PHILOKTETES), majd dolgozatait olvasta fel s kérte ki róluk véleményemet, majd angol nyelvtant

hagyott nálam, mely nyelvet akkor ő nem értett, kuriózum gyanánt. S én addig forgatám ez utóbbit, addig nevettem az olvasás bizarrságain, addig törtem HAMLET magánbeszédét, melynek egy angol nyelvtenből sem szabad hiányzani, hogy kedvet kaptam a német SHAKSPEARET összenézni az eredetivel. A munka nehéz, de annál ingerlőbb vala: egy debreczeni vásár meghozta nekem JÁNOS KIRÁLY és II. RICHARD olesó stereotyp kiadását, — remekebb művei a nagy mesternek nem lévén kaphatók. És nemsokára JÁNOS KIRÁLY magyar jambusokban szólalt meg, hogy ismét elhallgasson.

Később (1848), midőn a nyelvben már járatosb valék, újra elővettem fordítani SHAKSPEARET, de az eredmény, a közbejött politikai viszonyok miatt, néhány töredéken kívül, csak az lőn, hogy nevem, mint SHAKSPEARE egyik fordítójáé, a PETŐFI CORIOLÁN-ja címlapjára került.

Visszatérve az előbbi korszakhoz: én tehát ismét beléestem az olvasás ragályába, a nélkül, hogy komoly szándékom lett volna valaha mint író föllépni. De nehéz volt ellenállnom a kísértésnek. (1843 nyarán Pestre és Bécsbe tett rövid utam, — hivatalos minőségben, — szélesíté ugyan egy kevésbé látkörömet, de mint ide nem tartozó, egészen kimaradhat), — Egy falusi beszélyem némi tetszéssel fogadtatott az ÉLETKÉPEK-ben. 1845. nyarán a megyei élet kicsapongásai, melyek szemem előtt folytak, némi szatirikus hangulatot gerjesztének bennem, és megkezdém, minden előleges terv nélkül, írni az ELVESZETT ALKOTMÁNYT. A darab, eredetileg, nem volt a nagy közönség elibe szánva, csak magán időtöltésül kezdék abba, hogy kiöntsem bosszúságomat, mire más terem nem igen vala, nem tartozván a kiváltságos osztályhoz. (NB. Nagypám nemes volt, s apám, a kutyaőrnek birtokában,

nem vala képes visszaszerezni e kiváltságot, minthogy erdélyi fejedelemtől, I. Rákóczi Györgytől, nyerte volt azt a család.) Hivatalommal, mint fümebb érintém, nap-estig el lévén foglalva, tudtam időt nyerni, százával ünteni ama *szép* hexametereket, s tovább hurezolni a rám nőtt, a mindinkább szélesedő költeményt, a mint épen a pillanat szeszélye hozta magával. Idő közben a Kisfaludy-társaság jutalom hirdetése, *vég eposzra*, mely figyelmet először kikerülte volt, nyár folytában ismételtetett s én e véletlen összetalálkozás által meglepetve siettem szatirai eposzomat befejezni s felküldeni. Ha SZILÁGYI még Szalontán van, kétségkívül tűzbe dobtam volna, de ő még 1844-ben bevégezte a rektori hivatalt s a Szepességre, majd Pestre, végre Szigetre ment. Engem egyrésztől a 25 arany csiklandott — szerettem volna látni, hogy érez az ember, ha irodalmi téren jutalmat kap; másrészt úgy sem volt mit féltennem ismeretlen nevémen. Különben, hogy már a munka folytában éreztem tökéletlenségét, annak magában e költeményben elég nyoma van. A VI. énekben az *idő malmáról* szólván, mely mindent, még az irodalmi műveket is, leőrli garadján, fölemlítve némely rossz könyveket, e sorok következnek saját munkámról:

Ott jön az én könyvemnek öt első éneke is már...
 Oh jaj! a mélybe zuhant, honnét pora jegytelenül fog
 Hullani majd az örök feledékenységnak ürché.

s alább megint:

Nagy baj a költőnek ha megunta teremtett
 Jellemeit maga is stb

Az aranyokat, mintha lottérián, megnyerem, bírálóm közül egy elismerőleg, egy szinte magasztalólag

szolt a műről: de fülemben csak ama harmadik szó hangzott: „nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élők.“ Úgy véltem, hogy már most megállapodnom nem lehet, s 1846-ra népies költői beszély lévén feladva, még az év nyarán írtam TOLDIT. Ekkori fogalmam a népköltészetéről egy SZILÁGYI-hoz intézett levélben *) nem ugyan széptanilag formulázva, de talán mégis elég öntudattal, így van kifejezve: „a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép között, hanem, hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő.“ TOLDI jutalma nemcsak az eredetileg 15 aranyból álló díjnak kivételkép húszra emeltetése, nemcsak a váratlan fogadtatás kritika és közönség részéről, de PETŐFI és több írók barátsága is lőn, kik azonnal siettek az egyszerű vidéki jegyzőt, mint hasonlókat körükbe fogadni s a választottak közé avatni.

1847-ben készen lett MURÁNY OSTROMA és nagy része TOLDI ESTÉJÉ-nek. MURÁNY-ban oly nyelvet akarek megkísérteni, mely az irodalmi s népies nyelv közt mintegy középet tartson, erős legyen, de ne czikornyás; oly nyelvet, mely szélesebb olvasó körrel birhasson, mint csupán a művelt közönség, így akarván egyrészt a költészeti nyelvnek nagyobb népszerűséget szerezni, másrészt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni. A cél, úgy hiszem, megjárja; sikerült-e nekem, az már más. Különbben sokat ártott MURÁNY-nak, hogy a cselekvényt mindenütt drámaivá akartam tenni, érzelmeket, indulatokat, apró részletekre festeni, mintha le-

*) Lásd a jelen kiadásban ARANY 1847. nagypéntekén kelt levelét és SZILÁGYI 1847. ápril 9-diki válaszát; ARANY a fentebbi idézetet e válaszból vehette át.

írhatná azt költő, mit a színész mimikájával ki tud fejezni. Mindazonáltal a mű jobb fogadtatást érdemelt volna, mert 1848-ban jelenvén meg, a politikai rajongás miatt teljesen ignorálták, soha senki meg nem bírálta tudtommal. Egyébiránt KERTBENY hibáz, midőn azt mondja, hogy ez pályamű volt, s hogy én, PETŐFI, TOMPA mind versenyezvén SZÉCSI MÁRIÁ-val SZÁSZ KÁROLY nyerte el a jutalmat orrunk elől. Igaz, hogy a Kisfaludy-társaság pályafeladása ébreszté bennünk a gondolatot SZÉCSI MÁRIÁ-ról írni, de egyikünk sem oly ezéllal, hogy pályázzon. Te ezt magad is tudod, gondolom.

Az 1848—49. viharos évek izgatottsága alatt keveset dolgoztam, mert nekem erre nyugalom kell. Néhány vers, néhány kisebb elbeszélés folyó iratokban, ez volt minden. De már ekkor megkísértettem a balladának ama népi, eredeti formáját (melyek közül, a mint tudod, legjobban sikerült RÁKÓCZINÉ; bár az ilyeneket: A RAB GÓLYA, SZÖKE PANNI, VARRÓ LÁNYOK, szintén e nemhez lehet sorolni) ellentétben a mi németes, mesterkéltséggel s érzelgős vagy deklamáló balladáinkkal. PETŐFI e részben inkább utánam jött, mint megelőzött, legalább a MEGY A JUHÁSZ nem volt az én mintám, de az övéi lehetnek az én kísérleteim. (Újabb versei közt van egy pár efféle.) A forradalomnak egy ideig csupán távoli szemlélője voltam s a NÉP BARÁTJÁ-nak, melynek szerkesztésével megkináltatám, csupán nevemet kölcsönöztem oda, mint szerkesztőtárs (azaz csak dolgozó társ), magam folyvást Szalontán maradván. De 1849 tavaszán bureau-livataalt kértem s nyertem a magyar belügyminiszter alatt s előbb Debreczenbe, majd Pestre tettem át lakásomat.

Az okok, melyek e szerencsétlen elhatározásra birtak, kevésbé valának politikai jelleműek. 1848. foly-

tán többször is (háromszor) megfordultam Pesten s fényét meg kezdém kívánni, mi természetesen elégtelenné tett alacsony helyzetemmel; nevelé ez elégtelenséget az is, hogy a zűrzavaros időszak alatt alig kaptam meg valamit jegyzői fizetésemből, a város belügyei mindinkább bonyolodtak, a hivatal a körülmények miatt mind terhesebbé vált. Ehhez járult író barátaim ösztönzése: keressék magamnak valami állomást, mely a központhoz közelebb vigyen s magam is vágytam az írói körökkel gyakoribb érintkezésbe jönni. Így tehát, a forradalmi fegyverek szerencsését is hallván, 1849 tavaszán előbb Debreczenbe, majd Pestre mentem a miniszteriummal, mint fogalmazó. Családom egyelőre Szalontán maradt, holnimat eladni és készülve a felutazásra, midőn a hírre, hogy az orosz Debreczen alatt van, búcsút vettem a minisztériumtól s június végén visszasiettem családomhoz. Nem is foglaltam el többé hivatalomat a belügynél, Szegeden nem voltam. Váradon már csak látogatni.

Bekövetkezvén a katasztrófa, mint magán egyén laktam Szalontán 1851. őszig, midőn Kőrösre meghivattam. Attól fogva itt vagyok. Szalontai tartózkodásom idejére esik a félév (1851), midőn többnyire Geszten tanyázva, TISZA DOMOKOS-nak órákat adtam a költészetben. A forradalom legyőzete után kevesebbet dolgoztam, mint a forradalom előtt, bizonyos lyrai hangulatba estem a nélkül, hogy lyrám mindig teljes hangot adna. Munkáim, a divatlap- s más folyóiratokban közlött apróbb verseimen kívül ez időszakban KATALIN költői beszély, a NAGYIDAI CZIGÁNYOK, (melyet ugyan már Kőrösön végeztem be) népies vig eposz, oly kedélyállapot kifolyása, midőn a világ folyásával és önmagammal meghasonlva, torz alakok festésében akartam

kárpótlást keresni. Legközelebb (1854), némi változtatással, az első kidolgozásban megjelent TOLDI ESTÉJE.

E művet Pesten, egy írói bizalmas körben, hol a jeles műbíró, a veterán SZEMERE PÁL is jelenvolt, felolvasván, szóba jött, mily czélszerű lenne a hős férfikorából is dolgozva egy eposzt, az egészet trilogiává alakítani. Ettől fogva sokat foglalkozom ez eszmével, meg is kezdettem DALIÁS IDŐK czím alatt, néhány énekig vittem, majd újra meg újra dolgoztam a nélkül, hogy eddig befejezhettem volna. Legfőbb akadály, mi e tekintetben reám súlyosul, az, hogy a Toldi-monda két darabban már szinte ki van merítve; én pedig az eposzt *mondára*, a nép tudalmában is élő mondára szeretem alapítani, a légből kapott eposzok iránt ellen-szenyvel viseltetem, hiányozván azokból az, mit én *eposzi hitelnek* nevezek. Le fogom-e küzdhetni ez akadályt, még nem tudom. Egyéb működésem a folyóiratokban, 1849 óta, előtted is tudva van. (HÖLGYFUTÁR, CSOKONAI LAPOK, EMLÉKLAPOK, MAGYAR IRÓK FÜZETEL, RÖPÍVEK, LOSONCZI PHÖNIX, REMÉNY, ENYEDI ALBUM, NŐK KÖNYVE, VISZHANG, SZÉPIRODALMI LAPOK, DÉLIBÁB, MÜLLER NAPTÁRA, THÁLIA, DIVATCSARNOK, mind hoz tőlem valamit. NÉPKÖNYVE, FALUSI ESTÉK, PROT. NAPTÁR.)

Ime, barátom, itt életrajzom, elég hosszan, mégis röviden. Egyszerű élet ez, de mégsem nyugodt, esendes, mint némely gondolná: folytonos küzdés, melyben én voltam a gyöngébb fél. Több erélyvel, szilárdsággal, kitartással tán lett volna belőlem valami, de ez hiányzott mindig. Tehetségem (a mit elvitázni nem lehet, különben nem volnék ott, hol most vagyok) mindig előre tolt, erélyem hiánya mindig hátra vetett s így lettem, mint munkáim nagyobb része, *töredék*.

Csináld te belőle *egészet* és kérlek, ha az idő kiadja (de hiszen erre csak pár nap kell) küldd el nekem, mielőtt sajtó alá adnád, hogy lássam, nem csúszott-e be valamely hiba? Egyébiránt azt hiszem, BERE CZ-nek akarod írni s engem meg akartál esalni, hamis! Nekem mind-egy, akárhová teszed. Éljd boldogul!

barátod

ARANY JÁNOS.

U. i. PETŐFI-vel való viszonyomat bővebben is érintheted: az ismeretség kezdetét, látogatását 1847. (június 1—10.), majd nevével október végén, mikor Pestre vitte. 1848-ban Pesten kétszer, Debreczenben egyszer voltam vendége s január végétől májusig (1849) családjával lakott Szalontán. *)

*) Ez ÖNÉLETRAJZ adatainak a későbbi évekre vonatkozó adatokkal kiegészítése végett GYULAI PÁL-nak a M. T. Akadémia évkönyvébe írt rövid nekrolójából a megfelelő részleteket bevettük a jelen kötethez csatolt jegyzetek közé.

ÖSZIKÉK.

MINDVÉGIG.

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez
Ha jó a halál;
Ujjod valamíg azt
Pengetheti: vigaszt
Bús elme talál.

Bár a szerelem s bor
Ereidben nem forr:
 Ne tedd le azért;
Hát nincs örömed, hát
Nincs bánat, a mit rád
 Balsors keze mért?...

Hisz' szép ez az élet
Fogytig, ha kiméled
 Azt a mi maradt;
Csak az ősz fordultán,
Leveleid hulltán
 Ne kívánj nyarat.

Bár füstbe reményid, —
S egeden felényit
 Sines már fel a nap:
A mi derűs, élvezd,
Boruját meg széleszd;
 Légy *te* vidorabb.

S ne hidd, hogy a lantnak
Ereje meglankadt:
 Csak hangköre más;
Ezzel ha elégszel,
Még várhat elégszer
 Dalban vidulás.

Tárgy künn, s temagadban —
És érzelem, az van,
Míg dobban a szív;
S új eszme ha pezsdül,
Ne vonakodj' restül
Mikor a lant hív.

Van hallgatód? nincsen?
Te mondd, a hogy isten
Adta mondanod,
Bár puszta kopáron
— Mint tücsöké nyáron —
Vész is ki dalod.

(1877 július.)

AZ ELKÉSETT.

Későn keltél, öreg! hova indulsz már ma?
Nyakadon a vénség tehetetlen járma;
Messze útdal czélját soha el nem éred:
Jobb, ha maradsz s „lement napodat dicséred.“

„Tudom, sikerültén sohasem örülök,
Szándékommak tán már elején kidülök:
De hiú tett is jobb áldatlan panasznál:
Úz gondot, unalmat, és a mozgás használ.“

(1877 július)

AZ ÜNNEPRONTÓK.

Zendül, kondul szent harangszó,
Csengve, bűgva messze hangzó:
„Imára! imára!”
Jámbor népe a kis helynek
Halkan lépve gyűlnek, mennek
Imára, imára.

Szép piros a pünkösdi reggel,
Mintha tűzzel, Szentlélekkel
Menny-föld tele volna;
E napot fent, s lent megűlik,
E nap oly ragyogva nyílik,
Mint hajnali rózsza.

De mi réjja riad? de mi ördögi zaj,
 Rekegő szitok és otromba kaczaj,
 Hogy reszket az egyház tornya?
 Szembe' Isten hajlokával,
 Nem törődve a szent mával,
 Foly tegnapi dőre tivornya.

„Hol egy muzsikás? hegedű, vagy egyéb?
 Ha különb nem akad, dudaszó is elég:
 Ki fut érte? szaladj Zsuzsi lányom.“
 „A Zsuzska maradjon! hagyj neki békét!
 Eszem ezt a pirosítós képét:
 A kuferezt majd vele járom.“

Hát íme, kapóra, dudás közeleg.
 Egy sanda, szikár, esűf szőrös öreg,
 Tömlője degeszre fújva;
 Füle táján két kis szarva gidának,
 — Mintha neki volna szarva magának —
 Sípján már billeg az újja.

„Ide, a Jebuzéus pofádat!
 Mert megkeserűli a hátad.“
 „Uraim, de papolnak ott-benn...“
 „Hát baj neked az, pogány hitűnek?
 Az enyém — ha töröm, ha nem — ez ünnep;
 Enyém, ha szidom, ez az Isten!“

Ravaszló mosolyog fél szája hegyén
 S rákezdli dudáját halkal a vén,
 Minden sark billeg a tánczra;
 Azután vidorabb lesz, majd sebesebb;
 A táncz is utána pőrőbb, hevesebb,
 A mint kopog és szaporázza.

De vége szakadni mikor fog, ugyan? . . .
 „Hagyd el — riad egy rá — a ki szele van!
 Kihásítom kecske-dudádat.“
 Hanem a muzsikás mindég fujja,
 Mindég szilajabban pörög ujja —
 Az egész tivornya kifáradt.

Lankadva leülne az is, meg ez is,
 Hívnák haza őket ebédjekhez is:
 Nem, nem lehet; ugrani kell csak.
 Szidják a dudást, — verik, öklözik őt —
 Verik bizony a nagy türes levegőt; —
 Gyors híre szaladt e csudának.

Fut gazda, kié ama renyhe eseléd:
 „Jössz . . . ? vagy dobom — itt ez a villa — beléd? . . .“
 Vasvilla kezébe ragadt ám;
 Fut lány, fiu, és anya és feleség:
 „Apám, fiam, apjokom! untig elég. . . .“
 S kezeit töri szíve szakadtán.

Már józanon a fiu, az apa, férj
 Mennének is — íme, közelget az éj —
 Nyújtják kezöket nagy-epedve;
 A tánczosok arcán vérkönyü hull:
 De a láb még egyre bokázza vadul,
 Viszi a táncz ördögi kedve.

Éjfél! hogy üt a torony-óra közel.
 Kénkö fajtó szaga terjedez el:
 S mint szél ha forogva ragad port:
 Úgy tánczol el, egy bős harczi-zenére,
 (Mondják, a pokol tüzes fenekére)
 Az egész örjögő csoport.

(1877 július.)

A RÉGI PANASZ.

„Eh! mi gondod a jövőre?
Eh! a múlttal mi közöd?
Könnyel a múlt sirja dombját
S a reménynek száraz lombját
Hasztalan mit öntözöd?

Századoknak bűne, átka
Mind csak téged terhel-e?
Nem talán még sokkal érzőbb,
Nem talán még sokkal vérzőbb
Honfi-társid kebele?“

Oh, tudom; de bánatomban
 Meg nem enyhít társaság;
 Mint születlen több gyerekre
 Osztatlan száll s mindegyikre
 Az egész nagy árvaság.

Sőt az által súlyosb részem.
 Hogy míg a *tett* melege
 Más' sebét enyhőbbé tészí:
 Ő, szegény, csak kinját érzi --
 A lant méla gyermeke.

Hogy' reméltünk! s mint csalódánk!
 És *magunkban* mekkorát! . . .
 Hisz' csak egy *pontot* kerestünk:
 Megtalálva, onnan estünk;
 Így bukásunk lelki vád.

Mennyi seprő a pezsgésben,
 S mily kevés bor! . . . Volt elég,
 Kit nagy honszerelme vonzott
 Megragadni minden koncot,
 Nehogy más elkapja még.

Mennyi szájhős! mennyi lárma!
 S egyre súlyedt a naszád;
 Nem elég csak emlegetni:
 Tudni is kell jól szeretni,
 Tudni böle-en, a hazát.

Vagy nekünk már így is, úgy is
 Minden módon veszni kell?
 Egy világ hogy ránk omoljon?
 Kül-erőszak elsodorjon? . . .
 Vagy *itt-benn* rohadni el?

(1877 július.)

HONNAN ÉS HOVÁ?

Mily rövid az élet!...
Mint hullócsillag futása,
Mely földünk körébe jutva,
Lángra gyúl, és tűz-barázdát
Írva elszalad, gyorsabban
Mint egyet pillantanál.
Útja honnan jött? hová visz?...
Míg *sötét* volt, s újra *az* lesz,
A világ-űr végtelenjén
Hol bolyongott? és hová fog?...
Ki tudná megmondani!
Míg *tündöklött*, addig élt.

S honnan jössz te, lélek.....
 Mely csak e föld gőz-körében
 Vetve lángot, addig fényel,
 A míg épen áthaladsz;
 Bölcsőd és sirod homály.
 Akkor lobbanál-e föl csak
 Az állatban, s véle múlsz el?...
 Vagy jövél a végtelenből
 Ismeretlen, hosszú pályán,
 S visszatérsz azon megint?....
 Oh, ha nem volt, és ha nincs
 E parányi csillogáson
 Innen és túl folytatás:
 Mily rövid az élet! —

Megfelelsz te, lélek.
 Volt idő, mikor tagadták
 A futamló csillagot:
 Semmi az, csak földi pára,
 Lobban, és fut, és el-ég.
 Most a *szellemet* tagadják:
 Semmi az, csupán anyag,
 Agyvelő, vér és ideg
 Összhatása, mely azonnal
 Véget ér, ha szétbomol
 Agyvelő, vér és ideg.
 Az *anyag* a halhatatlan:
 Fűben-fában újra éled,
 Összetársul, meg elszéled
 Mindörökké, szakadatlan;

Hanem e föltámadást
 A szellem nem éri meg:
 Ez üres hang, nines sehol,
 Puszta réme ferde agynak,
 Milyet századok ránk hagynak —
 S csak zavarja a tudást.

Oh ti, a kik jobb felemnek
 Már e földön mély sirt ástok:
 Oly bizonyos hát tudástok,
 Hogy helye sines védelemnek?
 Nem mond ellen az a szellem,
 Mely kutat, hogy támaszt leljen
 Megtagadni önmagát?
 S nem rettegné, ha meglelte
 — Mit tudása így teremte —
 Azt az örök éjszakát?...
 Ah, jobb volna kissé várni,
 Nehogy úgy találjon járni
 Az a híres tudomány,
 Mint ama gyors fénynyel jára,
 Mit csillagnak vélt a golyhó,
 Ő azt mondá: csak gyúlt pára:
 S ím, ma áll, hogy égi bolygó ---
 Mi lehet még ezután?

A mi annyi szívbe oltva
 Élt világ kezdete oltá;
 Mit remélt a hindu, párz;

A mért lángolt annyi oltár,
 Zengett Színonon a zsoltár:
 Hogy nem addig tart az élet
 Mig alatt a testbe' jársz;
 Hanem egykor újra éled,
 S költözzék bár fűbe, fába
 Vagy keresztül állaton:
 Lessz idő, hogy visszatérhet
 Régi nemes alakjába,
 Megtisztulva, szabadon;
 Vagy a „boldogok szigetjén“,
 Mint hivé a boldog hellén,
 Vagy az üdvezültek helyén,
 Mint reméli a keresztyén,
 Lesz dicsőebb folytatása:
 Én azt meg nem tagadom. — .
 Mit hisz a tudós? ő lássa.

Földi pályám' a mi nézi:
 Annak immár vége lesz,
 Vissza senki nem idézi; —
 S rövid foglalátja ez:

Mély homályban, éjjél tájban,
 Kis fény is ha nagnak tetszik,
 Hogy a föld körén bolyongtam:
 Egy barázdát én is vontam.
 Az emberek ráveték
 Pillantásukat egy perczig, —
 S egy tudós tán megfigyelt

És lapjára, sok száz jelhez
— A hogy csillagfutást felvesz —
Könnyed, vékony karczolóással
Rólam is tőn némi jelt,
Mire reggel *ő sem* ismer:
S összevétí annyi mással
A jövőndő nemzedék,
Mely se' kérdi tán, se' tudja,
Nem is igen lesz rá gondja:
Hogy itt éltem, s a tömegben
Én is lantot pengeték.

(1877 július.)

TAMBURÁS ÖREG ÚR.

Az öreg úrnak van egy tamburája,
S mikor az ihlet s unalom megszállja,
Veszi a rozzant, kopogó eszközt
S múlatja magát vele négy fala közt.

Nem figyel arra deli hallgatóság,
Nem olyan szerszám, divata is óság:
Az öreg úr, (fél-süket és fél-vak),
Maga számára és lopva zenél csak.

A mi dalt elnyűtt ez az emberültő,
 S mit összelopott mai zene-költő,
 Öreg úrnak egyről sincs tudomása:
 Neki új nem kell: a mit ő ver, más a'.

Mind régi dalok, csuda hang-menettel:
 Váltva kemény, lágy, — s magyar a némettel: —
 Hegyes-éles jajja úti betyárnak,
 Ki hallja szavát törvényfa madárnak.

Nyers, vad riadás . . . mire a leglágább
 Hangnembe a húr lebukik, lebágyad,
 Ott zokog, ott csúsz kígyó testtel . . .
 Hol végzi, ki tudná? nincs az a mester.

Majd egyszerű dal, édesdeden ömlő
 — Tiszta remekké *magába'* szülemlő —
 Pendül, melyen a táncz tétova ringat,
 Mint lombot a szél ha ütemre ingat.

Olykor egy-egy ének nyújt neki vigaszt;
 A hitujítás kora szülte még azt:
 Benne a tört szív, bünt-vallva, leverve,
 Vagy erős hittel Istenhez emelve.

Mindezt öreg úr, nem mintha kihozná
 Kopogójából — csak képzeli hozzá;
 S ha nem sikerül kivitelben a dal:
 A két öreg szerszám *egyútra* útal.

De azért nem túri rajta meg a port;
 Emlékezetes neki minden *accord*;
 Egy hang: s feledett régi dalra émed
 Szövege czikornyás, dallama német.

Az öreg úr így, dalai közt élve,
 Emlékszik időre, helyre, személyre: -
 Kitől, mikor és hol tanulta, dalolta
 Ezt is, amazt is, gyermek kora olta.

Néha egy *új* dalt terem önkint húrja,
 S felejtí legott, már ő le nem írja;
 Később, ha megint eszébe ütődik:
 Álmodta-e, vagy hallotta? — tünődik.

Sokra bizony már alig viszi dolgát:
 Ő is „minden nap feled egy-egy nótát“;
 Nem is a művész babérja hevíti,
 Csak gémberedő ujját melegíti.

Gyakorold is, a mit valaha tudtál,
Hasznát veheted, ha nyomorba jutszál;
Ha kiűlsz, öregem! vele útfélre
Húll tán kalapodba egy-egy fillérke.

(1877 július.)

MÁRIA! BŰNEID MEG VANNAK BOCSÁTVA.

Oh, ne sujsák a szelíd nőt
A *morál* kemény szemöldi,
Hogyha női hivatását
Méltatlannak is betölti.

Láttam ily nőt esni porba
Mivel férjét nem hagyhatta;
Elkisértte a nyomorba,
El a bűnbe, gyalázatba.

Védangyalkint állt fölötte
S míg tehetne, védelmezte;
Mikor erre gyöngye volt már,
Hozzá romlott: úgy lőn veszte.

Mint a hű eb kész urával
Elbujdosni, számüzött lesz;
Macska ott marad a háznál:
Uj gazdát nyál, egeret les.

(1877 július.)

AJ-BAJ!

Nem fáklya vagy, éltém.
Vagy te silány gyertya,
Mely csepti-kanóczát
Serezegve itatja,
Majd-majd el is oltja.

Mégis ha *el-égné!*
De mennyi hiában
Elcsepeg, elcsurog
Így átabotában:
Áldatlan munkában!

„A HAZÁRÓL.”

A hazáról egy merész szót
Én is ejték hajdanába',
Mikor annyit is nehéz volt:
Most közönbös lettem s gyáva.

Most! . . . mikor szabad sajtó van,
És üvölt a pajkos gyermek,
S vén asszony az útczajtóban
Nagy-bátran fülébe ordít
A királynak, miniszternek.

(1877 július.)

NÖVÜNK EGYÜTT.

Soknak lettem már, hogy élek,
A szemében szűrő tűske:
De van még egy kicsi lélek,
A ki rám hiú és büszke.

Ez, hogy nevem is volt „hurezán”,
Most eszmél csak, most tanulja:
S lesi már, ha megy az utezán,
Rá mutat-e mások ujjja.

Eddig együtt voltunk gyermek,
Én másod-, ő első ízben:
Épültek fa-tornyok, termék,
Paeskolódtunk porban, vízben.

De, hogy ő nőtt, én is nőttem;
Alig ismerünk egymásra:
Ő kisasszony lett előttem,
Én meg neki óriássa.

No, engedjük kedvét telni,
Ha *okos* lesz, majd elhagyja; —
Legalább még nem szégyelli
Hogy én voltam . . . a nagyapja.

(1877 július.)

VÁNDOR CZIPÓ.

Kinek nyúlfarknyi a reménye
 S többé se' kér se' vár sokat:
 A multban él, s ez óeska lom közt
 Tesz-vesz, keresgél, rakogat.
 Emlékeimmal olykor én is,
 — Mint rongya közt egy vén szipó^{*)} --
 Elbíbelődöm: ilyen emlék
 Ama fentírt vándor czipó.

A tékozló fiú regéjét
 Sokan csináltuk újra már:
 Én nem vagyont, kincset pazarlék,
 (Apámnak is lett volna bár!)
 Hanem jövendőt, biztos állást,
 Meg a mi erre útnyitó,
 Légváarak-, ábránd- s délibábért
 Tanulság: egy vándor czipó.

*) Anyó, szipa, szipirtó, szipó.

A. J. jegyzete.

Hogy aztán a goromba élet
 Jeges zuhanynyal önte le:
 „Megyek — kiáltám — vészes út ez,
 Vissza megint bölesőm fele!“
 Ma fizetés-nap; húsz forintra
 Jut húsz krajczár „proporezió“:
 Harmincz gyalog mérföldre abból
 Kifutja . . . egy vándor czipó.

Mondám s tevém; — a dél-ebéd már
 A nagy országuton lele;
 Se baj! kinek hátán a háza
 És kebelén a kenyere.
 De majd az estve! . . . hátha rablók . . .
 Eh! nincs velem sok földi jó:
 Egy zsebkendőbe minden elfért:
 A gárdrob és vándor czipó.

Egy bot talán jó volna mégis —
 Ahol egy tört „lógó“-darab!
 Ettől ugyan valódi medve
 Nem fél, de képzelt megszalad.
 Most éjszakára fel, a „béreznék!“
 Előttem rónaszéki só
 Megy sok szekéren: biztosabb már
 A vándor és vándor czipó.

Kérdik: ki és mi? hova mászkál?

Hang csúfos, a nyelv idegen:
 Szepeg biz' ő, s azt mondja: *dúszkál*,
 Most haza indult betegem.
 Bükkös tetőn éjjel kifognak,
 Pór-élez megöklel, mint tinó:
 De tűznél, mit kazalba raknak,
 Jól esik a vándor czipó.

Hűs hajnalon (még mind üressen
 Lógtak ki a járom szegek)
 Bucsút köhintve, megiramlya —
 S a késő hajnalig, megyek.
 Ott száraz ágból, koresma végén,
 Lombsátor a közös „ivó“:
 Ott deszka-pad lapít deszkává,
 S párnám csak a vándor czipó.

Hanem a szép táj bűvöl így is,
 Oh, ifjú könnyedvérűség!
 Im ott dülönkint a hegyoldal
 Harmat-szivárvány színben ég;
 Lent, szikla-völgyben, fa kupával
 Csurgó kínál, oly esábitó!
 Az útas keble megtelik . . . de
 Bezzeg fogy a vándor czipó!

Bérez elmaradt; tölgyes lapályon
 Víz utam, napja már negyed;
 Tölgy sincs azontul, — visszanezve
 Látom csak a kéklő hegyet.
 Posványiban, mint lomha sertés,
 Fertőzik az ecesdi tó;
 Rekkent a hév nap, útas izzad,
 Bár könnyű a vándor czipó.

Egy híd mögül hajdú behajszol,
 Gazdája kérdi: „Utlevel?”
 Az nincs bizony, — de iskolából
 Van bizonyítvány, még kevély.
 Az isten áldja! elboesátott.
 Lévén maga, mint neve, *Jó*;
 Így szabadult a „fogdmeg-eddmeg”
 Körmébül vándor és czipó.

Égő homokban, itt a „város”, —
 Amott a nagy kollégyiom
 Hátall ki, mint szamár a nyájból:
 Maradj te, zárt paradicsom!
 Hogy szem ne lásson, félre esaptam
 Egy útezán (neve is „Csapó”);
 Pénz nincs, kerülöm a „kenyér-sort”:
 Pedig hol a vándor czipó!?

Az elfogyott, erőm is elfogy;
 Már utban egy egész hetem: —
 Itf pap lakik, tán könyörül is:
 Bezörgetek — nem tűrhetem!
 Elborzadék . . . ha rám rivallna:
 „Pusztulj, esavargó, naplopó!”
 S lekaptam újjom' a kilincsről:
 „Adj lelket még, vándor czipó!”

Elérem végre a szülő hont;
 Fedd és gunyol rokon, barát.
 Csak *egy* nem: az anyai szívnek
 Érzem üdítő sugarát.
Ezt nem felejtém soha, ámbár
 Lettem suhanczból nagyapó;
 Ezért méltattalak dalomra
 Téged, szerény vándor czipó.

(1877 augusztus.)

RANGOS KOLDÚS.

Csak hiába! elmaradt az
A világtól, a ki vén:
Tudta nélkül nagy „fejlődés“
Folyt le, s foly e sár-tekén.
Demokrata lett az urból,
A koldus meg rangra vágy, —
Hát'szen *ú* ki más legyen, ha
Többé nincs úr, se' jobbágy?

Másszor ő is csak szegény volt,
 Nyomorult, szánt, megvetett;
 Nem is igen „ámbiálták“
 Akkor ezt az életet:
 Most közölünk minden tizből
 Egy e szép pályán halad;
 Sőt, ha így gazdálkodunk, még
 Többségben is lesz a had.

Ne gondolj az úteza-sarkra,
 Oh ne! édes olvasó:
 A ki ott áll, az nem koldus,
 Az *szegény*, szánnivaló;
 Könyörtülj meg sántán, bénán:
 Éhező gyermeknek adj:
 („Ezer annyit“ ígér a *könyv* —
 Hanem ez uzsora nagy.)

Koldus ő nagysága hozzád
 Bekopogtat egy napon,
 (És ez *egy* nap sűrűn fordul);
 Kezdi bókön, hírlapon:
 Hogy olvasta rólad ezt, azt
 S míg kártyáját forgatod,
 (Mert beküldte: *Chevalier* X. N.)
 Hogy fogadd el? nem tudod.

Mutat ordót, bizonyítványt,
 Köz- s magános levelet;
 Ha vendég jön, azt kivárja,
 Négyszemközt marad veled:
 Szemlesütve és zavartan
 Ülsz, mint vádlott a padon:
 „Ily nagy úron mit segít az
 Én csekély szolgálatom? ...“

Erre ívet von ki zsebből,
 Szép a calligraphia,
 S megmutatja, hogy hová kell
 A nevét beírnia
 Ki Deákkal és Tiszával
 Óhajt lenni egy lapon;
 „Mi jótékony célra?“ kérded;
 „Nemes a cél, mondhatom.

„Egy dicső ház végső sarja —
 (Tudja: Várna, meg Mohács)
 Nem lehet, ha birtok már nincs,
 Sem szijgyártó, sem kovács.
 Volt, igaz, még egy tenyérnyi:
 De a rozsdá és aszály
 No, meg Homburg, s a zsidóság
 Hanem a rang: az *muszáj*.“

Végre látod, az egészből
Hogy mi lóg ki: a „fizess!“
Fanyalogva mondd: „Itt van,
— Nem telik sok — pár *tizes*“
Te örülsz, hogy *így* kiszurtad
(A mi nem volt) a szemét:
Ő örül, hogy a népkönyhán
Meglesz mára az ebéd.

(1877 július.)

MEDDŐ ÓRÁN.

Belenézek a nagy éjszakába,
Alszik a föld, maga árnyékába';
Itt vagy amott csillagok röppennek:
Gondolatim is úgy jönnek-mennek.

Gondolatom szappan-buboréki
Csillogók, mint odafenn az égi:
De töredék mindkettőnek utja —
Mind szétpattan, mielőtt megfutja.

(1877 augusztus.)

ÖREG PINCZÉR.

Az öreg pinezér se gyanítja,
Hogy versbe legyen kanyarítva,
De kivált hogy *pláne* magyarba:
Ha gyanítná, jönne zavarba!

Töri bár húsz éve a *nyelvet*,
S foga megritkult, haja elment:
Nem birta kivenni a vadját,
Megijedne bizony, hogy eladják.

Fizető kellner solise' lessz ő.
 Nem kenyere a kétszerkettő;
 Szolgálni sem ugri-szilaj már,
 Megelőzné bátran a lajhár.

Hogy sokra se vitte a pályán,
 Megláthatod óeska ruháján,
 Galléra törött, s elegendő
 Karjára egy hétig egy kendő.

Mint nem fia e mai kornak,
 Lón Ganymédje víznek, bornak,
 Kenyeret hoz, vált oda tányért;
 Ingyen teszi, nem adományért.

Ha azonban vetsz neki épen
 Pár fillért: megköszöni szépen —
 Nem mint az a sok czifra *dandy* —
 S hozzá is adja: „küß' die Händi!“

Köre hát nem valami széles;
 De mi hű szolgál! mi kedélyes!
Jó szót neki: s ha bele fül is,
 Elkotyog érte . . . magyarúl is.

S elpörgi, legyen hár négy lap,
 Könyv nélkül, hogy mi az étlap;
 „Mást *irtak?*“ sohse' kell megróni:
 Meglessz az a sült, macaróni.

Ha senki se' hívja, elámolyg
 A folyosón, vagy fel- s alá bolyg.
 — Hadd futkosson a többi „kölyök“! —
 S meglöki minden táleza, könyök.

Elnézi: be dőre világ ez!
 Hogy' fut, rohan — emni se hágy ez —
 Nyerekedni, vigadni a esődbe,
 Dunába, vagy a temetőbe!

No öreg, ha lenéz más minden,
 Jer elő: szolgálj *te* ki engem,
 Bár nem vagy „fashionable“ módis:
 Gyere, meglessz borraivalód is.

Jer, osonjunk félre mi ketten;
 Jó *ott* nekem, a szövegetben,
 Rajtam sines semmi legényes:
 Hadd üljön elől, a ki kényes.

Társaid úgy is annyiba néztek,
Hogy nekem a *főtt rost* is beefsteak;
Te legalább nem rágatod a gúzst:
Adsz, ha ígértél, becsületes húst.

(1877 augusztus.)

SEMMI TERMÉSZET!

No, kertész úr, ma szép esőnk volt:
Éled fű és virág,
Büszkébben tolja égnek a fa
Megifjult sudarát;
A levegő tisztán borul ránk
Mint egy opál-paizs;
Egy-két nap ittasan hever majd
Az utak pora is.

„Hja! lássa kérem. — az esőnek
 Örvendjen a paraszt,
 Nem öntöz. — vár buzát az égből
 És kap helyette gázt;
 Én bízom a kannába, csőbe,
 Attól zöldül gyepem;
 Eső! . . . mit ért az én szakomhoz? . . .
 Azt nem szivelhetem.

Ha vártam, elmarad; ha sok volt.
 Hét számra meg nem áll,
 S nem mondhatom: no, zárd el a esőt,
 Te Janó, te Mihál!
 Többől kimossa gyenge pástom,
 Az út iszap, moesár,
 Virágim dülva, — felkötözni
 Egy héti munka vár.

Ha meg viharral, jéggel indult.
 (Mi nála rossz szokás)
 S fát tördel és ágyat lepaskol:
 Van itt káromkodás.
 Ezért mondom: hogy az eső oly
 „Tulhaladt pont“ ma már
 Mint főzni a nyílt konyha, — melyen
 Vesződjék a számár!“

Lám hova jutna a művészet
Csak egy pár századig:
De közbe ront a vad természet
S belé kontárkodik.

(1877 augusztus.)

HÍRLAP-ÁRULÓ.

Mindenki annyit ér, a hogy
Betölti hívatását:
Nézd ezt a vén ujsághordót:
Becsülöm a szokását.
Hajnalba' már lótfut szegény,
Öllet van a esomagja,
S mit nem esinál — kit nem kinál,
Mig számonkint eladja!

Nem kérgesült bürokrata
 Ő, a ki — mintha ebnek,
 Úgy dob feléd egy szót, irást,
 S fittyet hány a tömegnek.
 Ő nyájas, emberségtudó,
 Megadja tituládat:
 „Méltóságos“ — „nagyságos“ úr —
 A mennyiről beláthat.

S hogy tudja kötni a gonosz!
 Látszik, nem mái gyermek:
 „Tessék, uram! győz az orosz —“
 Kiált oda egy szerbnek;
 „Tessék, uram! nyolez az ezüst,
 Napoleon meg tíz ma;“
 „Győztünk, uram! *mi*, a török....“
 Ha térdig ér a esizma.

„Kisasszony! a Fővárosi....
 Van benne hír, novella —“
 „Ifjú, ni, hogy áll Goresakoff
 Tótágast, mint egy vella!....“
 Ha nincs vevő, *olvas* maga
 Egy harapást s tovább megy,
 Hogy, majd ha *lesz*, ajánlással
 Mégint győzhesse a begy.

Elkérkedik negyvennyolcezzal,
 S nem hiszi, hogy hihetlen.
 Hogy ő akkor *több* hirlapot
 Árult el a „szigetben.“ *)
 „Igaz, még csak suhanez valék,
 De a torkom hatalmas:
 „Fris MÁRCZIUS-ból“ száz forint
 Egy estve, itt, uram! No's? . . .”

De van mégis, kit ő lenéz,
 Gyűlöl, nem méltat szóra.
 Haragszik rá, mint borbély az
 Ön-beretválkozóra:
 Ez „piszkos“ ember, a kire
 Ránézni is utálat:
 Nem egyenkint vesz hirlapot,
 Hanem — évszámra járat.

(1877 augusztus.)

*) Margit.

NATURAM FURCA EXPELLES.....

Gyermek koromban felköték
 A színben egy nagy tőkharangot,
 A mely ugyan nem ada hangot,
 De máskép vígan működédek;
 Meg volt a súlya, lódulása,
 Kötelét hogy jól visszarántsa
 S vele a kis harangozót; —
 Szóval: csinált *commotiót*.

„No, mondám, majd ha nagy leszek,
Valódi harangot veszek
 És azt egész nap kongatom
 Saját kényemre, szabadon.“

Így kongatom most úntalan
 E verseket — bár hangtalan.

(1877 július.)

NÉPDAL.

Duna vizén lefelé úsz a ladik,
A ladik,
Róla muzsikaszó, guzliczaszó, csimpolyaszó
Hallatik;
Juhaj! viszik a piros almát, baraczkot,
Juhaj! Kevibe Szent-Endréről menyasszonyt.

Piros almát eladják a budapesti
Piaczon,
Abbul czifrálkodik Kevibe' a piros arcú
Menyasszony:
Juhaj! de derék ruha ez a fejkötő:
Mégfér ez alatt akármennyi szerető!

Kevi esárda reggel óta tele van,
Teli van :
Ott járja a kolót egy éles késsel, véres késsel
A Jovan :
Juhaj! piros volt, de csak férges alma volt,
Asszony, esimos volt, de azért csak r—a volt.

Duna vizén lefelé úsz a ladik,
A ladik,
Róla hejjehujja, szitok-átok, dávorია
Hallatik :
„Juhaj! közel már Alexinácz, Knyazevácz :
Engem Kevi-Rácz, többet ugyan sohse' látsz!”

(1877 augusztus.)

PLEVNA.

A Haemus ormán s a Dunánál,
Ím, óriások harcza foly:
S az én múzsám — kisebb magánál --
A porba' játszik, ott dalol.

Hát hol van a magasztos ének,
Mely a győzőt megilleti:
Hogy két világra zöngenének
Neve méltó dicséreti?

Hol a lant, melynek húrja váltson,
 S ne a nagy tetteknél alább?
 S a harez zaján is túl kiáltson:
 „Csak diadalra! csak tovább!”

Ki zsarnok volt s Európa réme,
 Most *ezt* nagy rémtől menti meg,
 S a népszabadság szent nevébe'
 Övé a zászló, mely lebeg.

Mert így jutnak idő lejártán,
 Magok a szerencsétlenek
 Szabadsághoz, kik most a sárkány
 Szemétől megszedültenek.

Elvész, bizony, varázsa, bűve,
 Mikép hatalma megtörött.
 S ez a győzelmi zászló műve,
 Mely leng a vérmező fölött.

Azért e zászlónak dicsőség!
 S *magyar* ajakról kétszeres!
 Ha volna költő — volna Ő még,
 Kit vágyunk holtan is keres!

De én lantom bágyadt idegjét
Addig feszíteni nem merem,
Habár olykor elhagyja szegjét
S unalmat úzni, dalt terem.

S nem szólok népem — a magyarhoz,
Tán meg sem ismerné szavam;
A szebb napnak, mit e vihar hoz,
Örülök csendesen, magam.

Szabad, egy még érző tetemnek,
Síríg szeretni a honát:
S e diadal-nap életemnek
Megaranyozza alkonyát.

(1877 szeptember.)

EX TENEBRIS.

Keserúből jön az édes,
Édesből a keserű;
Rekkenő nap nyugta kétes,
Szebb, borúra várt derű.

Ma ködös szem, mord kedélyvel,
Holnap tisztább mindenik:
Meghozhatja tán egy éjjel,
Hogy majd „új fény jelenik.”

Vagy, ha ez nem, a vakságnak
Küürítem poharát,
S az „örök világosságnak”
Várom fénylő sugarát.

(1877 szeptember.)

INTÉS.

Jó költőktől azt tanultam,
 S adom intésül neked:
 Sohse fáradj, sok czifrával
 Elborítani éneked!

Szólj *erővel*, és nevezd meg
 Ön nevén a gyermeket;
 Szólj *gyöngéden*, hol az illik.
 S ne keríts nagy feneket.

Olykor egy-két szó is jobban
 Helyre üti a szeget,
 Mint az olyan, ki beléhord
 Földet, poklot és eget,
 S ordít, a míg elreked.

(1877 szeptember.)

ALMANACH 1878-RA.

Ítt van tehát: megjött az *Új-év*,
 Mint biztató előlegem;
 Háromszáz hatvanöt nap-éjre
 Halvány reményszint *) hoz nekem;
 Bár majd, ha eljön a *valódi*,
 Nem lesz, mint most, ruhája *zöld*:
 Inkább hiszem, hogy a küszöbnél
 Fejér, halotti leplet ölt.

Légy üdvöz, Év, e zöld burokban!
 Elfogadom a jóslatot,
 És köszönöm, hogy a jövőre
 Kilátásom' tovább nyitod:
 Hisz' egy időtül fogva nálam
 Látás, kilátás oly rövid! . . .
 Ha meg nem érném: gondolatban
 Hadd élvezem át örömid.

*) Az akadémiai Almanach borítéka rendszeren halványzöld.

Mindjárt az első nap rohammal
 Köszönt boldog boldogtalan:
 Oly ünnep ez (no! nem panaszlom),
 Midőn szív s tárcza nyitva van;
 S egy „szellemdús“ játék (a melynek
 Nem kellett nagy *heuréka*)
 A pénz-pazarláshoz, időd' is
 Ellopja: a „*b. u. é. k.*“

Aztán jön a farsang, — az árvíz
 Mátyás körül, mely „tör jeget“:
 Szegény kiöntött ürge-népség
 Verdesi jajjal az eget:
Mi tánczolunk a szenvedőkért.
 Bőven fogunk pazarlani:
 S ha nem esordul — százezreinkből
 Csöppen nekik *is* valami.

Aztán jön, a mely „gólyafőöt mos“,
 A híres márcziusi hó,
 Ha „Gergely megrázza szakállát“ —
 No meg böjt, executio.
 E hó egy napját ültem én is
 Már két közép embernyomig;
 „Simplieius“ napján születtem:
 „Simplex“ maradtam holtomig.

Ápril minden nedvet kiszáraszt,
 Májusba' jőnek a fagyok! —
 S ha sáska, féreg, rozsdá nem járt,
 S a június szépen ragyog
 S a július „meg nem szorítja“:
 Még a vetés bőven terem;
 Örvend az úr, — hát még az asszony!
 Lessz csipke több is, meg selyem.

Míg a paraszt izzad, mi gazdák
 Fürdőre járunk, hűsleni,
 A repcze-, gyapju- s más előleg
 A csorbát szépen kifeni;
 Nem, mint apáink sültek, — itthon
 Töltvén egész *mélő* nyarat,
 S nézték a vén béres hogyan vet
 S a tót napszámos hogy' arat.

Szeptember — ah! szüret már nem lesz;
 Vagy: *lesz* szüret, ha *bor* nem is:
 Történeti jogát megőrzi
 Híven az iszom-eszem is;
 Különbség az, hogy míg apáink
 Egy ezanga birkán „laktanak“:
 Nekünk ezukor kell, sütvé, főzve,
 Pezsgő bor, osztrigák, halak.

Így, *ber*, megint *ber* fogytig-untig
 S „brrr!“ míg az esztendő lefut;
 Miközben egy nap a halottak
 Fényűzésére is kijut,
 Midőn gyertyával, zöld levéllel
 S virággal megvendégelik,
 S kitesz halottjáért az élő,
 Mutatva dúsan, hogy „telik!“

Majd a karácsony hozza végül
 Az apró szívek örömét;
 De a „bubus“ már nagy szakértő,
 Bírálva hordja meg szemét,
 S ha nem *drágát* hozott az angyal:
 Ajak lepitted és befagy;
 Biz', édes Jézuskám, te is már
 A luxus terjesztője vagy!

(1877 november.)

NÉPDAL.

Haja, haja, hagyma-haja,
 Sir a leány: mi a baja?
 Kicsi a lány mint egy bögre:
 Nagy szerelem teszi tönkre.

„Vesztett is vón' hagyma földbe':
 Nem könnyezne szemem tőle!
 Vesztett vón' az úrfi Pesten:
 Nem verne így az úristen!”

(1877 november.)

DAL FOGYTÁN.

Függ már szögén a hárfa: —
 Kapesos könyvem bezárva
 Mint egy koporsó.
 Ujjam nehéz a húron,
 A verset únva írom:
 Ez tán utolsó.

Mi haszna is, mi haszna
 Kél egyhangú panaszra
 Belőlem a dal?
 Még majd szememre lobban:
 „Közöld, ha ily bajod van.
 Az orvosoddal! . . .”

(1877 november.)

A KÉP-MUTOGATÓ.

Énekes história.

Debreczeni sokadalom!
Nézz e képre, halld meg dalom:
Szomorú történet esett,
— Kin sok jámbor szív megesett -
E szomorú időben;
Arrul szerzék ez új verset
Ebben az esztendőben.

Első képem azt mutatja:
 Gróf kisasszonyt feddi atyja,
 Mér fejére súlyos átkot,
 Hogyha az íródeákat
 Még tovább is szíveli,
 Kihez a sáros ezipőjét
 Sem méltó megtörteni.

Im, haragra lobban arcza!
 Ősi dölyfe, mély kudarcza!
 A leány, mint szőke harmat,
 Reszket, elfoly; — ajka hallgat,
 Vagy, ha mond is, ennyit mond:
 Válni nem tud, de meghalhat,
 Ősz fején úgy nem lesz gond.

Második kép: hogy az atyja
 A deákat felhivatja.
 Íme, ott áll; büszke, délezeg,
 Viseletén semmi félszeg;
 De szegény — csak köz nemes:
 Gróf kisasszony szép kezére
 Már ezért sem érdemes.

Szigorún ezt tudtul adja
 Gróf kisasszony édesatyja,
 S hogy sem esztendő, se' hónap,
 Kített éve, mehet holnap,
 Messze ám! nagy a világ.
 Mélyet bókol, de csak ott áll
 Bátran az íróleák.

„Gróf úr! enyim a leánya,
 Szíve, lelke, minden vágya;
 Minket senki el nem választ:
 Kezét kérem, és a választ,
 Ha „igen“ is, ha „nem“ is;
 Rangja, fénye, java nem kell:
 Elveszem egy ingben is.“

Fagy, ütésre, föl nem enged:
 Hogy kidobják: szolgát csenget.
 Új kép váltja most a régít:
 (Nézni kell a vesszóm végét)
 A leányt mutatja, hogy
 Ezt sikoltva: „egy ingben is!“
 Apja lábához lerogy.

A deákkal hajduk bánnak;
 Szőke fürtit a leánynak
 Apja tekeré kezére,
 Mintha nem vón' édes vére,
 S dobja a legény után. ---
 Hír sines rólok, hang sines rólok
 A kastélyban ezután.

Szalma-viskó, s falu vége
 Ifju párnak menedéke;
 Ottan rejtve volna, s boldog,
 Ha tudna, vagy birna *dolgot*;
 Hanem a természet kér,
 S már sohajjal végzi a dal:
 „Kis kunyhóban is megfér“. *)

Avagy e kéz finom bőre
 Áll-e a mosó teknőre?
 Kit araszszal *így* fogunk át:
 E derék, bir durva munkát?
 Férje könnyebben veszi:
 Savanyú tej neki nem kell,
 A fölét ha leeszi.

*) „Hiszen két boldog szerelmes
 Kis kunyhóban is megfér.“

Így végződik SCHILLER dala (*An der Quelle . . .*) SZEMERE PÁL fordításában, mely a század első felében országszerte zengett érzelgő ifjak és leányok ajkán. A. J. jegyzete.

Őszi este, kandallónál,
 Az öreg gróf ott szunyókál;
 Bőg a kémény, künn esik, fű.
 Hogy belép egy szolga fiú
 S könnyes szemmel oda sűg:
 „Kapu-rácsnál rongyos nő áll,
 Azt mondja, kisasszonyunk.“

„Ha! tépesd le az ebekkel!
 Nincs leányom — nem volt — nem kell!“
 — Legszomorúbb ez a rajzon,
 Ezt ne nézze terhes asszony,
 Mert úgy jár, mint a mit lát,
 Mint a szegény gróf kisasszony
 Mikor űzték a kutyák.

Múlik a tél, esztendő is,
 Múlat a gróf, feled ő is;
 Nappal verseny és vadászat,
 Este keres vidám házat,
 Hol van élénk társaság;
 S időt ölni felkerül ott
 Mindenféle furcsaság.

Asztal-írás ötvenhatban
 Vala itt-ott még divatban;
 Kisdéd asztal egyik lába
 Író eszközt rejt magába:
 A körül sereglenek,
 Azzal írnak másvilági
 Láthatatlan szellemek.

Szép ajak mond: „Gróf úr nem mer
 Szóba állni a szellemmel.“
 Gróf mosolygva asztalhoz nyúl,
 Csak érinti: asztal indul,
 Szalad ujja közt az ón,
 S a papírra ez van írva
 Ismert kézzel: „Én Verón.“

Arczát éri hűs fuvallat,
 Hátranéz s egy „ah!“ szót hallat:
 Áll mögötte volt leánya,
 Már nem élő, csak az árnya,
 Sápadt, rongyos, -- ím, minő!
 Karján, alva-é vagy halva?
 Egy idétlen escesemő.

„Nem emelek súlyos vádat,
 Csak elhoztam unokádat;
 Teste nyugszik az enyémmel,
 Vad erdőben temetők el, —
 Nézd, ha élne, szép fiú;
 Lelke szunnyad, nem költ még fel:
 Nem volt arra ért korú.”

Mint kit rémes álma zaklat,
 Gróf néhány szót félbe szaggat;
 Kik ezt látják ott körösleg,
 Vélik olyan különösnek,
 Szóbeszédnek tere tág;
 A gróf elment; — nem is látja
 Többé semmi társaság.

Megy, s bezárja benső zárját,
 Hivja gyakran holt leányát;
 Kules lyukon kik hallgatóznak,
 Csak felét hallják a szónak:
 A mit a gróf *maga* mond;
 Szájról szájra suttogás kél:
 „Csitt! . . . való: a gróf bolond.”

Nem, nem az még: szól, tesz, rendel
 Most is mindent értelemmel;
 De, ha asztalával írat,
 Hogy sebére leljen írat,
 És ha lánya megjelen:
 Kérdi, kéri, térden állva:
 Engesztelni mit tegyen?

„Nem mondom, hogy „megbocsátok“,
 Mert nem tőlem függ ez átok;
 Míg szívemben élet égett
 Sem táplált az gyűlölséget,
 Megtöré csak fájdalom;
 Kérjed Istent: *bűnbocsátni*
 Nála *több* az irgalom.“

„Monddsa hát, hol nyugszik tested?
 Gróf atyád már rég kerestet;
 Felrakattam új kápolnád,
 Aranyozzák büszke tornyát:
 Ott nyugodjál, gazdagon.“
 „Oh — hová kopóid úztek —
 Jobb nekem már a vadon!“

Még egy kép jön, az utolsó:
Márvány kőből nagy koporsó;
(Benn egész sort rejt e kripta.)
Czimerét most megfordítva
Vésték rá a kő lapon:
Ez a sírbolt nem lesz nyitva —
Csak az ítélet-napon!

(1877.)

VÉGPONT.

(Punctum finale.)

Sebtében eddig irtam:
 Két óra nem kevés:
 Most, ím, erőt vesz rajtam
 A régi esüggedés.

Hisz' szép a nagy önérzet,
 Kivált ha igaz is.
 S merészen győzi röptét
 A szárnyas *Pegaz* is.

Az én ágaskodásom
 Nem ér egy fa kovát:
 Csak a ezigány vagyok, ki
 „Biztatja a *lovát*.”

(1877 szeptember.)

MÉG EGY.

Mit is akarsz? ... nézz az időre:
 Ősz van, s *neked* bús télre jár,
 Szemedben köd lett a sugár,
 Dér, hó leszállott a tetőre.

Nyílnak a fán csalvirágok:
 Nem lesz érett gyümölese már; —
 Hallgat minden dalos madár:
 Csak — a beszédes liba gágog.
 (1877 szeptember.)

AISTHESIS. (MEGÉRZÉS.)

Bort vett magának a tudós;
 Van hozzá tudománya,
 Van eszköze: felbontja és
 Ízenként latra hányja:

Mi benne a szesztartalom,
 Mi a cukor, a mézga?
 Festőanyag', csersav', víz', lég
 Mi finom zagyaléka?

S mindez hogyan másul, vegyül? —
 Eredmény az: midőn begyül
 Hozzá néhány czimbora:
 Ihatatlan a bora!

Bor-szedni jár a vén kupezcz:
 Van néki „borpróbája“:
 Nem oly tudákos eszköz: az,
 Csak nyelve, ínye, szája.

S megismeri a zamatost,
 Véknyat, „testest“, kövéret:
 Ez vén, „magát meg-ette már“,
 Ez fiatal, ez érett.

Hordószagút-mit nem visz el; —
 S ha önkint nem ereszti fel
 Hogy sok legyen, szapora:
 Nagyon kapós a bora.

✱

A nyelvnek is törvényeit:
 Széppé, jóvá mi teszi:
 Nyelvész urak jobban „tudják“,
 A költő jobban „érzi“.

(1877 december.)

FORMAI NYŰG.

Pongyola járású lovatat fékezd meg erősen:
S lépni tanul büszkén, tánczhoz emelve nyakát.

(1877 deczember.)

A SZÁJASOK.

Sokan szeretnék a hazát:
De gyűlölik minden *fiút*,
Ha népszerű alkalmakon
Oly nagyot, mint ők, nem kiált.

(1877.)

HAGYATÉK.

„Hát csak írni, mindég írni
 A manó se' tudja, mit?
 Nosza, már a közönség is
 Lásson egyszer valamit!“

Nem akarok több izgalmat:
 Mert — betegnek — izgalom,
 Ha olvassák itt is, ott is,
 S bírálgatják új dalom.

Hadd maradjon, mint tizenkét
 Év során belém fagyott!
 És ne haljak meg, mint koldus,
 A ki semmit sem *hagyott*.

(1877 december.)

EZ AZ ÉLET....

Ez az élet egy tivornya:
Inni kell, ha rád jön sorja,
Az örömből, búbánatból,
Karczos borból, kék-zamatból.

Inni hosszut és körömre,
Kedvet búra, bút örömré;
Sok megiszszá vad-őszintén:
Egy-kettő vigyázva, mint én.

Kivel egykor én mulattam,
Többnyire már pad alatt van:
Én, ki a mánort kerültem,
Helyt maradék, hol leültem.

De, ha végig nézek romján:
Oly sivár volt e tivornyám!
Mért nem ittam úgy, hogy jó-rég
Én is a pad alatt volnék?

(1878 márczius.)

KÜLÖNBSÉG.

Az ifju évek bajt hoznak s visznek,
 Ha rontanak, viszont jóvá tesznek:
 Az öreg évek — évei rossznak --
 Nem visznek többé, mindig csak hoznak.

(1880 február.)

A SORS HÚMORA.

Mint folyondár, melynek
 Támasza kidőle,
 Roskad le az özvegy
 -- Oly hirtelen özvegy! --
 A fekete földre.

Csak, a ki legárvább,
 A legkisebb árva
 Mutogat örömmel
 A szép új ruhára:
 Fekete ruhára.

(1879 július.)

CSALFA SUGÁR.

Kis bokor, ne hajts még,
 Tél ez, nem tavasz;
 Kis lány, ne sohajts még;
 Nem tudod, mi az.

Bokor új hajtását
 Letarolja fagy;
 Lány kora nyílását
 Bú követi, nagy.

Szánám a bokorkát
 Lomb- s virágtalan;
 S a lányt, a botorkát,
 Hogy már oda van!

(1880 márczius.)

MELYIK TALÁL?

Hogy melyik arczképet választom rajzai közzől?
 Fényképiró úr! a botos és kalapost.
 Mint maradó vendég, ül s áll a többi nyugodtan,
 Menni csak egy készül: útja van: ez leszek én!

(1880 márczius.)

EN PHILOSOPHE.

Azt hívém, hogy életem,
 Philosoph módjára,
 Csöndes daczczal végzem majd,
 Ha jutok fogytára.

Azt hívém: *tört* *) dal lesz az,
 Mely derülten játszik,
 Míg rájegyzí jámbor kéz:
 „A többi hiányzik.“

*) Töredék.

Most látom, hogy a mi volt,
Eltűnt édes mámor:
„Vanitatum vanitas“
Maga is a *húmor*.

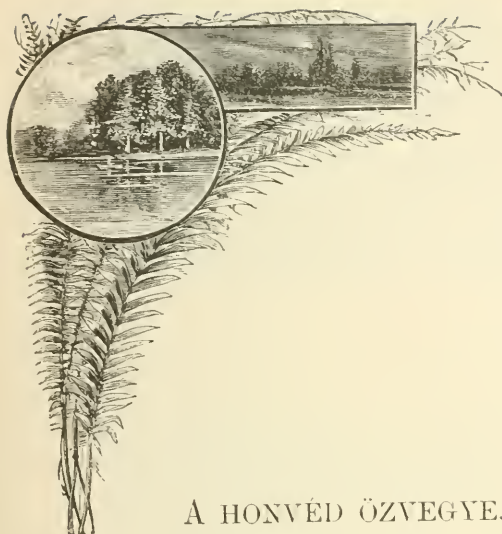
Nem marad Kómosz velem,
Sem a szende múzsák,
Csak a húmor-nélküli
Puszta nyomorúság.
(1880 december.)

KISEBB KÖLTEMÉNYEK

RÉGEBBI ÉVEKBŐL.

A HONVÉD ÖZVEGYE.

. Gyarlóság, asszony a neved!
Csak egy rövid hó: még a gyász czipő sem
Szakadt el, melyben, könnyűé olvadott
Niobeként kísérte ki szegény
Atyám holt testét: s im ő, épen ő
Férjhez megyen HAMLET.

Csatába ment az ifju honvéd,
Kemény, véres volt a csata;
Tengernyi néppel küzdve, megtört
A felkelők kicsiny hada;
De megtartá a tért, hol az nap
Élet-halálra ütközött:
Mert ott esett el mind, a téren! . . .
A honvéd is azok között.

Ottan feküdt a haldoklók közt,
 Nehéz két sebbel kebelén;
 Két seb . . . mind a kettő halálos —
 Egyik jobb, másik bal felén;
 Nyílt, éktelen, mély, iszonyú, de
 Már fájdalom nélkül amaz;
 A másik, ámbár láthatatlan,
 Gyötrőbb . . . mert a szivben van az!

„Nem volna én nekem siralmas“
 Az ifju felhyög, felkiált —
 „Rövid éltetre koszorúnak
 Föltenni e dicső halált;
 S panasz nélkül fetrengenék itt,
 Ha eltiport testemen át
 Diadalra száguldanának
 A harczy fűjő paripák.

„Ha buzgó vérem hullatása
 Éretted, óh te drága hon,
 Nem esett volna ily hiába
 Múló jegy, összedőlt romon!
 Ha áldozat gyanánt esém el,
 De nem mint síri áldozat,
 Mely, vérrel önti bár meg a sirt,
 Beléje életet nem ad.

„És enyhe voln' e kő alattau,
Ez a halál-vetette ágy,
Ha láthatnám még egyszer őket —
Kikért ez a szív élni vágy;
Ha vég álomba csókolhatná
A hív nő e bágyadt szemet,
Miután egy búcsu pillanattal,
Megláttam őt s gyermekemet.

„Isten hozzád, lelkem fiacskám,
Bús téli fán kis árva lomb,
Játéka minden fürgetegnek,
Mely gyöngye ágaidra ront.
Isten veled, hölgy . . . oh te nem rég
Menyasszony és már özvegyem:
Mért oly soká nem élek, mint fog
Szerelmem élni sziveden!”

Száll a sohaj . . . elhunyt az ifjú,
Egyedül — annyi nép között!
Bajtársi még látták elesni,
Nem már, midőn elköltözött.
Széles, nehéz, sötét szárnyával,
Mikép egy óriás madár,
Árnyazta bé a vérmezőt egy
Homályos felleg . . . a halál.

És a feledség, mint sulyos köd,
 Borult a völgyre vastagon;
 Elkezdte a harezos enyészet
 Rombolni a halottakon:
 Nem ismeri többé meg a nő
 Férjét — az apa nem fiát:
 Rokonért rokon, mátkáért mátká
 A tért hiába futja át.

De a két értelmű halálnak
 A kósza lúr is kötve hitt:
 Sokáig várta sok beteg szív
 A harezból vissza kedvesit.
 A honvéd ifju hölgye is várt . . .
 Napról-napra kikérdezett
 Minden madárt, minden szellőt, mely
 A harezmezőről érkezett.

Minden nap éledt, minden este
 Kihalt szívében a remény;
 Viselte már a hervatag bút
 Arcán — nem még a gyászt mezén;
 Majd fölvevé a bánatos mezt
 És . . . arcza rózsaszín leve:
 Ő is azokhoz lőn hasonló,
 Kiknek „szép özvegy“ a neve!

Mint a virághoz, mely kitárta
 Kelyhét, a méhek és lepék,
 Gyülvén hozzája szép imádók,
 Kinyílott szívét meglepék;
 Azóta szellőt is, madárt is
 Még sürgetőbben vallata:
 S midőn, a mit *várt*, bizonyos lőn
 Kezet más ifjunak ada.

Feledte a feledhetetlent;
 S midőn a nászi vigalom
 Beállta, szíve sima volt már,
 Mint rég elült, ó sírhalom,
 Melyen az élők gyönyöréül
 Himes, virágos fű terem . . .
 De már alatt porában a port
 Rég elenyészté a verem.

Vig a menyekző; eseng a jó kedv;
 Hullámszik a dal és zene;
 Sugár gyanánt lejt a menyasszony,
 Hódít, varázsol kelleme;
 Künn rémes éjfélt átkozódik,
 Fú, sír dühében a vihar:
 Benn az öröm jár tölt kehelylyel,
 A zene szól, a táncz szilaj.

Egyszerre — mint éj a villámtól —
 Megnyilatkozik a terem:
 Küszöbjén sárga, véres arczezal
 Megáll a honvéd hirtelen.
 A vigadók egymásra néznek,
 Rémtülve felsikolt a hölgy,
 Alatta, mint mélységes örvény,
 Indul, forog, sülyed a föld.

„Ne félj, ne rettegj a hivatlan
 Vendég miatt, óh szép ara!“
 Így búg a honvéd bánatos, de
 Komoly, ünnepies szava —
 „Ne reszkess a férjtől, ki férjed
 Körében ím meglátogat,
 Nem fogja visszakövetelni
 Sem szívedet, se' jobbodat.

„Jöttem, hogy, a mit sejte a hír,
 De nem láttak tanú szemek,
 A mit te himni úgy siettél --
 Halálomról meggyőzzelek.
 Igen! mi elváltunk: szabad vagy;
 Enyém a sír, tiéd a jog, --
 Mert a halottak nem pörölnek,
 És én azok közül vagyok.

„Eldobtad a tiszteletes gyászt,
 Korán vetéd el azt, korán,
 Meglehet, e gyász néha-néha
 Emlékeztetett volna rám;
 És eldobád — hajh, mint csalódtam! —
 Azt is, a minél egyebet
 Alig szerettél bennem: egykor
 Hiu bálványod nevémet.

„De nem vádollok . . . óh e vádat
 Inkább magamra emelem:
 Annyi őszinte érzeményért,
 Mit eltékozla kebelem,
 Annyi reményért, mely csalárd lón,
 És annyi esztelen hitért,
 Szerelmemért, mely végtelen volt . . .
 És íme most itt van: *mit ért!*“

„Élj boldogul . . . ez könnyű annak,
 Ki, mint te, oly hamar feled —
 Még egy rövid szó gyermekemről,
 Azután, hölgy, isten veled:
 Légy anyja és nem mostohája,
 Nehogy eljőjjen egy napon,
 És elvezessem kézen fogva
 Őt is oda, hol én lakom!“

Vig a menyekző; eseng a jó kedv:
Szól a zene, a táncz szilaj;
Künn rémes éjfélt átkozódik,
Fú, sír dühében a vihar — —
Mi elémíté a menyasszonyt,
Nem volt egyéb, mint *képzelet*,
Mosolygva nyújtja karját tánczra . . .
Aztán feled, feled, feled!

(1850.)

ÁRTATLAN DACZ.

(Deczember 11. 1865.*)

A Tudománynak háza vagyok:
Emnek örüljek hát ma nagyon?
Kell gyalogolni a lelkem agyon
Nyári melegben, téli fagyon.

Hát hisz a malmot befejezték:
De szegény molnárt kirekeszték;
Kormányos evezzen a gálya *után* --
Igy akará ezt a kapitány.

*) Lásd a kötet végén közlött jegyzetet.

Nincs ki ne lássa, bár esupa vak,
 Hogy kocsis helye kocsin a bak;
 Ha leszorítják, hajtja gyalog:
 Csakhogy ez aztán lassu dolog.

Ámde ki vallja ebben a kárt?
 Nékem ez a kis séta nem árt:
 Pezsgeti vérem', tart melegen —
 Csak a szekéren baj ne legyen!

Nem palotába — veszsen a fény! —
 Nem oda vágytam s gondolok én;
 Vontak erővel, kór-nyavalyást,
 S disze nekem Dejaníra-palást.

Egyszerü kunyhó, ott *keleten!*
 Rakja rajongó képzeletem;
 Oda sovárogo e fáradt tetem:
 Küszködöm, várok, míg tehetem.

Tavaszi fecskék, dal kedvesi!
 Jertek el, Isten kőművesi!
 Rakjatok ott egy fecskefalat:
 Megpihen a költő az alatt.

BEÁLLOTTAM.....

Beállottam a Bocskai-csapatba,
 Ez az igaz magyar hajduk csapatja,
 Ez az ősi vitézségnek virága:
 Ide, kinek a szabadság derága!

Rezes kardom szépapámról maradt rám,
 Derék készség, két tinóért nem adnám,
 Német, labancz bevagdalta, berótta —
 Foga van a vén jószágnak azóta.

Gyere kardom, gyere velem csatába;
 Minek állasz a fogason hijába?
 Oldaladon ez van írva: *szabadság*,
 Elszenvednéd, hogy a magyart tapossák?

Eb szenved, ebnek ura a német.
 Ide, anyám, azt az öreg mentémet.
 Kiporozom, veres sinort veszek rá,
 Hogy a világ minden lyánya nevet rá.

(1849.)

RÓZSA SÁNDOR.

Rózsa Sándor, Rózsa Sándor,
Hova lettél?
Mevagy-e még, harcolsz-e még,
Vagy elcstél?
Megvan-e még az a híres
Karikásod,
A kivel úgy meg-meghajtád
A vad ráczot?

Derék magyar Rózsa Sándor,
Ha magyar kell,
Fel is ér a granicsárból
Vagy ötvennel.
Mert a félszet kis korában
Ha ismerte,
Rossz feje volt, a nevét is
Elfeledte.

Félni rossz, de jó tartani
Néha-néha,
Sokszor esik az emberen
Kurucz tréfa:
Sándoron is, ki az oka
Hogy megesett?
Kár volt jobban nem vigyázni
Egy keveset.

Kivezeték istálóból
Paripáját,
Leakaszták a fogasról
Karikását,
Fegyvereit összeszedék
Egy rakásba:
Ugy nyomák meg szegény Sándort
Vetett ágyba!

Illyen-ollyan, szedtevette
Czudar népe,
Igy ejtitek ti az embert
Kelepezébe?
No várjatok — de itt osztán
Megczifázta —
Belé kerül ez a játék
Öt-hat ráczba.

Emmyit mondott. Nem is szóla
Másnap estig;
Naplementkor kivezették,
Hogy elvesztik.
Körül fogták renyhe ráczok,
Szerviánok,
Kopasz szájú hetyke tiszték,
Kapitányok.

Rózsa Sándor, megszorultál
Most az egyszer;
Egy anya szült: innen ugyan
Nem menekszel.
Jobb lesz neked könyörögni
Térden állva,
Mint nyakason bevágtatni
A halálba.

Kérne is ő, szépen kérne,
De ha nem tud.
Körülhordja a szemét, de
Nincs egér-ut.
Rést keres a sokaság közt,
Merre nyilna; —
Azt mivel két szeme, mint
A vasvilla.

Kutya madzsar! lement a nap,
Este van rád:
Add számon a sok jó vitézt,
Sok szép marhát.
Egy halálod száz halálnak
Semmi ára:
Elevenen kínozunk a
Más világra.

De ha mégis megtanítasz
Hamarjában,
Hogy kell bánni ostoroddal
A csatában;
Rövidítünk a halálnak
A czipróján:
Hat golyó száll egy fészekbe
Szived táján.

Egyet gondol Rózsa Sándor,
Hogy attól még
Más ember, csak gondolva is,
Elirtóznék.
Ide lát a karikásom'
Jobb kezembe!
Szellőfogó paripámat
Fölnyergelve!

Szellőfogó paripáját
Fölnyergelik,
Hosszú, ezifra szij ostorát
Előveszik:
Nyerít a ló örömében,
Az ostor is
Megöleli jó gazdáját
Háromszor is.

Rajta, rajta, hiv paripám,
Karikásom!
Nem eleget látott a rácz,
No, hadd lásson.
Tiszt uramék, megkövetem:
Egyszer-másszor
Igy, meg így tett ostorával
Rózsa Sándor.

Avval neki! az urakat
Verni képen,
Jobbra, balra, összevissza,
Mindenképen.
Szerencsés rácz, a kinek csak
Kék a háta,
Hogy a hollónak-valóját
Ki nem vágta.

Szerencsés rácz, a ki jókor
Elfuthatott,
Ki Rózsának, ostorának,
Helyet adott.
Mint egy szerü, annyi helyen
Ő a gazda,
Meg sem is áll, míg ki nem ér
A szabadba.

Akkor kezdi rossz fegyverét
Csattogtatni,
Komisz porát nagy hiába
Puffogatni.
Bolond eszét — de már későn —
Szánja-bánja,
Eb a lelke sok vadrácza,
Szerviánja.

Fütyölő kis ón madarak,
Fütyöljetek!
Lám no, én is vígan futok
Tiveletek.
Mit izentek gazdátoknak?
Éjféltájban
Lakzi lesz a szerviánok
Táborában.

Lett is lakzi; megtartotta
Rózsa Sándor,
Mint az előtt, meg azóta
Egynehányszor.
Kenyerét borát a rácznak
Ő fogasztá:
Barna földet evett a rácz
S vért ivott rá.

(1849.)

ESZÜNKBE JUSSON....

(Forget not the field)

(MOORE.)

Eszünkbe jusson, hol veszett el
Hősink utója, legjava
Mind, mind! — s ápolt fényes reményünk,
Sirjokba szállván, elhala.

Oh! nyernők vissza csak halálból
E szíveket úgy, mint előbb,
Mégvini még egyszer, szabadság!
Szent harczodat, isten előtt;

Csak egy perczig szakadna még el
Az akkor ránk vert rabbilincs:
Nem! — nincs erőszak földön, égben.
Hogy összeforrasztná megint.

De vége, vége. S bár az évlap
Kürtölje hódítók nevét:
Átkos a diadalmenet, mely
Elhunyt szabad szivekre lép.

Sokkal becsesb a sír, vagy börtön,
Melyből egy honfinév ragyog.
Babéritoknál, ti, szabadság
Romján emelkedett nagyok.

(1852.)

OH NE BÁNTSD A KÖLTŐT.... *)

(Oh! Blame not the Bard)

(MOORE.)

Oh! ne bántsd a költőt, ha lombok alá fut,
 Hol *kéj* tesped, a *hírt* gond nélkül mosolygva;
 Többré született ő s boldogabb időkben
 Lelke szentebb lángra gerjedhetett volna.
 Az ideg, mely lantján most tágan lecsügged,
 Fel bírá ajazni a hős büszke ivét!
 És az ajk, mi most csak vágy dalát lehelli,
 Kiönthette voln' a honfi megtelt szívét.

*) Töredék.

De jaj hazájának! — Oda büszkesége,
Megtörék a szellem, mely sohasem hajlott:
Romjain gyermekei titokban sohajtnak,
Mert szeretni vétek, halál védni a hont.
Fia beestelen, míg áruláshoz nem ért,
Megvetik, ha csak nem pirul őseiért:
Egy szövétnek fénye vezet méltóságra,
Melyet gyujt a hazát elemésztő máglya.

(Az ötvenes évekből.)

A KÖZTÁRSASÁGHOZ.

O navis, referent

(ALLEGORIA. — HORATIUS.)

Oh, hát visszaterel új vihar, új hab a
 Nyilt tengerre, Hajó? Révbe siess, hamar!
 Nem látod, hogy evedző
 Nélkül, meztelen oldalad,

Hogy fő árboezodat Afrika gyors szele
 Megsebhette? *) nyög a puszta vitorla-rúd,
 És nem bir ki, alattság
 Híján, vázad erőszakosb

*) Vagy: S megsebhette derék árboezod Afrika
 Gyors szélvésze?

A. J. jegyzete.

Tengert? — Nincsen egy ép vásznad is, és kihez
Vésztől sújtva föl-esdj, nincs olyan istened.

Bár, mint pontuszi fenyves
Erdő lánya, nemes család,

Hánytorgasd nemed és hasztalan őrneved:
Nem bízik cziczómás tatba' ijedt hajós.

Szélnek hát ha dobatni
Játékul nem akarsz, vigyázz.

Aggódó boszuság tárgya nekem minap,
Most hő vágyaimé, s nem kiesi gond bizony:

A Cyklad szigetek közt
Forrongó vizeket kerüld.*)

(1877.)

*.) Vagy: Fénylő Cykladok alján
A vészes vizeket kerüld.

AZ ÖRDÖG ELVITTE A FINÁNCZOT.

(The deil 's awa wi' th' exciseman.*)

(BURNS.)

Jött az ördög hegedü szóval,
 Elvitte a finánczot;
 És minden asszony így kiált:
 „Belzebub, éljen a tánczod!”
 Az ördög, az ördög,
 Az ördög e tánczczal
 Oda van, oda van,
 Oda van a finánczczal.

*) Burns maga is *exciseman* volt.

A. J. jegyzete.

„Czefrét verünk, főzünk italt,
Lakomát esapunk nagy tánczot:
Szépen köszönjük, Kőrmös úr,
Hogy viszed a finánczot!“
Az ördög, az ördög,
Az ördög e tánczezal
Oda van, oda van,
Oda van a finánczezal.

„Van csárda-táncz, kuferczes, láncz,
Tudunk polkát és fránczot:
De legjobb táncz az ördögé,
Hogy viszi a finánczot.“
Az ördög, az ördög,
Az ördög e tánczezal
Oda van, oda van,
Oda van a finánczezal.

(1868 körül.)

CHINAI DALOK.

(Angolból. *)

I.

A SZÉP HORGANY TŰ.

1.

Tavaszzal, mikor a fűzfa zöldelt,
 Hajnal hasadtakor esett,
 Hogy szép horganytűm elveszett.
 El, el! igazán elveszett!
 Oh jaj nekem! Ejhaj!

2.

Az én horganytűm elveszett:
 Ki fia volt az a diák,
 Ki szép horganytűm felvévé?
 (Valaki fölvette bizony.)
 Fel, fel! fölvette valaki!
 Oh jaj nekem! Ejhaj!

*) Kiírtan: „JOURNAL of the North-China Branch of the ROYAL ASIATIC SOCIETY for 1871 & 1872“ George Carter Hent értekezéséből: *Chinese Lyrics* (mely különben semmit sem ér.

A. J. jegyzete.

3.

Akárki lelte meg tümet,
Ha nékem visszaadja azt,
Meghálálom jóságtokat.

Meg én! meg én! igazán meg én!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

4.

Meghálálom jóságtokat,
Bár, ha tudná apám, anyám,
Összetörné a csontomat,

Össze! igazán össze ám!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

5.

Összetörhetnék csontomat,
Letéphetnék a húsom is:
Meg nem másíthatnák szívem.

Nem azt! nem azt, igazán nem azt!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

6.

Meg nem másíthatnák szívem.
Mert halva bár, a sírban is,
Mindig csak azt akarnám.

Azt én! de azt! Valóban azt!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

7.

Mind azt akarnám sírban is.
Tizenöt esztendő's vagyok:
S még nem szerettem eddig.
Nem én! nem én! nem, igazán!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

8.

Még nem szerettem mostanig.
Ha megtudnák jegyesemék,
Válópert kezdenének.
Azt ők, de azt! valóban azt!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

9.

Válópöröm megkezdenék,
Mindjárt nem kellenék nekik
S férjhez mehetnék máshoz.
De férjhez ám! férjhez bizony!
Oh jaj nekem! Ejhaj!

II.

A T Ó R.

1.

Egyedül volt szobájában az asszony,
 Szíve erősen vert félelmében,
 Szóla kedvesének, intve hangosan:
 „Ne jőj be“ ugymond, „férjem *nyomon* van“,
 Turr—r—r—iko—iko—i—ja! *)
 Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
 Turr—i—ja!

„A férjem“, ugymond, „nyomon van.“

2.

Mult éjjel is kikaptam már erősen;
 Ma reggel épen viradatkor,
 Köszörülte fényes tőrét:
 Bosszut szomjaz, fölkeres a hol talál,
 Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
 Turr—r—r—iko—iko—i—ja!
 Turr—i—ja!

Bosszut ám, és fölkeres a hol talál.

*) Ez a forgó kő hangját utánozza, a mint a férj a tört köszörüli.

3.

Tested gyöngéd, erőd csekély:
 Ilyen ifjan hogy lehetne
 Elveszítни drága élted'! Futni hát? Mit ér?
 Ah, nehéz már kikerülni sorsodat.

Turr—r—r—iko—iko—i—ja!

Turr—r—r—iko—iko—i—ja!

Turr—i—ja!

Bizony nehéz kikerülni sorsodat.

4.

Mond a kedves: „Nem hallottad édesem,
 Hogy Huang-tSao hajdan, élete folytán
 Nyolcz millió embert megölt? Azért én
 Nem félek a gyilkos tőr villogásitól.“

Turr—r—r—iko—iko—i—ja!

Turr—r—r—iko—iko—i—ja!

Turr—i—ja!

A gyilkos tőr villogásitól.

5.

Csak meghal, a ki száz évig elélt is.
 A fa is megvénül és lombja lehull.
 Mint azok, úgy én is vissza kell hogy adjam
 Éltém' az árnyékok birodalmának.

Turr—r—r—iko—iko—i—ja!

Turr—r—r—iko—iko—i—ja!

Turr—i—ja!

S kísértetté lennem, de a legbűvösebbé.

III.

WANGNÉ ASSZONY.

Fátyolos ablakon kívülről

Hallatszott egy szomszéd halk kopogtatása.

A leány benn kiálta: ki az?

„A szomszédja, Wangné.“

Wangné bement az ajtón s leült egy magas székre.

Hajahaj!

LEÁNY. „Nagyon fitymálva bánik velem, hogy nem
jő gyakrabban szegény lakomba.“

Wangné bevoná a virággal hímzett függönyt,

Behellé a szépítőszerek illatát,

Lefordítá a piros damaszok ágysterítőt,

Ránézett a leányra,

S észrevette, hogy összeesett és csupa árnyék. Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. No, kisasszony, hát hogy érzi magát mostanában?

LEÁNY *(dalol)*. Mostanában nincs semmi életerőm,

Még a teára sincs kedvem,

És semmi étvágyam ételeimhez,

Tea és étel iránt oly undort érzek, hogy csak nehezen
vehetem be. Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hivjak egy orvost a ki megnézzé?

LEÁNY *(dalol)*. Nem hívok én, nem kell nekem.

Ha orvosért küldenék, csak üterem tapogatná, csak
kifaggatna;

Félek én a faggatástól, tapogatástól. Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hivjak-é egy buddha papot?

LEÁNY. Nem hívok én azt se, nem kell nekem az se.

Ha buddha papot hivatnék, csak csengene-bongna,

S én félek a csengés-bongástól. Hajahaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hivjak-é egy láma-papot?

LEÁNY. Nem hivatok azt se, nem kell nékem az se.
Ha lámát hivatok, az csak dúdol-gajdol,
S én félek a dúdolás-gajdolástól. Hajhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hivjak-é hát ördögűzöt?

LEÁNY. Nem hivatok azt se, nem kell nékem az se.
Ha ördögűzöt hivatnék, csak büvölne, csak bájolna,
S én félek a bűtől bájtól. Ej haj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hát ez se kell, hát az se kell?
Hogyan esett e nyavalyába?

LEÁNY. Harmadhóban, ah! a harmadhóban,
A „kies derült“ évszakban,
Mikor a borsóvirág nyilt,
És a fűzfa zöldje hajtott,
Egy legénynyel találkoztam, tavaszi sétája közben.

WANGNÉ *(szóval)*. Séta, vagy nem: mi dolga volt veled?

LEÁNY. Ő szeret, mert szép leány vagyok,
Én is őt, mert ifju és diák,
Szóltam hozzá szerelmesen egyet-kettőt. Ejhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Szerelmesen, vagy nem: Nem félt,
hogyan szülei megtudják?

LEÁNY. Apám hetvennyolez esztendő, s
Az anyám siket — s rosszul lát;
Egy cseppet sem félek egyiktől is. Ejhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hát a bátyád s anyád nem félsz,
hogyan megtudja?

LEÁNY. Bátyám ritkán van itthon,
Anyám mindig az anyjánál lakik,
Ugy hát e kettőtől nem félek. Ejhaj!

WANGNÉ *(szóval)*. Hát nővéreidtől nem félsz, hogy
megtudják?

LEÁNY. A néném közt és közöttem nincs sok (kor)
különbség:

A húgom meg még kicsiny, az még semmit sem tud;
S mi ketten egy véleményen vagyunk. Ejhaj!

WANGNÉ (*szóval*). No mit kíván tehát?

LEÁNY. Oh édes Wangné, úgy tekintem mint másod-
dik anyámat (*térdre esik*).

Térdeimen kérem, legyen igaz anyám, és hajtsa végre
sikerrel ezt a dolgot. Ejhaj!

WANGNÉ (*szóval*). De hátha nem lehet sikerrel végre-
hajtani?

LEÁNY. Ha nem lehet: meghalok keservemben. Ej-
haj!

CSABA KIRÁLYFI

HŰN REGE

TÖREDÉKEI.

Isten veled, jobb részem arany álma!
Hű Toldi, Csaba, isten veletek!
Oly messze a czél, oly magas a pálma!
Rég törve lelkem, és a test beteg.....

BOLOND ISTÓK II. 17.

ELŐHANG.

Néztem a sötétbe, sötét éjszakába,
Régi elhunyt idők homályos titkába;
S a mint belenéztem hosszasan, merevül:
A ködök országa, ím, megelevenül
És előttem járnak a hajdani képek,
Mint egykor, oly élők, mint egykor, oly épek:
Szög hun fiak, a mint sűgár lovaikon
Ijat pödörintve futtatnak a sikon;

Vagy kancza tejétől, bornak ha meg-erjed,
 Vidám lakomájok szilaj tüze gerjed,
 Felhangzik az ének, a szív ere pezsdül
 S előterem a mult bústól, örömetül.
 Vagy vadra csatázva s népekre vadászva,
 Zendül az öreg kürt zúgó riadása,
 A harezbika bömböl, az óriás tülök,
 Nyerítnek a lovak, hegyezve kis fülök' —
 S elvágat a falka szélnél sebesebben,
 Utána fehér köd, a föld pora. lebben. —
 Ott láttam a hősök ifjabb ivadékát
 S feltűnni borongó Etele árnyékát,
 Nagy messze vetődni a hun temetőre,
 Hogy már deli napjok hajlott lemenőre;
 Ott barna Csabát, a szókébb Aladárral,
 Etel nagy örökjét kísértetni vállal,
 Míg harez riad, imé! Kelem átkos földén,
 Hold-fogyton is áll még, mely támada töltén —
 S a nemzeti vérszől egy marad fen: Csaba,
 Csaba, e nagy éjnek bujdosó csillaga.

Merjem-é futtatni gyöngé, fíradt tollam?
 Lessz-e erőm írni, a hogy elgondoltam?
 Az élet hegyének már tetején állok:
 Emelkedtem eddig, ezután csak szállok.
 Belátom az ösvényt, melyen ide jöttem,
 Derült is, borult is a lejtő mögöttem:
 De, a mi elül van, azt borítja felleg,
 Ki tudja veszélyit a lemenetelnek!
 Ki tudja, ha lábam mélységre botolván,
 Nem jutok-e aljra, mielőtt gondolnám,

S nem lesz-e világi pályám köre csonka:
 Bevégzetlen élet — bevégzétlen munka!
 Kétséges az útid: *ha* fogsz lenni ezélnál?
 Szegény ember addig hogy el ne alélnál?
 Mi emel? mi tart fön? mi sugall? mi bíztat?...
 Kebelem egy hangja, követem is aztat:
 Egy hang, mely csilingel az égi madárban
 Hogy lerombolt fészket rakja késő nyárban,
 Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
 Noha füstbe százszor menjen áldozatja,
 S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad:
 „Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad.“

ELSŐ DOLGOZAT.*

(1853.)

*), Lásd a BEVEZETÉS IV. lapját.

„Csuda, hogy mindeddig nem emlékeztünk erről.”

ILLOSVAI PÉTER.

ELSŐ ÉNEK.

Szász Detre.

Harsog vala egy szó nyugattól keletig,
Etele nagy király hogy már közeledik:
Ádria tengernél utolsó szem őre
Kezdé a kiáltást és adta előre.

Széles birodalma országain által,
Nyilallék a szózat, emberi hang által:
Minden nyillövésre más vitéz fogadta:
Mint felhő a dörgést tovább tovább adta.

Tudni-illik, egész nagy birodalmában
Órallói voltak, széltiben hosszában,
Akik éjjel nappal egymást rendre váltásák,
Mi esik künn, vagy benn: egyszerre kiáltásák.

Négy láncz vala ilyen, mint a rege mondja,
Tisza-Duna síkján volt középső pontja,
Tisza-Duna víznek áldott rónaterén,
Hol ma búsan hallgat kürtjével Jászberény.

Onnan pedig a hír elfut a Rajnához,
Etel ős folyamhoz, és a Visztulához;
Mint a pók megérzi háló rezzenését:
Érzé minden ország Etele jövését.

Ott, hol napkeletre kanyarúl a Zagyva,
Gyűlt össze az udvar, mind kicsínye, nagyja;
Ott vala a város: Etele királyi
Lakóhelye, könnyed sátor-palotái.

Nem szorúlt e város tetemes falakra,
Nagy nehéz kövekből nem volt összerakva,
Az erőnek szolgált kirepítő fészkül,
Nem a gyávaságnak biztos menedékül.

Tündér palotának bizonyára hinnéd,
Melyet egy fúvó szél tovalehel innét,
Oly könnyűden volt az, csak fából, faragva,
Mesteri munkával díszesen kirakva.

Az épületek közt, valamint a méhraj,
Sűrög-forog a nép, van mindenféle zaj:
Gyermekek és vének, asszonyok, leányok,
Idegenek, húnok, szolgálak és királyok.

Detre pedig, a szász, űlt a kapufélen,
Ősz haja, mint felhő, lebegett a szélen,
Homlokában hordá ama nyildarabot,
Melyet a Hunbéréznel ütközetben kapott.

Bendeguztól kapta, jó ideje annak,
Azóta nevezik: „a halhatatlannak;“
Három ivadékot látta elhullani,
És negyedik öltő immár a mostani.

Ott vigyázza mindég a jövőmenőket,
Vadmaeska szemével kísérgeti őket,
Némelyik után a fejét sem billenti,
Másikat szép szóval, nyájasan köszönti.

Mert ha szittya ur jó, Csát, Önögész, Bere,
Avagy Etelének más főfő embere,
Feláll, nem is ül le, míg el nem haladnak,
És utána görnyed a parancsolatnak.

Ám, ha Oresztesz jó, vagy fia (ki végre
Augusztulusz néven ült császári székre):
Csak vállhegyről nézi a puha rómaid,
Fogadja is, nem is, köszönő szavait.

Ellenben, ha gót, vagy alán fejedelmek
A magas kapunál olykor megjelennek:
Odalopott szóval, egy-egy pillantással,
Néha beszélgetnek hosszú hallgatással.

Épen Walamir jött, a gótok királya,
(Másszor volt az! mostan Etele szolgája);
Detre a vitéznek oda nyujtá jobbját,
Nyájasan kérdezték egymás állapotját.

Ama titkos ármányt kezdem énekelni,
Melyet forralának nyugot fejedelmi,
Hogy Etele jármát egy nap összetörnék,
A hatalmas királyt orozva megölnék.

Detre a kezdője, vannak hozzá többen,
Hanem a szász Detre főfő ezinkos ebben:
Igaz, hogy Walamir nem volt részes benne,
Távol országból jön gótok fejedelme.

Monda neki a szász: „Bizony könnyű élet,
Fejedelmi ember könnyebben nem élhet,
A hogy mi, királyok, — mint már én, vagy magad,
Etelének biztos védszárnyai alatt.

Nincs a mi fejünkön uralkodás gondja,
Koronánk azt csupán diszíti, nem nyomja,
Máskor a szemünket sem mertük behúnni,
Most egyéb dolgunk sincs: enni és alunni.

Nem félünk, hogy a nép ellenünk fellázad,
Csata elveszése nem nekünk gyalázat,
Vagyon országunknak őre, pártfogója,
Minden ellenségtől a ki hogy megója.

És az ütközetben, ha veszünk, ha nyerünk,
Marad Etelénél egy darab kenyereünk.
Csekély a szolgálat, a tartás királyi.
Korán sem élnek úgy Etele szolgálói.”

Erre jó Walamir felsohajta elébb,
 Szaggatott sohajjal, mint ki hús vízbe lép.
 Hátra-hátra nézett s így felele aztán,
 Szemében a könnyet ujjal megfakasztván:

„Oh öreg barátom, mind az isten dolga!
 Ki még tennap ur volt, ma már lehet szolgál:
 Bizony a kerék is mutatja példával:
 Egyszer fel, másszor le, forog a talpával.

Mi tagadás benne: fáj nekem, ha látom
 Űlni a kapuban régi jó barátom'
 Edekót, vagy téged, vagy más öreg embert
 A kit a nagy Etel házörzeni rendelt.

Mi tagadás benne: fáj nekem, virágát —
 Nézni országomnak szép fiatalságát,
 Mikor, Etelével a had előtt járván,
 Hallgatnak szegények, mint az ölő-bárány.

De ki tehet róla -- ki merészel tenni!
 Nem mondom, hogy tenni, csak egy szót emelni;
 Nem mondom, hogy szólni, csupán gondolkodni,
 Éjjel, a sötétben, álmokat álmodni.

Ime! neki hódol mind nyugat és kelet,
Urrá tette isten széles világ felett,
És valahányszor csak a lábát kibúzza,
Győzedelmes utját hirnév koszorúzza.

Most is diadallal tére visszafelé:
Városok omlottak büszke lába elé,
Mint a fű hogy omlik a kaszás elébe,
Mint gabona-földön hever a sok kéve.

Mert soha nem enged, ha mi feltett czélja;
Bizonyság közelebb hires Akviléja,
Melyet egy huzamban három évig ültünk,
Három álló évig hiába kerültünk.

Tíz százezeren ott a hunok valának,
Tizből négy jutott már éhségnek, halálnak;
Tábori tüzekként, a mezőben széllyel,
Nagy halottas máglyák égtek minden éjjel.

Etele pedig járt kívül a sánczokon,
Népei romlása esvén neki zokon,
Sem a nyögő panaszt és jajszót hallani --
Sem a szándokától nem birt elállani.

De midőn a várost egy napon kerülte,
(Jósok, fejedelmek: mi valánk körülte).
Ím csudát az isten, bizonyos jelt adott,
Mire a nagy Etel újjal így mutatott:

Nézzétek, bajtársim, ottan ama gólyát,
Isten akarátja biztos jeladójtát:
Érzi, hogy elpusztúl Akviléja tornya,
Fiait egyenként a nádasba hordja.

No azért, e dolgot vévén eszetekben,
Legyetek serények holnap ütközetben:
Mert eljött az idő, és megért az átok:
Porba száll a város, bizony meglássátok. —

Korán holnap tehát rendelé a serget.
Tízszázezer lótól ugyanannyi nyergert:
Fal köré hányatta iszonyú halmazzal
S meggyújtván — a követ megolvasztá azzal.

Eltiprá a bástyát, valamint a sarat,
Élő ember ottan, s kő kövön nem maradt:
Odalón a város, gazdag Akviléja:
Így teljesül mindég Etele nagy czélja.

Hamar azon földet, mint tűz elfutotta,
Ravenna kapuit lábbal megtapodta,
Hatalma jeléül csak átméne falán;
Ellenben haragját megérezte Milán.

Haragját Milánó, kegyelmét Kremóna,
Mántua, Pádova és a büszke Róma:
Jól könyörge a pap, a főpap Oroszlán,
Róma fejedelmet ömagával hozván:

Te, ki mindeneket, úgy monda, legyőzhetsz,
Hirre, hatalomra, kincsre megelőzhetsz.
Múld felyül ebben is: győzd le tenmagadat!
Szüntesd meg irántunk való haragodat.

Monda, és Etele szemét égre veté,
Csudálatos alak onnan fenyegeté:
Egy ősz, papi ember, tisztelendő arczezal,
Csikorgatta fogát, éles kivont karddal.

Melynek is láttára királyi Etele,
Mint valamely gímvad, úgy visszarettene;
Mint az, a ki esupa élet és egészség,
Megdöbben, ha érzi a halál intését.

Nyomba megfordítá fékét jó lovának.
 Megadá kegyelmét Róma városának:
 Onnan küldte engem, hogy a hirt meghozzam:
 Maga sem tudom, hol késik ilyen hosszan. — "

Így beszélt Walamir, gótok fejedelme.
 Nem tudá, honnét van ura késedelme:
 Hogy szerelem lángja gyúladott szívében,
 Kézfogóját lakja tenger szigetében.

Öt éve kerüli szerelem játékát.
 Özvegyi bús szíve mert gyászolja Rikát,
 A ki öröme Csaba fiát szülte.
 Kiról a nagy isten jós ígéit küldte.

Mert az vala egykor neki jövendőlvé:
 Birodalma elvész, a semmibe dölve,
 Széthull a nagy ország, elzüllik a szittya:
 Hanem Csaba végre mind visszaállítja.

És ezért, hogy szíve Csaba felé vonta,
 Minden fiai közt, születése oltá!
 És ezért, hogy Rikát, a szélső határig,
 Minden hölgyei közt, szerette halálig!

Ott pihen, ott pihen zúgó eser tövében,
Regés Székelyföldön, Rika erdejében.
Kőszirtja fölébe hives árnyék hajolt,
Csendes álmaihoz danát mormog az Olt.

Magas hegytetőről, Rika vize mellé,
Onták le a bérczet, hogy a sirt jelölné,
S hol megállt a nagy kő, oda szállt a völgybe,
Most is ottan nyugszik Etele szép hölgye.

A király pediglen gyászolta halálát.
Nagyszámu nejei kedvét nem találák:
Sem az ifju Észka tündéri szépsége,
Sem a Krimhild asszony ezer mestersége.

De most, visszajövet, Ádria szigetjén
Szemeit a bájos Mikoltára vetvén,
Özveggy üres szíve megleglé gyászát:
Nem-várt menyegzővel lepi meg a házat. —

Ravaszúl azonban ilyes feleletre
Nyitá vékony ajkát fejedelmi Detre:
„Sohse' tudj' az ember, mit mondjon, ne mondjon.
Mert, a mi azt nézi, bajos az, lám-mondom.

Öreg eseléd vagyok, nem mostani gyermek,
Nagyapja lehetnék a mai embernek,
Sok esett énrajtam, sok mindent megértem,
Tán az isten azt már nem engedi érnem.

De te tovább élhetsz, mert idő szerint is
Ugy kívánja már a természeti rend is;
Félek hogy megéred, szomorú példában:
Nem mindig jó ülni nagy fa árnyékában.

Jó, ha szép idő van, tiszta, engedelmes;
Záporban, viharban sokszor veszedelmes,
Hamidőn a szél fű, rohan, bömböl, csapkod,
Megnyilik a felhő, dörög, hull és csattog.

Ótalom nekünk most Etele nagy széke,
Az ő háborúi legbiztosabb béke,
Mint kemény vas abroncs, egyedüli karja
Roppant birodalmát szépen összetartja.

Jaj! de ha ez abroncs egykor szélyelpattan....
Mert nem lehetetlen. — bár megfoghatatlan,
Mert ki egy világgal kénye szerint játszik,
Az nem földi pornak — az istennek látszik.

Ámde őt is anyja szerelemmel hordván
 Szülte Bendeguznak, Etel vize partján:
 Halandói sorsban enyészet kíséri,
 Ott, a hol és akkor, a mikor — eléri.

Ugy lehet, az idő nincs is olyan messze.
 Ámbár isten dolga, hogy meddig ereszsze.
 Az emberi elmé gyakran botlik, téved.
 De különös az a római történet.

Mert csudálatosan a hármas szám betelt:
 Három ízben láttuk megrémülni Etelt:
 Egyszer, midőn a szűz. Lekh folyama partján.
 Vissza Etel! zúgá, jobb kezét feltartván.

Másodszor, midőn a Katalón mezeje
 Annyi tenger hadnak lőn temető helye.
 Tiz király hatalma, tiz nagy ország népe
 Jött Aétinusszal a hunok elébe.

Akkor is Etelhez egy papot vivének,
 Mondá a földnépe isten emberének,
 Egyedül lakott az rengeteg vad pusztán,
 Éhezett, szigorlott, mindig imádkozván.

Kinek a szavára Etel úgy megrezzent,
 Mint az, kit üres hang álomból felrezzent,
 Mint a büszke tölgy, bár tudni hogy le nem dől.
 Egy fejszeesapástól gyökeréig rendül.

Ostora istennek! a jövevény szóla,
 Kit bűnér' boesát az földi halandóra.
 És adá kezcedbe az üldözés kardját:
 Tőlem e csatáról kérded akaratját?

Még nem jött el a nap, hanem el fog jőni,
 Melyen birodalmad semmibe fog dőlni,
 Üldözés szablyája kiesik kezedből,
 Más ember veszi fel, -- ne vedd ki eszedből.

Igy beszélt a jámbor; de meg az áldozat
 Ésmeg a nézők is jövendöltek rosztat;
 S ütközetre híván, nap lehanyatláskor,
 Siketebben szólt a nagy tölök, mint másszor.

Sok ember esett el az nap a két részen:
 Négyszázezer bajnok, ha nem is egészen;
 A fok, mely alig birt voln' el egy hajszálat,
 Szekeret elsodró vérözönné áradt.

Akkor lón, hogy Etel, kardját összemérve,
Ráismert ama nagy római vezérre,
Kivel Bendegúznál, apja sátorában,
Nőtt és nevedett fiatal korában.

Aétiusz volt az, gyermek kori társa.
Én kapattam őket fegyver forgatásra,
Midőn még a vérem gyorsabban szökeltt
S hej! bizony a kard se támaszkodni kellett.

Mondom tehát, a harcز késő éjig tarta,
Egyik fél se győzött, isten úgy akarta;
És a csatamező senkié maradott.
Mint egy préda, melyen két vad összeesapott.

S Etele, virasztván az egész sereggel,
Táborát övedzé kaszás szekerekkel;
Mágláját a hunok búsan összerakták,
Tetejében állva, várta a viradtát.

Nagy halom nyeregből a máglyát rakatta,
Hogy veszély perczében gyujtnák fel alatta,
Hanem az ellenség tovaszállott éjjel;
Ő meg így kiálta, büszkén emelt fejjel:

Csillagok lehullnak, hegyek kimozdulnak,
 Megrázkódik a föld, mindenek elmúlnak;
 Én vagyok, Atila, én vagyok imhol a
 Világnak pőrölye, istenek ostora!

A mint hogy azóta viseli e nevet,
 Útja e világban egy diadahmenet, —
 Hanem a szerenese isten dolga, mondom,
 Földi féreg ember, jobb, semmit se mondjon.

Mert sohasem tudja, mi követi holnap,
 Egy rövid sohajtás élte halandónak,
 Verje bár valaki az eget fejével,
 Sobase feledje, hogy a földön lépdél.“

Így végezte a szász óvatos beszédét,
 S döföle a porba hosszú kardja végét,
 Sokáig a földre néztek mind a ketten;
 Monda végre amaz, egykissé rekedten:

„Jól beszélsz, öreg, bár, vigyázzván szavadra,
 Fátyolkép terítéd azt a gondolatra,
 Kiméled is a szót, bő beszéddel élvén,
 Ismeretes dolgot hosszan elmesélvén.

Tudom én, hogy itt sok különféle nemzet
Egy szívvel-lélekkal várja ama perczet:
Mert melyik állatnak kedves az ő járma?
S nem visszanyomúl-e a lenyomott párna?

Azt remélik, hogy majd fiai Etelnek
Rút visszavonásban háborúra kelnek:
Mint bizonyos azon fának elfajzása,
Melynek egy gyökérről ezer a hajtása.

S jóllehet ő mindnél többre teszi Csabát,
És talán a húnok, tisztelvén a szavát,
Örömet választják helyébe királyúl:
Sok minden jöhet még közbe akadályúl.

Mert a susogó hir azt gyanítja már is,
Nagy akadály lehet ebben Aladár is,
Mivelhogy titokban gyűlöli testvérét,
A kegyencz Csabának szomjúhozza vérét.

És ez onnan volna, mert talán Krimhilde,
Egy fiát, Aladárt, közjóra nevelte,
Rokoni, vérei, nemzete javára,
Kiket napnyugaton nyom Etele járma.”

Felelt erre a szász: „*Most* hallom ezeket!
Nem jó, ha az ember olyasmit fesseget,
A minek későbben urát adni nehéz,
Mert bizony feje is könnyen utána vész.

Hátha már most, teszem, valaki feladna?
S olyan ember kettőnk közül is akadna?
Mert kötelessége hű alattvalónak
Bármit is utánatenni a közjónak.“

Walamir ijedten lépett visszafelé,
Tenyerét paizsúl tartá maga elé,
Változott a színe, remegett az ajka,
Heves indulatban ily szó tört ki rajta:

„Áruló! ármányos! a ki vén létedre
Madárfogó lépet kensz hamis nyelvedre;
Szép szóval az embert, mint egy böles, oktatód;
Tigrisként rohansz rá, midőn megkaphatód.

Tán nem tudom én, hogy mint a pók a zugban,
Régen szőtök-fontok homályos titokban,
Krimhild asszony, és te, s a többiek itten,
Ármányos lelketek tudja, hogy mit? mit nem?

Mert, ha sűgni-bugni olykor összeűltök,
 Mingyárt veszem észre, hogy engem kerűltök,
 Mint folyam a sziklát, melyre föl se' mászhat,
 Kemény gyökerének alája sem áshat.

Mert a hit nem szellő: bizony meg is állom,
 Hűséggel, tanácsosal uramat szolgálom,
 Vérrel és fegyverrel, a mikép fogadtam,
 Midőn, eskü gyanánt, jobb kezemet adtam.

Mert megülhetett vón': egy ujjal se bánta,
 Kisdedeim anyját kegyesen megszánta,
 Rám bizta bizalmát, vagyonnal tetőzött:
 Remélhet-e ennyit máshol a legyőzött?"

Szóla s menni akart; de, kezét megfogva,
 Felelt neki a szász, gúnynyal mosolyogva:
 „Bizony, képes volnál, a nagy hűség miatt,
 Gyanúba keverni legjobb barátodat.

Ne cselekedd azt, hé, ne adj el bennünket,
 Jobb helyre temessed mai beszédünket:
 Majd kikél az egyszer, majd fel is nő, *tette*:
 Mert nem élt hiába ily sokáig Detre. —“

Azzal egyik jobbra, másik mene balra,
Gót Walamir indult a király-udvarra;
Detre is elúnt már űlni kapufelen:
Másuvá gondolta a szász fejedelem.

MÁSODIK ÉNEK.

Grímhilde.

Fordula hát egyet vas-homloku Detre,
Neki lévén az nap gondja őrizetre,
Megszemlélte kívül a jeles órhadat,
Mely ott táborozza színes sátrak alatt.

És ha veszen észre csak egy szálnyi hibát,
Megdorgálja, bizony, bárki apja-fiát,
Legyen tiszt, közember, idegen, vagy szittya:
Kemény feddő szóval a porig leszidja.

Onnan pedig indul a kapun befelé,
 Melynek két bálványa egymást úgy ölelé,
 Mint, ha két hegyi bük lombos tetejével,
 Össze lenne fonva bokkrétás fejével.

Önegész udvarán vitte végig útja,
 Hol e fő személynek márvány fürdő-kútja,
 Díszes faragványú sátorai állnak;
 Nines különb lakhelye esupán a királynak.

Mert a főfő kunok udvarai görbe
 Rácsozattal veszik a királyét körbe,
 S ettől amazokat tér-mező választja,
 Melyen kettős ággal foly körül a Zagyva.

Túl pedig e rónán, Zagyva szigetében,
 A királyi palánk emelkedik szépen,
 Sűrű tornyozattal, reczésen faragva,
 Ezerféle színű fából összerakva.

Itt legel a ménes, a szép anya-kanczák,
 Remekbe azokat szülte egy-egy ország;
 Partra jön a csikó, látja magát vízben:
 Megriadva fut, fut — s így tesz gyakor izben.

Két felől az úton, két felől a hidon,
Sátrak lengedeznek puha zöld pázsiton,
Messzünnét sereglő követek számára,
Kik ott ácsorognak, Etelére várva.

De a kapu előtt, mely a várba viszen,
Síma gyepes földön, túl a folyó vizen,
Csaba és Aladár, királyi leventék,
Fegyverforgatásban erejük' nevelték.

Számos ifjú van ott, idegen és szittya,
Egy korosabb őket vezérli, tanítja,
Vitéz Odoaker, fia Edekónak,
Lehetne röviden nevezni Odónak.

Nyílazás, lovaglás, kopja, dárdavetés,
Van ezer mulatság, hősi vetélkedés;
Erejét az ifju nem szokta sajnálni:
Buja fű még jobban nő, ha megkaszálni.

S támada nevetség az Oresztesz fián,
Időnap előtti kövér hasa mián,
Melyért Odoáker fogta koplalóra.
A míg hogy fel nem bír pattanni a lóra.

Most ugyan felmászott, valami nehezen,
Volt is tréfa elég, volt is kaczaj ezen;
Bokros lova lábát megcsapkodta Odó,
És monda kajánúl: hadd lám, milyen futó!

Farkához rugott az, szűk volt neki a rét.
A lovag elhányta ostorát, fegyverét,
Kantár helyen öllel fogódzott nyakába,
Potrohát szegénynek gyötri gombos kápa.

Aztán ríni kezdé, vastag férfi hangon.
Keresé a kengyelt lábbal a ezafrangon,
Vérzi a ló hasát lógó sarkantyúja,
Melybe a nekül is hét ördög van bújva.

Mignem egyszer a ló, Zagyva folyam mellett,
Lerázta nyakából az unalmas terhet;
Legördült a vízbe (nagyobb volt a sárja):
Így lovaglott Róma leendő császársa.

Mindnyájan nevelték: hanem a böles Detre
Szerzőjét e esínynek komolyan megfeddte;
Azután gyönyörrel a többi játékot:
Csaba, Odó harezát soká nézte még ott.

Aladár azonban állt egymaga félre,
Míg Odót izzasztá ifiabb testvére:
Odamene a szász, megfogá a kezét,
S mutató-ujját így kísértc a beszéd:

„Én lehettem *ollyan*, gyermek-ember lévén,
Apáid honában, kieneses Rajna szélén,
Hol anyád ösének állt királyi széke,
Fiatal koromban ott valék, vendége.

Akkor voltam ollyan, mint jelenleg Csaba:
Kardom egy ifjú esert könnyen kettészaba; —
De azóta sok víz folyt le már előttem:
Fölfelé is, meg, haj! lefelé is nőttem.“

Aladár a kezét halkán visszavonta,
Detre beszédére ő semmit se monda,
Távolabb huzódott négy vagy öt lépéssel,
S nézte a játékot, mint előbb kevéssel.

Csaba pedig aztán lováról leszálla,
S odavezeté azt, a hol Detre álla;
Bal karját keresztül vette a ló nyakán,
Szép sőrényc alatt kézzel lapogtván.

Egyszersmind a jobbot nyujtotta Detrének:
 Az öreg, az ifjú összenevetének!
 Pej lován, Odó is hamar előterme,
 Tette magát szörnyen, mintha neheztelne.

„Ezt ugyan—kiálta—fejemre tanítám!
 Mert, ha nem vigyázok, a földre terít ám;
 Illik az, így bánni köszönet díjába?
 No csak, jótétedért ne várj jót, hiába!“

Igy kötődött az, hogy nevensenek rajta,
 Hanem Csaba egyet jó nagyot sohajta:
 „Könnyü nekem — ugymond — itthon vitézkedni,
Fecske paripámon a szelet kergetni.

Esztendeje múlt el, nem is egy, de három,
 Mióta Etelét, az atyámat, várom.
 Hogy esatába vígyen, a mikép ígérte;
 Visszajön, azt mondá, nyolez vagy kilenez hétre.

S im! negyedszer nyílt ki a szép új esztendő.
 Négyyszer jött a gólya elébb haza, mint ő;
 Ki tudja, mikor fog ismét hadba kelni!
 Mert méltán pihen az, a ki megérdemli.“

„Sohse búsulj, szolgám!“ monda neki Detre.
„Nem fog atyád úlni puha kerevetre!
Visszafordul ismét, Honória végett,
Hogy kivíja karddal a szép feleséget.

Mert a testvérhúga római császárnak
Gyűrűjét küldötte Etele királynak;
Gyűrűjét, szerelmét, szíve gerjedelmét.
Férjeül ohajtván kunok fejedelmét.

Aztán meg is kérte a lányt feleségül,
(Csaba ezt nem hallá arcz pirulás nélkül).
S egybe pedig kérte a nagy ország felét:
Megilleti ennyi hozomány Etelét.

Nem adá a császár; tudom megsiratja.
Lesz a gyászruhának kelete, divatja.
Sok szűz marad otthon ez egy mátká végett. —
Akkor, a násznéppel, elvisz atyád téged.

Akkor válik el, hogy Csaba már nem gyermek,
Sőt beillik harczon embernői embernek:
Apja pedig aztán az *első* leánynyal.
Megajándékozza gyöngé Delilánnal.“

Alig ejté az ki szép Delilán nevet:
Paripára pattan Csaba, mint egy evet;
Lova lódul könnyen, sarkalá, hogy menjen:
Az öreg embertől szégyenlette szörnyen.

Ha valaki már most nem is tudja talán,
Megmondom, ki volt a szűzi szép Delilán:
Nagy király leánya, káspi tengeren túl,
Homan reggelente a nap utnak indul.

Ott lakott egy néptörzs, a neve *korozmán*,
(Körülbelől annyi, mint török vagy ozmán),
A király e népnek volt hatalmas kánja:
A leány e kánnak szerelmes leánya.

Onnan hozta egykor Etele Csabának,
Magszerette a lányt kedves kis fiának,
Rika sátorában szépen fölnevelte,
Rika után gondját viseli Krimhilde.

S az összekelésből már nem múlna semmi,
De Csabának, harczon, próbát kell még tenni;
Akkor ölelheti gyenge testét lánynak:
Ez volt a szokása szittyai pogánynak.

Detre pedig, a szász, ment, fel az udvarba,
 Krimhild asszonyához, a derék sátorba,
 Szép ruhás leventék őrzik a nagy sátort,
 Visszarántják egymást, úgy adnak sikátort.

Nem silány hajlék ez, minden ember tudja,
 Szellős tág folyosó környöskörül futja,
 Síma gyallott fát messze földről hozták,
 Tornyait és kúpját meg is aranyozták.

Nagy terembe lépni, mely derült, világos,
 Tizenkét sorjával benne karesu ágas
 Felfelé kigyóúdzik, mint valamely inda,
 Kivirágzik feljül a hosszú gerenda.

Merevül a pallót fedi puha szőnyeg,
 Tenyérnyi parasztja sínesen ott a földnek,
 Sajnálhá az ember megtaposni lábbal,
 Ráborulna inkább fényes homlokával.

Tiszta, mint a pohár, minden szöge-zugja;
 Fala, hogy fából van, szépen elhazudja,
 A barna diófa habzik, mint a márvány,
 Közte kecskerágó van elhintve sárgán.

A szőke juharnak, piros tiszafának,
 Gyenge fonadéki összesímulának,
 Vizben a nehéz tölgy feketére ázott,
 Belőle a mester nagy gonddal ezifázott. *)

.....

„Mert a vad nem sejtí, a mely tőr megejtí,
 Farka elvágását kígyó sem felejtí;
 Férjednek is ára meglett nem sokára,
 Jó testvéreidet hittad lakomára.

S alájöve Gunter csak néhány ezerrel,
 Mind a három király Gernot és Gizelher,
 Alá a vad Hágen, így ohajtád régen,
 Megörült a szíved ennyi szép vendégen.

Könnýű összeveszni, galibát szerezni,
 Lappangó parázból nagy tüzet éleszteni;
 Bor a szót kihozta, szó a kardot húzta,
 Sok vitéz embernek halálát okozta.

*) Itt megszakad a kézirat; de ugyancz ének további folytatásából még a következő tíz versszak maradt fenn.

Ott esének el mind egy erős felházban
 Kunok fegyverétől lovagok tiz százan,
 S kilencezer szolga, széllyel mindenfelé:
 Egy se ment ezekből Rajna vize mellé.

Kettő vala már csak: Gunter, a testvéred
 És a szörnyü Hågen, ki megölte férjed;
 Foglyúl adta isten õket a kezedbe:
 Senkire se bíztad, jut-e még eszedbe?

Lefejezéd õket hosszú véres karddal,
 Hurczolád a két fõt gyenge nõi karral,
 Fehér könyökidról hanem elég, elég! —
 Az a kard, az a kéz vajjon megvan-e még?

Mert avval a kézzel könnyû lesz ölelned
 A királyt, ha majdan nyugszol teste mellett;
 Ölelned elölnöd . . . mit mondok? — Valóban
 Kevés a különbség ebben a két szóban!“

Felelt a királyné: „Mi módon tehetném?
 Ily nagy gonoszságra hogyan vetemedném?“
 Felelt vissza Detre: „Minden fejedelmek
 Mint egy kőfal, állnak a te fiad mellett.

„Ardarik, a tüzes gepida, vezér lesz.
Walamir, a jámbor, *én* tudom, hogy érez,
Most a hívet játssza, de ha kell a résen,
Én tudom, első lesz a kenyér-törésen.

A többi? a többi — felelek azokról —
Ámbár még kevesen tudnak e dologról,
Mert, noha legtöbbször megvan az indulat,
Nem áll benne a szó, — mint a rosta, hullat.“

A HATODIK ÉNEKBŐL.

Földnek adván így a nagy király tetemét,
Tartanak egyszersmind halottak ünnepét,
Mellyet Keveházán ősi módra ülnek,
Minden esztendőben egyszer összegyülnek.

Csatamondó Hábor a nagy kőre állá,
Szózatot ajkához isten lelke szállá,
Lebegő ujjakkal megérinti kobzát,
És átfutja szemmel a nép széle-hosszát.

Emlékezik ama legelső tusára,
Keve jó vezérre, Béla, Kadosára;
Kik alatt a hún nép, villogtatva kardját,
Legelőször látta Duna-Tisza partját.

Dunán túllevő rész még Rómának hódolt,
Egy Makrinusz nevű benne helytartó volt.
Sok özön serege, sok gyülevész népe,
Készen várta a hant, nem jöve elébe.

De borongós éjen bátor Keve átkél
Mind egész hadával Szent Gellért hegyénél,
S megüti Makrinuszt, Tárnok vize táján,
Hamzsabég az a hely most a köznép száján.

Ott esett el Keve, Kadosa és Béla,
Győzött a kun elébb, aztán elaléla;
Most is látni Bata és Hamzsabég között,
A sok dombot, hová e had temetközött.

De Makrin is ottan maradni nem mere,
Sebes futamással Lajtán átálkele,
A hunok ellenben, mihelyest üdültek,
Sebes száguldással utána repültek.

És nem messze Bécestől, hol a Kúnbérez nagyon,
 Megvevék a kölesünt a római hadon,
 Elesett Makrinusz; szász Detre, a társa,
 Viseli a nyilat, köz álmélkodásra.

Mondom, ezt a dolgot Hábor emlegeté,
 Bendegúzt, az Etel atyját, sem feledé;
 S állván sírja felett a három vezérnek,
 Szózatot ajkáról zeng az ősi ének:

HÁBOR ÉNEKE.

Mért vijjog a saskeselyű,
 Mért szállong a turul s ölyű. *)
 stb.

Így énekle Hábor, estvéli homályban,
 Nem érték egészen, de érzék mindnyájan:
 Szívöket elnyomta tompán sajtó érzet,
 Mire nincs egyéb szó: enyészet, — enyészet.

*) Lásd Arany: KEVEHÁZA című elbeszélő költeményét
 ÖSSZES MUNKÁI III. kötetében.

MÁSODIK DOLGOZAT.*)

(1855—1856.)

*) Lásd a BEVEZETÉS VI. lapját.

A CSABA-TRILOGIA ELSŐ ALAPRAJZA.

(Az ötvenes évekből.)

ELSŐ RÉSZ: ETELE ÉS BUDA.

- I. Buda király megosztja öcsésével az uralkodást.
- II. Detre tanácsa.
- III. Etele hadba megyen.
- IV. Buda várost épít.
- V. Etele hazatérte.
- VI. Buda halála.

MÁSODIK RÉSZ: RÍKA ÉS ILDIKÓ.

- I. A jóslat.
- II. Csaba születik. Gyermek kora. Episod énekek.
- III. A királynék versengése.
- IV. Ríka halála.
- V. Ildikó elűzetik.

HARMADIK RÉSZ: CSABA KIRÁLYFI.

- I. Etele halála.
- II. A hunok tanácsa.
- III. Ildikó ármánya.
- IV. Csaba futása.
- V. A titok napfényre derül.
- VI. Csaba megtérte.
- VII. A krimhild-csata.
- VIII. Detre ármánya.
- IX. Halottak harca. A jóslat értelme.
- X. Csaba-íre és
A székeklyek.

TERVVÁZLAT.

A körülményekben rejlő végzetesség által, melyet Detre ármánya elősegít, Etele oda sodortatik, hogy bátyját Budát megöli.

Nagy tulajdonai s a látszó igazság bocsánatot nyerne nekik a népnél, de az isteni *nemesis* ily könnyen ki nem engesztelhető. Jóslatot kap, hogy birodalma el fog enyészni, de az a fia *kit még nem ismer*, helyreállítja újra.

Haza-érve megtudja, hogy távolléte alatt egyik neje, Rika, fiát szülte, Csabát. Ez az *ismeretlen fiú*. Rika kegyenez nője lesz, mellőzi érte Ildikót (Krimhild).

Innen irigység a két nő közt, s gyakori versengés. Rika ennek áldozata lesz. Etele, féltvén fiát e nő ármányaitól, Ildikót számúzi udvarából, fiastul (Aladár). Rikát öt évig gyászolja, egyet sem illet számos női közül.

Ez alatt történnek nagy hadjárataik, melyeknek csak körvonalaik adatnak, mintegy a háttérben. A leírás otthon, Csaba nevelése körében marad, hová az apa nagy tettei

csak távolból hangzanak. De kiemelendő a három intés, melyet e hadjáratban Etele kap:

1. Vissza Etele!
2. A katalóni mezőn.
3. Leo pápával szemben. *)

Lakodalma Mikoltával. Etele a rég nem élvezett szerelem jókedvűvé teszi, még Ildikónak is megbocsát s meghívja lakodalmára. Az el is jó, de titkos boszúval szívében, s fiát a trónon szeretné látni, mit már bizonyosnak vélt vala, s mitől Csaba most megfosztotta. Attila kegyétől távolabb érzi magát, mint valaha. Mikolta a kedves nő, Csaba a kedves fiú. Nem tűrheti boszúját. Vele a *köl-*

*) A hun monda-körből ismeretes mind a három eset:

1. Az olaszországi hadjáratból visszatértében Attila Ágostának veszi útját, s mikor a Lech vizén át akar kelni, egy örült asszony (quaedam mulier fanatica) útját állja és megragadva lova kantárát, háromszor reá kiált ünnepélyes hangon: „Vissza Attila!” — mintha inteni akarná, hogy útján nagy veszedelem fenyegeti. (Thierry: HISTOIRE D'ATTILA. 1864. I. 212. Ipolyi: MYTHOLOGIA 75 lap, a hol a hazai krónikák erre vonatkozó helyei is idézvék.)

2. A cataloni csata előtti napon egy remetét hurezolnak katonái Attila elé s ez jóslatot kér tőle. „Te *isten ostora* vagy, felel a remete, s te vagy a pöröly, melylyel a gondviselés a világra sújt; de isten, mikor neki tetszik, széttöri boszúja eszközeit s céljaihoz képest pallosát egy kézből a másikba adja át. Tudd meg, hogy a rómaiak levernek, hogy megértsd, hogy a hatalom nem e földön ered.“ (U. o. Thierry: 174. Ipolyi: 76.)

3. Róma megszállásakor Leo pápa maga megy követségül Attila elé. S Attila lemond az ostromról és visszafordul, mert a pápa feje fölött a légben megjelenik Szent Pál és Szent Péter alakja, fenyegető pallossal kezökben. Egy más monda szerint maga Jézus Krisztus jelenik meg neki e pillanatban s parancsolja, hogy térjen vissza, ígérve neki, hogy egykor egyik utóda oly kegyet fog nyerni Szent Péter utódaitól, melynek áldása egész nemzetére kiterjed. (U. o. Thierry: II. 373. Ipolyi: 75.)

A. L.

süveg (lásd Nibelungen), mely látatlanná teszi. Azt tévén fejére, látatlanul bemegy a hálóterembe, és megöli Attilát — így a gyanú fiatal vetélytársán lesz.

A hun-fők meggyőződnek Mikolta ártatlanságáról. Nincs ok, nincs mód, miért tette volna. Ildikóra sem gondolnak kirekesztőleg; hanem az *idegen* vazal királyok összeesküvésőtől rettegnek. Félnék, hogy ez sikerül az első zavarban. Ezért *természetes* halált költenek, azt adnak hírül a népnek. De Ildikó merész játékot űz. Hogy fiát trónra segítse és a Csaba pártot megbuktassa: e hazugságot fordítja ellenök. Népgyűlésben vádolja őket, hogy *megölték* Attilát. Ezért vesztették el Mikoltát (ki férjével magát önként feláldozta). A houi pártnak futnia kell: Zalárd vagy Szoárd, Bulesu, Torda, a kádár, Csaba, mind menekülnek. A hunok nagy része, az idegenekkel, Aladár mellé áll, királylyá teszik.

Aladár azonban és anyja Krimhild még erősebben ülnek az idegen királyok nyakán. Detre gyanította Etele halála igazi okát, de nem tudta bizonyosan. Most nyomába jő. Midőn Krimhild Etelét siratni lejött volt, sebei vérzettek. Ezt látta két asszonya, kikkel rosszul bánik Ildikó; tőlük megtadja Detre.

Csaba a számkivetésben szintén megtudta (mert addig eskü alatt volt titok) hogy atyja erőszakos halált halt, de ki által? még nincsenek bizonyítékai.

Most Detre adja ezeket kezébe, hogy:

a) Csaba által Aladárt megbuktassa, és a hunokat beharezban elgyengítse;

b) Hogy így kivívhassa az *idegenek* függetlenségét.

Csaba tehát visszajő, és *boszúra* pártot gyűjt Krimhild és fia ellen. *A krimhild-ütközet*. Tizenöt napig tart. Csatán az idegenek hűtlenül elhagyják Aladárt, Csabához állnak. Győz; de ekkor az idegen népek ő ellene fordulnak, Detre ármányából. Újabb, elkéseredett harez, Csaba megveretik.

— A harcmező. — Éjjel a sebesült Csabának látomás.
 — Halottak harcza, melyben a hún egyesül a góth ellen.
 — Másnap a *Csaba íve* fű*) segélyével életre költi Csaba sebesültjeit, s megértve a jóslat *igazi* értelmét, — visszaindul az ős hazába — Erdély szélein hagyván a székelyeket. *Hadak úta*, és végül: kilátás a jóslat teljesültére, a *magyarok* bejövetele által.

* Lásd erre nézve Ipolyi: MAGYAR MYTHOLOGIA 160. E csudarejű fű magyar neve s a hozzá kötött monda, az élő nép-hagyományon kívül, előfordúl egy XVI. századi fűvész-könyvben is.

A CSABA-TRILOGIA ELSŐ RÉSZÉBŐL.

ELSŐ ÉNEK.

Átilla és Buda.

A mult idők homályán megszólal egy rege,
Mint elhaló mennydörgés, fülemben éneke;
Mint nagy vizek morajját, melytől zúg a vadon,
Vérrel folyó napok bús panasszát hallgatom.

Immár egész Hunország két fő alá juta,
Ketten uralkodának Átilla és Buda;
Országlatuk dicsően és boldogan telett,
Ragyogva mint nap és hold, köz-csillagok felett.

Miként a támadó nap, vitéz Átilla volt,
 Mellette Buda fénylett, szelíden — mint a hold;
 Testvéri jó 'karatban egymáshoz éltenek
 Hosszú időn keresztül, mint hű, igaz felek.

Lám mert, hogy Bendegúz már vala igen koros,
 Tekintetén az évek rozsdája sokszoros:
 Fiának a hatalmot. Révának engedé,
 S az ősi honba tére, Etel folyam megé.

De Réva gyorsan elhunyt, nem is hagyván magot,
 Föl- és letűnni látták, mint hulló csillagot;
 Helyére a középső fiú hágott, Buda,
 A nép ohajja szárnyon emelte őt oda.

Szólt ekkor Átillához Buda jó fejdelem:
 Nehéz sor ez magamnak, jövel s oszd meg velem:
 Én majd a páleza lészek, te légy, öcsém, a kard. —
 Vesztére lőn utóbb is, mit jó végből akart.

Megoszták a hatalmot, a méltóság jelét,
 Buda király öcsének átengedé felét;
 Nem gondolá, hogy ezzel saját fényének árt,
 Mint láng, ha gyúl a lángról, nem tézzen abba' kárt.

Kilencz évig dicsően uralkodának így,
Nem bujtogatta őket áruló és irigy;
Buda király hon üle, mint kasban anyaméh,
S Átilla el-kirajzott a négy égtáj felé.

Zsákmánynyal a köpűbe rakodva tért haza,
Nép számra martalékot, fölös szolgát hozza,
S a fejedelmi szakmányt, elosztva kétfelé,
Választani raká mind Buda király elé.

Arany, ezüst, beceses kő, gyöngy mint a jégeső,
Nyuszt, hermelin, szövet, mit a perzsa, hindu szó,
Nyájánt barom s arab mén, rakott mállás tevék,
Rabszolga és szolgáló: e volt az osztalék.

Örült e szép vagyonnak a jó király Buda,
Nem tudta kinese számát, — alig: hány garmada? —
Ellenben öcsese, látszott, hogy nem kap a sokon:
Budának küldte mindig egy részt ajándokon.

Más részt a hun vezérek, a törzs nagyok között,
Vagy a ki hősi tettel harezon különbözött —
Eloszta bőkezűen; és termő fa gyanánt
Kinesét ezer kis ágon hullatta egyaránt.

Ő, mint sas puszta szirten, kevéssel érte be,
Hév-, munka-, éh-, szomjtűrő vala, mint gyors teve;
Szerették is hadanként vitézi, nem esoda. —
Im így uralkodának Átilla és Buda.

MÁSODIK ÉNEK.

Átilla vadászni megyen.

Egyszer, midőn Hunország karját pihenteté,
Nyáját a harczy ember békén legelteté,
Átilla nagy parancsot Zoárd vezérre küld,
Hogy a had véres kardját járassa mindenütt.

Miként a kóbor villám, a véres szablya járt,
Nem tudta senki a czélt, nem maga se Zoárd,
De, mint vihar szelére a meglapult habok,
Úgy támadának élre a nyugvó csapatok.

Ez nyergel, az lovat fog, amaz sátrát szedi.
Ezt már vasing, amazt vért, sisak. paizs fedi;
Itt még gyűl, ott menőben hullámszik egy csoport,
Vonszolva hosszú farkat, a földi lomha port.

Duna-Tisza közé, hol a lusta Zagyva foly,
Mindenfelől az ember tolong, mint hangyaboly;
A Zagyva és a Tarna, mely együvé siet,
Alig győz már italra adni elég vizet.

Térség van e folyók közt, a téren egy halom,
Melynél a Mátratóig ninesen magasb orom:
Átilla most e halmon üt fel udvarát,
Tornyos, tetős, rovátkos palota-sátorát.

És küldje jó Budához, Szikámbría felé,
Vadászni hogy lejőne, bátyjának izené,
Múlatni és vadászni, szemlélni a hadat,
Mátrában és a Bükkön megűzni a vadat.

Fel is készülé immár a jó király Buda,
Csupán egy éj halasztá az indulást oda,
De szeméit lehunyván, megnyilt a léleké.
S az álom, melyet láta, minden kedvit szegé.

Úgy tetszett néki mintha ösesével egy vadon
 Pusztába' gímet űzne, szilaj vadászaton,
 Mikép Hunor s Magyarról az ének hirdeti,
 Kiktől eredt a húnok, s magyarok nemzeti.

És — mint az álom szokta, hogy mindent összesző, —
 Úgy tetszett néki, mintha nem is ő volna ő,
 De mintha ösesse Húnor, s ő lenne hős Magyar,
 A hogy regében hallá, hímet belőle varr.

Együtt nagy Ázsiából, sivatag téreken,
 Űznek vala gyors gímet, röpülő ménéken;
 Kubán folyása mentén a kis vadász csoport
 Hajtá a könnyü szarvast, mint szél a könnyü port.

Majd eltűnék, Meótisz moesárai között
 A vad, mikép eltűnni látunk üres kődöt,
 Mely puszta semmivé lesz, alig szemlátomást,
 Nem hagyva foltot égen, nem a földön nyomást.

Hogy változék az álom, Meotisznak kövér
 Szigetjén megtanyázott vala a két fivér, —
 Száz és nyolezad magokkal, mint a dal hirdeti,
 Kiktől a hún s magyar nép száz és nyolez nemzeti.

Erdő, mező, lapály, rét, kies völgy és halom,
 Piros gyümölcs, madár, hal, szelid és vad barom,
 Minden volt a szigeten: csak egy volt a hiány:
 Kiben szívök örüljön, nem volt asszony, leány.

Vadonba, martalékra (az álom így hazud),
 Ösméretlen vidékbe vivé őket az ut,
 És — mint ha pásztor éjjel az égen hall zenét, —
 Hallják el-elesapódni sípok, dobok nesztét.

Majd a Berek leányit, fehérülő sátorok
 Alatt, vigan találják (mint éneken forog),
 Múlatni, férfi nélkül, danolni, lejteni,
 Szépségüket egymástól nem igen rejteni.

Mint gyors madár a pillét, hamar felkapkodák,
 Nyeregben szízi testök szívhez szorongaták;
 Hosszú hajok bucsúra lengett hazafelé; —
 Száznyaloz levegte közzül kiki párját lelé.

Dúló király leányi ketten valának ott:
 Hunor s Magyar rablá el e páros csillagot,
 (Azaz, váltott személyben, Átilla és Buda);
 Véletlen Átillának nem a szebbik juta.

Erővel a Budáét magának foglalá,
Buda király a szép nőt erősen fájlalá:
„Nem úgy, öcsém! kiálta, Hunor se tette azt:
Nem rablá el Magyartól nejét a szép Tavaszt.

De Hajnával beérte, ki néki szülte Bort,
Kitől hosszan lehozzuk a fejedelmi sort —“
Még szólna, de szivére, mint egy lidércnyomás
Nehézkedett az álom, a szörnyű látomás.

A CSABA-TRILOGIA HARMADIK RÉSZÉBŐL.

ELSŐ ÉNEK.

Átilla meghal.

A mult idők homályán megszólal egy rege,
Átilla veszedelmét siratja éneke:
A végzetes menyekzőt, a bosszuló fiat:
Egész nemzet bukását ez egy halál miatt.

Lám mert, hogy Etelének hív nője meghala,
Öt évig Ildikóhoz be nem megyen vala,
Öt évig a szerelmet nem ösmeré szive,
Gyászolván Rika asszonyt, kit Isten elveve.

Szerette Ríka asszonyt, önön szép s jó magát,
Szerette méhgyümölcsét, a szöghajú Csabát,
Daczára Ildikónak az asszonyt kegyelé,
Magasztalván, fiáért, minden hölgyek fölé.

Tudnillik, a jövendő előtte nem titok,
Kimondva rá a jóslat: „Etele bukni fog,
De majd országa romját megépíti Csaba.“
Fiát ezer', anyostul, szerette az apa.

Hogy aztán szíve többé nem horda régi gyászt,
Egy szép királyi szűzzel inneple újra nászt:
Mikoltának nevezték. Állott a vígalom:
Hej! nem volt a világon több ily lakodalom.

Huszonnégy koronás fej, kiket megbuktatott,
Tőn az napon körülé fényes szolgálatot:
Ősz Detre is azok közt, Hildebrand, Alarik,
Valamér, Odoáker, Edekon, Ardarik.

Jelen volt a királyné, elűzött Ildikó,
(Krimhilda volna máskép, de tetszősb így a szó);
Hozzá Etelnek nyájjas hívó parancsa ment,
Azér, mind udvarostul, a nászra megjelent.

Kétszáz nemes leányból állt a kísérete,
Fejedelmi vér a legtöbb, királyok nemzete;
De háromszázat, ékűl, nyert a szép új ara,
Rikának ugyanannyi volt egykor udvara.

Ott vígan összegyűltek a húnok főbbjei,
Átilla csarnokában, fiai, hölgyei;
Sok rendbeli követség, sok fejedelmi tús,
Kiktől magas Etlvár gyöngyben s aranyban úsz.

Künn a tábor, hadankint, megűli a gyepet,
Lakván, egész országúl, menyekzős ünnepet;
Mint a Tisza virága, a nép oly számtalan,
S mintha csak egy nap élne, oly széles kedve van.

Délig csatát színlének, kegyetlen harezokat,
Mint álom újrajátszik ímetti dolgokat;
Évés, ivás, dal és táncz, nagy állt be délután
Kivűl a sátorokban s a száztornyú Budán.

Harminez nap a menyekző fog ott eltartani,
Harminezat a herész is utána toldani,
Harminezat a kárlátó: kilenezven napra megy:
—Ki mondta volna reggel, hogy nem lesz több, csak egy! —

Hiába küldte Isten csodás intő jelét,
Vakság lépé meg az nap királyi Etelét;
Tompult örömmek adta szívét; se lát, se hall:
Mint legvakabb a hőség, midőn gyűl a vihar.

Hiába hogy ledobbant Turul tátos lova,
Nevetve szólt a hírre: „soha bizony! soha!“
Mint feljövő nap, fordult a vígadók felé,
Arany kelyhét mosolygó ajkához emelé.

Éjfél után, hogy eljött az álom ideje,
Benső lakába indult Átilla és neje;
Megbotlott a küszöbben a hölgy, és megpihent:
Akkor sem vette észre Átilla, mit jelent.

Már csendes álom őrzé az élők nemzetét,
Kimeríte a halandók gyéresebb lehelletét;
Vígtságban eltörődve a húnok gyermeki,
Budán és a mezőben aludt immár kiki.

De Ildikó nem alvék, nem ő csupán maga,
Kemény volt egyes ágya, szép bársony pamlaga,
Kést döföl a szívébe halálos sérelem,
A régi bosszu hamvát felszítja fris jelen.

Eszébe jut hazája, távol Burgundia,
Eszébe férje Szigfríd, Szigmund dicső fia,
Kit bátyjai (a gyávák!) elárultak gazúl,
Kiért, hogy bosszút álljon, megvált onnan hazúl.

Másodszor Attilának kezét hogyan adá,
Mivel Szigfríd halálát így megtorolható;
Meg is torolta szörnyen: nagy volt Budán a baj:
Testvéri ott veszének, s a nibelungi faj.

Eszébe jut hatalma, mely eleinte volt,
A míg Átilla kedve Rikához nem hajolt;
Eszébe Aladár is, kegyből-esett fia,
Kinek majdan Csabát kell, öcsesét, szolgálnia.

Vevé első urának szekrényből fegyverit,
Csókolja, mintha bennök ott volna Szigferid;
Mért is dobá nevét el? s nem halt meg özvegyen?
Azért, hogy Etelének szolgálója legyen?

Elhunyt férjét ohajtva midőn így rakogat,
Kezibe, most először, a ködsüveg akad;
Szigfrid viselte hajdan, s ha ebbe öltözött,
Látatlanul jön és megy vala, ezrek között.

Egy gondolat! fejére a süveget teszi,
Látatlanúl a csarnok felé utját veszi,
S megesalva könnyü lépte, hol átsuhan, az őrt,
A félvilág urának merít szívébe tört.

MÁSODIK ÉNEK.

A menyasszony ébredése.

Egynémi, vad sikoltás hangzott hajnal felé,
A boltok néma csendjét háromszor átszelé,
Mint éji bús madárhang, mely vészt s halált rikolt,
Midőn a szárnyü tette fölérze szép Mikolt.

Hallá ezt künn az őrség riadó esapata,
Nyilallásként ez a hír a főkhöz elhata;
Meghallá a kerek föld s az ég, a nagy, örök,
Hogy Átila király már csak hitvány földi rög.

Mert a világ négy sarka megrázkodott belé,
 A csillagok ijedten futkostak lefelé,
 A szolganépek arczán halálszin látható,
 S a hun szívek keserve - - az nem kimondható!

Legottan, hogy először támadt a riadás,
 Zoárd nagy húnvezérhez röpüle híradás,
 Bulesú, Zoard, a táltos, a kádár megjelent,
 Fáklyával e négy fő hun a palotába ment.

Vérében a királyt ők az ágyon ott lelék,
 A földön is aluttvér tóval sötételek;
 Döbbenve a négy fő hun az ajtóban megállt,
 Elgondolhatta bezzeg: csak ember volt tehát!

A hölgy fel sem tekintte, zokogva sírt külön,
 Remegvén gyöngye teste, mint harmat a fűvön;
 Nem tűrhette ezt Bulesu, kivonta pallosát,
 Emelte a királyné fejére nagy vasát.

De visszarántva Zoárd: „megállj, embertelen!
 Megállj — kiált — ez asszony, nem látod? büntelen!“
 Hogy, mint esett? előbb is akarják hallani,
 S Mikolta, bátorodván, így kezdé szólani:

„Hogy mint esett — zokogta — azt tudnom kellene,
Én voltam a teremben, és senki más, vele;
De mély álomba estem, semmit se mondhatok:
Oh, öljetek meg engem! a vétkes én vagyok.

Csak azt tudom, hogy egyszer nyöszörgés hallatik,
Az én uram — gyanítám — rossz álmot alhatik:
Felköltsem-é? — kinyújtom és vérbe hal kezem.
Igy volt. Egyébre aztán nem is emlékezem.

Miér' kellett az éjjel álomba esnem így!
Mindég oly ébren szoktam szunyadni és nem így:
Testvéreim között a tenger zöld szigetén,
Király atyám lakában, legébrebb voltam én.

Hárman valánk testvérek, én, Mirha és Lele,
Mi hárman egy terembe szoktunk fekünni le,
Fekünni, de az álom sokáig elkerült:
Jaj is volt a leánynak, ki tán elszenderült!

Hányszor megloptuk ágyán a szunyadó Lelét,
Csiklandva pávatollal arcát, vagy kebelét!
Minő játszás, nevetség támadt köztünk ezen!
Éjfél után ha ért ránk álom, nagy nehezen.

De én nem látom őket, édes testvérimet,
Többé velük nevetnem, játszódva, nem lehet;
Azt kérdenék: Mikolta, hát férjed hol vagyon?
Szegény, miér' aludtál mellette oly nagyon?

Kinek lennél, Mikolta, e földön már neje?
Miféle gyászt viselnél, Átilla özvegye? —
És e beszéd ugy fájna, ugy fájna majd, tudom:
Jobb nékem is urammal elmenni egy uton!

Csupán e tiszteséget kérem ma tőletek,
Hogy, bár méltó vagyok rá, most meg ne öljetek,
Hogy Etelét kísérem önként szabad legyen,
Mint hű özvegy, ki önként ura után megyen.“

De Bulesu, meghajolván a gyenge nő fölé:
„Isten az éjet — úgy mond — álmra rendelé:
Nem vagy bűnös, királyné — világos ez nekem —;
Ártatlan vagy, galambom; ne reszkess, gyermekem!

Kár volna még halálra elszánni tenmagad',
Virágjában letörni szép ifjuságodat,
Fehér üled feldulni, mely még nem volt anya,
Melyért még sok szerelmes ifjú sohajtana.

Ámde, ha véred hull is Etel király felett,
Annál ugyan e földön nem ér szebb tisztelet:
Neveddel a világot betöltöd, mint egy hős:
Örül, mikor dalában említ, a hegedős.

Rövid az út, királyné, mely visz uradhoz át:
Rövid nap serlegébe töltesz kámot, bozát,
Midőn szilaj csatáktól, vadászattól pihen,
Te, lábához simulva, szolgálod őt hiven."

Igy monda Bulesu. Erre Mikolta nem felelt,
Könyhullató szemében mosolygás fénye kelt,
Nyujtotta gyenge karját a fő táltos felé,
Magát az áldozatra örvendve szentelé.

És Torda elvezetvén a szép királyi nőt,
Liliom szín fehérbe felöltöztette őt.
S elrejté, hogy ne lássa halandó vizsga szem,
Míg majd a nagy királynak temetése leszen.

HARMADIK ÉNEK.

Zoárd tanácsa.

Nem tilt ám renyhe gondban Zoárd, a hunvezér,
Siratni gyáva könnyel a tettet rá nem ér:
Előbb is megkerüli a tornyos palotát,
Megnégyszerezve kívül az őrállók hadát.

Aztán sietve küldé mind a három kapun:
Buda körül hogy állna, mint egy erdő, a hun,
Fegyverben éj — s naponta, lóháton a nyereg,
Igy várja bé parancsát a fennálló sereg.

Egyszersmind a *kiáltók* kiáltsanak jelet
Egész birodalomban, mint a gyors képzelet:
Hogy mindenik szabad hún, fő, vagy köznép legyen,
Legott gyűljön hadastul a rendes gyűlhelyen.

Tudnillik ezt először Átila rendelé
Hosszú láncban kelet, dél, éjszak, nyugat felé,
Hogy ember ember ellen, mint őrszemek sora,
Budától a határig ne szűnne meg soha.

Mint hancsik a mezőben, állt egy-egy híradó,
A mennyire kiáltás ereje hallható,
És mint kakas, szomszédját ébresztve a falun,
Adá tovább a jelszót egymás között a hun.

Zoárd pedig azonnal a palotába tért,
Ottan lelé a kádárt s kemény Bulesu vezért,
Ősz Torda is belépett; döbbenve álla meg,
Mintha urát először most látta volna meg.

De Bulesu a vértóban, melytől az ágy setét,
Megforgatván szemének gyilkos tekintetét:
„Mit habozunk, kiálta, vagy meddig habozunk?
Ha nincs erőnk segíteni: van rettentő boszunk!

„Egy, a mi én előttem világos, mint a nap:
 Hogy ezt nem hún, szabad vér. — ezt tette szolgál, rab;
 A hún, kiesnye nagyja, szerette Átilát,
 Imádva, mint az Istent, nem félve, mint nyilát.

„De sunnyogó királylyal e vár mindig tele,
 Rájok nemes kegyelmét pazarlá Etele:
 Ez a hálája, itt van! ez a jutalma, lám!
 Oh, nagyszívű királyom! beh mindég gondolám!

„Ki fogja megtorolni méltóan estedet?
 Vérrel beundokított fejedelmi testedet?
 Szemed fényes hatalmát, mely már sötét, hideg?
 Vitézségét karodnak, mely már szakadt ideg?

„De, a mi bosszuállás hatalmunkban vagyou:
 Igaz torod megúljük az idegen fajon:
 Mind bűnös a fakó szem, és mind a szőke arcz:
Tör van köztünk s közöttök, élet-halálra harez!”

Igy szóla Bulesu. Erre felelt agg Torda böles:
 „Megillet e nemes bú téged vezéri hős!
 Mindegyik hun szivéből szóltál — s azon felyül
 Etel királyi hűgát, Arát, birod nejlül.

„De tudja Isten, hogy lesz. Kettős ez a dolog.
Ha egyfelől tekintem — vagy arra gondolok —
Oh! mindenkép halálos nekünk ez a halál:
Elromlunk, nemzetestül, ha a jóslat megáll.“

Itt elhagyá zokogva s nem szólhatott az agg,
Rázkódván ősz szakála, mint ki szörnyen kaczag;
Megütközve tekinté mind a három vezér:
Minő jóslat — kiálták — az, a miről beszél?

„Midőn elhunyt — viszonzá — a jó király, Buda,
Öcsésével, Átilával történt ilyen esuda:
Egy szép kies mezőben verette sátorát,
Kisded halom hügyé, mint fejedelmi koronát.

„Akkor volt ez, hogy Isten esodás kardját lelé,
Mely kezdetben jövendő hatalmát jelelé;
Majd bátyjáról gonosz hirt lelete hallani —
És a király megindult világ hódítani.

„Övé volt már az éjszak, övé a napkelet,
Indúla fegyverével megbirni a delet:
Görög földjére ronta, mélyen nyomult belé,
Ott, mondom, egy mezőben tanyáját emelé.

„Arannyal volt a bársony hímezve gazdagon,
Maga a sátor állott vert arany rúdakon,
Gyémántos foglalóit szorítá érc-esavar:
Nem egykönnyen bírá azt feldönteni vihar.

„S im hirtelen — nem ingott se fű, se falevél,
Déli álmát szunyadta minden fuvóka szél,
Elfúladt a hőségben az ég lehellete,
A legkisebb pehelyszál békén pihenhete:

„S egyszerre, ím, a sátor, derült, fényes napon,
Mint sokszinű buborék eltűnik a habon, —
Egyszerre csak leroskad Etele sátora,
Hogy ollyat földi ember nem látott még soha.

„Remegve a hatalmas nézett az ég felé;
Nagy gazdag áldozattal Istent engesztelé:
De nem csapott fel a láng merészen, könnyedén,
Mint sárkány mászott a füst a föld felületén.

„Egyszersmind Isten akkor sulyos ígét ada:
,Hogy elvész mind személye, országa és hada;
Csupán *egy*, kit nem ismer, *élő* fia pedig, —
Az megmarad, s hatalma ujan emelkedik.

„Most a rettenhetetlen, hallván e jós igét,
 Döbbenve fordítá meg hadrontó seregét.
 Győzelme fele-utján megtére; ám jövet
 Száguldva ért elébe hazuról egy követ.

„Örömhírrel köszönt be, (Átila is vidult):
 Királyné, Rika asszony hogy már megszabadult
 Egy szép fiúval. Ez lőn a megjósolt Csaba,
 Kit, fiai közül, még nem ismert az apa.

„De többé mégse hallók nevetni Átilát,
 Hordozva nagy szivében a végzetek nyilat;
 Csabára láttuk néha kissé mosolygani. —
 Azonban újra indult világ hódítani.

„Háromszor még azontul, hogy e jóslat kele,
 Érezte Isten ujját megdöbbsent kebele:
 Egyszer a Lek vizénél, hol ama csoda-nő
 „Vissza, Etel!” kiálta, — s nem mert átkelni ő.

„Mászor, hogy Katalonnak mezején folyt a vér,
 Hömpölyge gyászos árján ember, ló és szekér;
 Nyeregből ott magának máglyát emeltetett,
 Azt híve győzelmében, hogy már legyőzetett.

„Harmadszor, Róma ellen hogy vitte harez-vasát,
Tőből kivágni készült a világ városát:
De kardos ősz, csikorgva, fölötte megjelent,
S megtérve a kapuktól, Átila visszament.

Oh, mondom én, halálos nekünk ez a halál!
Ím bételik a jóslat — nagyon, nagyon talál:
Itt fekszik a bizonyság —“ tovább nem szólhatott,
Ősz Torda nagy keserves sírásra fakadott.

Mint nyári lanyha eső, szeméből folyt a könny
Aláperegve tisztos szakálán, mint a gyöngy;
Hallgatva jó-sokáig a három fő hun állt,
Búsan hol egymást nézve, hol a nyugvó királyt.

Végre szavát emelve Zoárd főkapitán
Főlegyenésődék, mint növény a vész után:
„Mit ér a bánat, ugymond, vagy dőre lobbanás?
Istené a jövendő, emberé a tanács.

„A megtorlást bizonynyal ohajtja mindegyünk:
De vajh mikép nyomozzuk? és boszút kin vegyünk?
Mert egy két tolvaj szolga halála itt kevés:
Nagyobb dolog van itten, nagy összeesküvés!

„Megvallatám az őrsöt: mind olyan, mint a vak:
 Bejöni vagy kimenni senkit se láttanak;
 De bár, teszem, kerülne egy két gaz czimbora:
 Ez-é nagy Átilának méltó boszú-tora?!

„Ez-é a visszatorlás, mit szelleme ohajt?
 Mely égi sátorában kiengesztelje majd?
 Oh, vérnek itt özömmel áradni kellene,
 Mégsem vón' megtorolva Átila szelleme!

„Nem mint bajnok, dicsően, esett el a csatáu,
 Nem nyugodott le, mint nap, piros vénség után;
 Orozva, büestelen tőr ejté meg a királyt:
Méltóan ki torol meg ily méltatlan halált!?

„Talán hogy bűnös a gót, és mind a szőke arcz:
 De jaj! vesztünkre válna most egy belföldi harc:
 A hun szívét lesujtá rémület és iszony:
 Hamar fejüinkre telnék ama jóslat, bizony!

„S én nem tudom, ha népünk, hallván az igazat,
 Hogy *így* bukott el a hős, mint véres áldozat
 Én nem tudom, mi lenne. Árúló a ki fél:
 Mert lám a fű is hajlong, bár honnan fú a szél.

„Ha elfogy a nap és hold, vagy a föld méhe reng,
M megbódul a köz ember, feje mingyárt kereng,
Bujtó temonda támad, zavargás, pártütés:
Mit nem csinálna köztük egy ily villámütés!

„Talán ép' erre várnak az összeesküvők,
Zavarosban akarván halat fogdosni ők;
De már kezemben a fék, az összes hadi rend:
Alig — mondom — merényök ha késő nem leend.

„Siessünk hát betöltni a végzet nagy szavát:
Királylyá tenni gyorsan távollevő Csabát,
Számára én az ország hatalmát fölveszem,
S ha megjön tenger elvöl, kezébe leteszem.

„De négyünk közt maradjon eskü alatt titok,
Hogy Etelét galádul végzé ki orgyilok:
Igy mind a hun kevésbbé ijed meg és haboz,
S nem tudva mire vélni, megretten a gonosz.

„Azt költsük, hogy szivében felpattanván az ér
Álmában elborítá lehelletét a vér;
Könnyű lesz eltörölnünk a gyilkosság jelét
Megtisztelvén sebekkel dicső nagy Etelét.“

Mindnyájan ott helyeslék a mit Zoárd beszélt
 Dies-érve szép szavakkal a gondos hun vezért,
 Véresküvel a titkot őrizni fogadák:
 Vérök az Átiláié közzé lecsorgaták.

Legyen tanúja, mondák, a mely éltet, az ég,
 A fáklya, mely kezökben sugáros fényvel ég,
 A tiszta áldozat-víz, mely ott edényben áll,
 A föld, melynek porába majdán Etele száll;

Hogy, mint a pusztá légben a szózat elenyész,
 Tűz által a veszendő, füstbe, hamuba vész,
 Mint vízben elmosódik minden salak, szemet,
 S a néma föld felejtí mit gyomrában temet:

Ugy törlik el, bizony, a titok minden szavát,
 Felőle értesítí úgy nem fogják Csabát,
 Nehogy boszúra keljen apáért a fiú.
 Nehogy romlást okozzon egy belső háború.

Erre ősz Torda táltos, meg a kádár Szaboles,
 Etel sebét lemosták, fehérre mint a gyoles:
 Forrás vizével a pap öblinté szemnyeit,
 Hozzá, mint hegyi csurgó, csurgatván könnyeit.

NEGYEDIK ÉNEK.

Áttila teritőn.

Immár az áldott szép nap feltűnt, a szín-adó,
Világot ékesítő, sötétség oszlató,
Búbánat üldözője, halandók öröme,
Szív-lélek bátorító, az égre feljöve.

De a hunok szemében fénye halotti gyász,
A szép kies világot borítja sárga máz,
Mint nap-fogyatkozáskor, idétlen félhomály;
Búsan szédelgenek, mint pásztor nélküli nyáj.

Gyűl a királyi lakhoz tengernyi nép-özön,
Áradva minden utcán, térhelyen és közön;
Elképedt areczzal egymást alig hogy ismerik;
Csend vagyon: a közös jajt említeni sem merik.

Egyszerre most Zoárd a kaput felnyitattá,
Fekünni a királyt benn sok ember láthatá,
Láttára tompa jajszó, nyögés keletközött,
Tovább-tovább morogván a tenger nép között.

Zoárd pedig siratja Etelét hangosan,
Mint egy sívó oroszlán, üvölt magánosan;
Karddal megvérzi arezát, elnetszi fürtjeit:
„Oh, én uram, királyom, miért fekszel te itt?

„Avagy miért nem inkább sebekkel a csatán,
Mint illik a vitézhez erős harcok után?!
Miért hogy esöndes éjjel szakadt meg vér-ered?
Egy karczolás sem érte vitézi kebeled?

„Ne menj az ős elődök dieső honába így:
Hunorhoz és Kevéhöz sebet mutatni vígy:
Fogadd gyarló kezüinktől *ezt* és még egyszer *ezt*“
Szól s a király szívébe hegyes aczélt ceszt.

Ősz Torda nem különben és Bulesu, a derék,
Átila barna bokros mejjét átalverék,
Vérkönynyel tele sirták a holt sebek helyét,
Igy eltörölve szépen a gyilkosság jelét.

UTOLSÓ DOLGOZAT.*)

(1881 augusztus.)

*) Lásd a BEVEZETÉS VII. lapját.

A CSABA-TRILOGIA ÚJABB ALAPRAJZA.

(1863-ból.)

ELSŐ RÉSZ: BUDA HALÁLA. *)

- I. Buda megosztja öcsésével az uralkodást.
- II. Detre tanácsa.
- III. A tanács visszafelé.
- IV. A vadászat.
- V. Folytatás.
- VI. Rege a csoda-szarvasról.
- VII. A követség.
- VIII. Etele álmot lát.
- IX. Isten kardja.
- X. Etele hadba megy.
- XI. Buda várost épít.
- XII. Buda halála.

*) Kidolgoztatott és önállóan megjelent, először 1864-ben, ily cím alatt: BUDA HALÁLA, *Hun rege*. Írta Arany János. A magy. tud. akadémia által Nádasy-díjjal jutalmazott mű. Pest, 1864. Kiadja Ráth Mór. — Lásd bővebben a BEVEZETÉS XIII. lapját.

MÁSODIK RÉSZ: ILDIKÓ.

- J. Isten igazsága.
- II. Csaba születik.
- III. ?
- IV. Keveháza.
- V. Isten ítélete.
- VI. Ríka halála.
- VII.)
- VIII.) Csaba nőszül.
- IX.)
- X.)
- XI.) Három intés: { 1. Lech.
- XII.) { 2. Katalón.
- { 3. Róma.

HARMADIK RÉSZ: CSABA KIRÁLYFI.

- I. Etele király meghal.
- II. A vezérek tanácsa.
- III. Terítő.
- IV. Krimhild Etelét siratja.
- V. Szoard futása Csabával.
- VI. Krimhild „menyegzője.“
- VII. Detre csinja.
- VIII. Csaba megtér.
- IX. A „Krimhild“ ütközet.
- X. Detre ármánya.
- XI. Az ütközet vége.
- XII. Halottak harcza.
- XIII. Csaba Etelközön.
- XIV. Csaba hagyása. *)
- XV. Hadak úta.

*) Valószínűleg Csaba „testamentoma,“ melynek mondája mind Heltai mind Székely krónikájában előfordúl, a következő alak-

UTOLSÓ TERVVÁZLAT.

(1881.)

Hogy gondoltam volt a HARMADIK részt? *)

Krimhild, a Szigfried-féle *ködsüveg* homályában, megölvén az ismét új nővel menyekzöt ülő Etelet, támad nagy zavar a palotában. Az ott remegő Mikoltát, ki magát Etelelvel megégettetni kéri, senki sem gyanúsítja: de félnek, hogy ez gót ármány, s ha Etele erőszakos halála nyilvánvaló lesz, a gót vérszemet kap, a hunok fejeket vesztek. Tanácsot ülnek hát a fők: Szóárd, Bulesu, Torda, Szömöre, stb. s azt végzik, hogy erőszakos halál helyett természetest költsenek, a sebet eltakarják, s ne mutassák senkinek, a vért orrvér-folyásnak hazudják. Aztán kiáltsák ki Csabát királynak, (kit a MÁSODIK rész, s egy jóslat szerint Etele is, utódjául szánt) ez által rettentsék meg a Krimhild és Aladár pártját s a gótokat. A dolog sikerülni kezd, Csaba már ki van kiáltva, midőn Krimhilda értesíti Detrét, hogy nem igaz, a mit a Lún urak költöttek, Etele erőszakos halállal, a Csabához szító nagyok által, veszett el. A ravasz Detre azonban már tudta ezt, *többet* tudott, mert Krimhild asszonyaitól, nagy ajándékkal, megtudta, hogy midőn ezekkel Krimhild, mint *egyik* özvegy királyné, férjét siratni ment, Etele sebe annyira vérzett, hogy átáztatta leplét, úgy, hogy ezt

ban: Mikor Csaba, Attila fia, igen megvénhedett és halálos ágyán feküdt, magához hivatta főembereit és megeskette őket Damasek istenre, hogy idővel, mielőtt megsokasodnak, vissza fognak térni Pannonia földére. E visszatérés, a székely nép élő hagyománya szerint, a menny boljában máig is látható *Hadak útján* (tej-út) történt.

A. L.

*) Mikor Arany 1881-ben e művét újra elővette, a fentebb közölt régebbi tervvázlat nem volt kezénél. Azért írt újat. A régi csak halála után került elő, valami elfeledett jegyzetkönyv lapjairól.

mással kellett föleserélmi. Bizonyos jel, hogy Krimhild a gyilkos. De erről Detre neki most semmit sem mond, egész lélekkel azon van, hogy Aladár jusson trónra, ki alatt népe szabadulását reméli.

Krimhild megjelenik a húnok gyűlésében, vádolja a hún főket gyilkossággal, hivatkozik a még temetetlen holt testre, követeli fiának a királyságot. A holt testet a nép megnézi, a nagy seb ott tátong keblén, irtózatos felindulás, Csabának és híveinek futni kell, Aladár királynak kiáltatik.

De Aladár és még inkább helyette uralkodó büszke anyja, nem könnyít a gótokon, sőt, bár vendégül hívott testvéreim s a *Nibelungokon*, Detre tanácsára és segélyével, boszút állt, most még keményebben ül azok nyakán, mint maga Etele.

Detre borzasztóan esalódott. Könnyű volna ugyan neki Krimhilden boszút állni, csak fel kellene fedeznie a húnok előtt Etele halálának *igazi* módját; de akkor Csabát tenné oly hatalmassá, mint most Aladárt tette, s nemzete oly rab maradna, mint eddig. Csabához küld tehát követeket, kincset, biztatja, hogy jöjjen be Aladár ellen, a gótok és idegenek mind mellé fognak állni. Úgy is lesz: megkezdődik a *Krimhild-ütközet* és tart tizenöt napig a Keleti földén. Csaba, a gótok segélyével, megkezdte a harcot Aladár ellen, de midőn már-már győz, a gótok és idegenek félre állnak s hagyják, hogy a hún egymást elpusztítsa. Csaba úgy is győz, tönkre teszi Aladárt, de azután az áruló gótok ellen fordul. Detre, stb. ott vesz, de Csaba népe is fogy — úgy hogy serege töredékeivel kénytelen megfutni. Éjjel azonban a holtak — Csaba és Aladár húnjai egyformán — felkelnek és viaskodnak az elhullt gótok szelimeivel évről-évre, egész a magyarok bejöttéig.

Ez a *húnok harca*.

A MÁSODIK rész a *jóslatot* fogta volna tartalmazni, mely szerint Buda haláláért megjósoltatik Eteleének, hogy nagy birodalma az ő halála után elenyészik, de egyik fia, kit még nem ismer, pedig él, helyre fogja állítani. E jóslat útban éri, *egyik* hadjáratából hazafelé jövet. Csakhamar udvarától üdvözlő követség érkezik, hogy Rika, egyik neje, *fiat szült*. Ez hát a még ismeretlen. Etele a jóslatot betű szerint veszi; nem, hogy Csaba *ivadéka* Árpád és a magyarok állítják helyre birodalmát. Rika lesz tehát a kedvencz nő, fia pedig (Csaba) az Etele szeme fénye. Ezért Krimhild szemrehányást tesz neki, de számkivetéssel sújtatik, távoznia kell az udvartól. — Következnék Csaba nevelésének hős idyllje, oldal pillantásokkal Etele világháborúira, különösebben a *catalóni éjre*, hol Etele fátumát érzi, s hova KEVEHÁZA epizód is tervezve volt. Utolsó háborújából, Italia felől, hozza Mikoltát, ifjú nejét, kivel a végzetes nászt üli, hova kegyelme jeléül Krimhildet is meghívta. A többit a HARMADIK részben.

E MÁSODIK részt azonban, mint a melyben a *valódi* cselekvény úgy is kevés, be lehetne olvasztani a HARMADIKBA (úgy, hogy ennek első néhány fejezetét, vagy I. énekét tenné) ha *volna kinék!*

ELSŐ ÉNEK.*)

A jóslat.

Elvázott Buda hős, Etele kezétül,
Etel arany székén már kénye szerént ül,
Növekedik gyorsan országa, hatalma,
Mint téli eséskor hó mezeje s halma.

Most is, hogy oda járt déli vizek táján,
Ádria bőszen tenger sziklás karimáján,
Mind népeket onnan s nyájakat elhajta,
A bizánci császár ám busuljon rajta.

*) A trilogia MÁSODIK részéből.

Mivel a kit ígért nem küldte adóját:
Mutatá császárnak keze nyomtatóját
S megizené neki, hogy ez a kisújja,
Rettenetes lesz majd annak egész súlya.

Onnan hogy megeredt, már haza térőben
Ősz aggot eléje hoztak az erdőben,
Ki magát mondotta isten emberének,
Bizonyt a rabok is mellette tevének.

Hogy ez a híres jós, ki e földet lakja,
Hite nem bizánti, hanem bálvány papja,
Búvóhelye barlang mind nyári és téli,
Jár hozzá a népség, imádja, mert féli.

Noha senkit nem bánt, jóslatban sem hazud,
Vigasztja szelíden a nehéz panaszút,
Adományt nem hajszol, de — mi szükség — elvesz
Testi ruházathoz, testi eledelhez.

Ezt hogy a királynak unszolák eléje,
Különös volt látni ó gyapju zekéje
Mely aláfolyt sarkig, tiszta, de sárgúlva
Festetlen fehérre hosszas idő múlva.

Ősz haja mellestül betakará vállát
Vegyítve fakóbban nagy ezüst szakállát,
Kezébe' fehér bot, s a tetején ennek
Szalagos babér dísz, pártája istennek.

Ott, hajtva királynak fejet illőn s térdet,
Igy felel a szóra melyet a hős kérdett:
„Ki vagyok? — Bizom, hogy nem Etele rabja,
Hanem az ó isten dalmoka és papja.

Amaz istené, kit látsz faragott míven
Feszíteni húrját lanton avagy íven,
Ki jóslatot zenge sok ezer öltőnek,
Mely bölsebb vala, mint a kik ez'tán nőnek.

De hatalmas ő még! --- s Bizánt ha bolondúl,
Bizánt lakol érte, ő vele nem gondol
Sőt gondol erősen: bünteti; már kezdi,
S talán *Te* vagy a kar, mely által elveszti.

Hanem én a szókat igazítom rendre,
Nem felelek hosszan rövid kérdésedre;
Parancsodat várom, kegyelmedet kérem,
Nehogy az istenség megboszúlja vérem.“

Monda Etel: „Csínján!... Istened egy árnyék
Magad egy hang volnál, ha én abba' járnék:
Hallám s nines. De megóv, ha mi óvhat, téged
Bendeguz atyámra mutató vénséged.

Hanem itt tégy próbát jósi tudományból,
(Mert jóslatom immár vagyon isten-szájából):
Mint lesz birodalmam lefolyása, vége?
Lássam, az istened igaz istenség-e?“

Mind a körülállók mosolyogtak erre,
Szánva tekintének az öreg emberre,
Tudván hogy Etel már Isten kardját bírja,
Kirül a viláfgán jós íge van írva.

Mint szarvas, ebektül ha vagyon űzőben,
Tekingete oldalt, hátra is elsőben
Az öreg, s válaszszaal késik vala nyelve;
Meggzólala végre karját fölemelve:

„Sorsát a hatalmas ne hívja ki, kérdvén:
Sokszor a bal végzet hever isten térdén
S ott marad, a meddig boszura nem költi
Bűn, s emberi vak dolyf, mely az elmét tölti.

Birodalmak sűrűn támadnak, enyésznek,
 Hamarább, ha gyorsan növekedést vésznek;
 Netalán a jóslat teneked sem kedvez
 Ragaszkodom inkább adott kegyelmedhez.“

Etele azonban akará hogy hallja
 Mit zeng sorsa felől hamis isten dalja;
 Mire az ősz fürtét köntöse szárnyával
 Befedé, s könnyörgést mormola hangjával.

Mint betakart méhkas, zúg vala, míg dallá ‘
 Lett végre a zsongás. Etele meghallá,
 Mert kis kora óta érti a jós nyelvét;
 S így vette dalának röviden értelmét.

Hogy nagy birodalma elenyész holtával,
 De helyre megint áll az idő folytával,
 Fia, kit nem ösmer, bár vagyon életben,
 Fogja fölépíteni. Ez van a végzetben.

Etel ingerülten kaczagott fel rája
 S így szólala: „Hazudsz, hazug isten szája!
 Fiam egy sines a kit vonásrul vonásra
 Hogy’ véd meg a máglyán istened, ám lássa!“

S inte, parancsolván hogy hátra vezessék. —
 Nyomban Etelvárról juta ám követség,
 Jelenteni, hogy lett Isten ajándéka
 Fiu gyermek, a kit szült asszonya, Réka.

Réka, feleségül amaz Ilda mellé
 Kit vőn, mikor ennek gögjét megigenlé,
 S hogy udvara közt mind visszavonást szított,
 Szíve melegjéből leve kitaszított.

S hozta szerelmében, díszül az udvarnak,
 Keleti országból leányát Magyarinak,
 Ki vala ős honban magyarok királya;
 Réka, az új hitves, ennek egy-leánya.

Ete, Bulesu fia, a követség élén
 Megszólala most, nagy főhajtva beszélvén:
 „Öröm és dicsőség Etele királynak!
 Fénye le ne szálljon soha is napjának.

Mert a királyné, kit hagyta édes terhben,
 Megszülte fiát már — fiat első szerben; —
 Virágozik Etelvár ragyogó örömtül,
 Áhítja királyát látni szembe — szemtül.

Jer azért, lásd arczát az új esecsemőnek,
 (Mindenki tiéddel vallja egyenlőnek),
 S nevet neki válaszs névinnepet űlve,
 Melyre a hír majdan koszorúit tűzze!“

Etele a választ megadá, mint kellett,
 De belül megdöbbsent ám az öröm mellett:
 „Ez az ismeretlen!“ villana eszébe
 S egy perczre sötéten elkomorult képe.

Majd rende le dús tort vendég követeknek,
 Kínese ajándékot vinni a betegnek:
 Sok római ékszert, arany-ezüst marhát,
 Kit hoz a földről hol ma lakik dalmát.

De mikor sátrába bevonult estenden,
 S megvárta előbb, míg néma leend minden,
 Pillogva a tábor-tüzek a mint múltak,
 S a mennyégnek örök esillagi felgyúltak:

Küldé izenettel sátori szolgáját,
 Hogy látni akarja öreg jós orcáját,
 Hogy vele négy szem közt valamit beszéljen:
 Bántása ma nem lesz, biztassa ne féljen.

Hamar az ősz megjött s utalák menten be;
 Etele komoran állott vele szembe
 S elnézte sokáig tiszteletes arczát,
 Melyen az indulat nem jelölé harczát.

Megszólala végre: „Öreg, a kit adtál
 Jóslatot, *egy* ízén még sem hazudott, áll;
 De felelj, hol vetted? igazán az égből?
 Vagy sejtve koholtad régi bölcseségből?“

Erre a jós: „Tiltja istenem, és nyelvem,
 — Válaszol — ily szókra, vallatva, felelnem;
 Mert jósol az isten, kik hozzá folyamnak:
 De nem enged földi kényszer hatalomnak.“

Etele ily bátor feleletre nem várt,
 S habozék: kardjával döfje-e le mindjárt,
 Avagy oly kegyelmét hozzája mutassa,
 Melynek amaz hírét messze ragyogtassa.

Szólt végre szelíden: „Öreg, elbocsátlak,
 Légy papja tovább is faragott kőbábnak,
 De ne ámíts pénzért, tudva hamis hittel;
 Im ez arany kincs, légy vele boldog, vidd el.“

„Kincse az istennek — felel a jós — hajdant
Vala templom-számra; most lakhelye barlang,
Maga is papja is, üldözve, szegények:
Adományod nélkül, nagy király, megélek.“

Etel ámulásban szemeit felvonta,
Beszorítá öklét s meg kinyitá, mondva:
„Élj hát, öreg; imhol visszaadom éted.“
S szabadon ereszté a lángra íteltet.

MÁSODIK ÉNEK.

Detre udvarlása.

Lassan Etelvárnak seregét mozdítja
Etel, hova megtér diadalmas útja,
Kit előbb bátyjáról hívtak Budavárnak;
Lakhelye ott van most Etele királynak.

Kő vala ott minden (mer' a város régi):
Tornyos paloták nagy kevély düledéki,
Oszlopok és ívek, folyosók, tornácok,
Márvánnyal kirakott feredő források.

Bástyafalak kívül szegik vala körbe,
 Kapuréssal itt-ott ugyan átaltörve,
 Kit Etel jobb karba hozatott, hogy székét
 Odatette, — hajtván munkatevő népét;

Kik követ a mézszel forrasztani tudnak,
 Ácsolni a sziklát, verni vasat rúdnak,
 Mind az aláhódolt országa lakóit,
 Hozzájok a maga ügyes faragóit;

Hogy palotát néki s mind a királynőknek
 Rakjanak, és házat körül a hún főknek;
 Kívül legyen érez s kő fala, esúcsa, tornya,
 De belül faragesált mivü a czikornya.

Minden rekesz és fal belül áttöressék,
 Hogy fa faragványnak legyen nagy üresség,
 Hova termet, ágast, folyosókat ácsok
 Tanúlt keze véssen, mint régi szokások.

De bent is azonban. hol nem vala már rom,
 S meddig a szem ellát kívül is a váron:
 Hunok apró sátra környöskörül álla,
 Mindé, ki Etele udvarán szolgálá.

Onnan Etelvárból király hazajöttét
Egyszerre az ország szélire meglőtték
Nyilasok, kik voltak állatva ki rendre;
Vala ez intézet harcra, védelemre.

Hogy, mennyire ijász lóhet erős karral,
Fentálljanak éj- s nap-, lánczolatossorral,
Katonák észak-, dél-, kelet és nyugotra,
Figyelve körösleg minden állapotra.

És, ha mi zendület esik a határon,
Hirt róla tegyenek, röptülő nyilszárnyon,
Vagy Etel parancsát váltva tovább vessék,
Könnyű írott hártján vigye nyilsebesség.

Nappalra ez a rend; éjet-szaka tűzzel:
Adni tovább messze lobogó nagy tűzzel,
Ha veszély ott künn s új háboru gyülekszik,
Vagy tág birodalmán valahol fellegzik.

Így, mint heverő pók, mely szálait őrzi,
Hálója rezgését Etel is megérzi,
Legyen az ellenség, vagy akadt zsákmánya;
Vala ez intézet maga találmanya.

Fel hát eme hírre mind gótok, alánok,
 Szürr, herül és lombárd idegen királyok
 Jöttek Etelvárrá Etelét szolgálni,
 Otthonn fejedelmek, itt az ő szolgái.

Ünnepet a király, fia örömére,
 Hagya hadjátékot s lakomát négy hétre,
 Az alatt vendéglé mind a hunok nagyját,
 Mind szolgál királyok tarka egész hadját.

Ott vala ősz Detre, fejedelmi garral,
 Úralni urát mind az egész udvarral.
 Úgy szint' Odoáker, Ardarik, Alárik,
 Valamir, — a kikkől egy-egy király válik.

Detre alázattal végzi vala tisztét,
 Elnyomva szívében ama régi büszkét,
 Mikor Etelének kengyelt fogni kellett,
 Vagy állani hátul arany széke mellett.

Mert rettegi vala Etele gyanúját,
 Hogy Buda részén a követ együtt fúják
 Ő és az idegen többi fejedelmek,
 Csak törnek alitá az adott kegyelmet.

Maga is hát hübbnek egyre magát színle,
Hosszú türelemre társait is inté
Biztatva, hogy el kell jönnie a napnak,
Mely szabadulást hoz valamennyi rabnak.

Ildába reményét azelőtt vetette;
Hanem Ilda férjét igazán szerette,
S Aladárt ohajtá királyi utódnak,
Nem, hogy alá essék szolgál a gótnak.

Boszuját Szigfrédert se' feledte még el,
Sőt várja kitartó női reménységgel
Hogy idő forduljon és alkalom erre:
Így ezen oldalról hamar megjött Detre.

De, hogy Etel hozta Ilda után Rékát,
Detre is megkezdé ravaszúl játékát. —
Hanem ennek itt most van is nines is sorja:
Fő ünnep e máj: a nevezés torja.

Ül vala Etel fönt aranyos karszékben,
S vele Réka asszony koronás felségben,
Más asszonyi hátrább. Ilda magát menté,
Hogy beteg, urának (vesztére) jelenté.

Hun urak egy részen: Bulesu, Szoárd, Torda,
 Szömöre, a kádár álltak vala sorba,
 Másfelül a fényes idegen királyok,
 Etele nagyságát emeli pompájok.

Bíbor-aranydíszen a csecsemőt hozták,
 Nézni az uraknak körül meghordozták,
 Azután Etelnek vivék atya-esókra,
 Nyitá komor ajkát neki nyájas szókra.

Nevet is fiának ada jó reményben,
 Kehely-áldozván szólt: „neve Csaba legyen.“
 Mert Csaba volt atyja hős régi Kevének,
 Ki alatt a húnok e földre jövének.

Azután székéből áldozni kiszállott
 Oda, hol fehér mén és fekete állott,
 Fekete Ármánynak, de fehér Istennek;
 Vele az urak mind s hódolt fejedelmek.

Gyorsan paripákat általüté karddal,
 Jobbal a fehérret, a feketét ballal;
 Helyezék a nézők két külön oltárra;
 S Etel ily könyörgést vón kegyes ajkára:

„Had ura Isten, ki nem alak vagy kőben,
De robogsz nyilvetve nagy örök felhőben,
Kit mi, világ lelkét, bár soha nem látunk,
Köveid, forrásid képében imádunk.

„Ím e Csaba gyermek! tenéked ajánlom;
A mit adál jóslat, visszára ne váljon,
Te is, Ármány, fordulj elleni kárára;
Tetszős legyen néktek e Csaba oltára.“

Mondá-, s mikor a tűz már sebesen égett,
Vette fiát ölbe hajáldozat végett,
Pelyhéből valamit a lángba röpíte;
S táltoshoz emígy szólt, ki neki segíté:

„Torda apám, nézd csak ama füstöt, hol jár;
Az elébb Istenhez lőtte fel az oltár,
Most ahol, mint kígyók, földön együtt esúsznak:
Félek: a *Jó*, a *Rossz* netán haragusznak.“

Táltos, ki az évek s napok útját rójja,
Megnézte rovását, megijedt, és szóla:
„Bal napon áldoztunk született Csabának:
Napja, ez év töltén, Buda halálának.“

Ily csere szót tőnek halkan egymás mellett;
 Hanem Isten lángja ismét eleven lett,
 Füstje is Ármányét fellengve haladta,
 Mint hegyi nagy cserszál a bokrot alatta.

Áldomás ezután leve mind napestig,
 S éjtszaka míg feljött az égi fiastik;
 Fény a palotában versenge a kedvvel,
 Új itala bornak régi köles nedvvel.

Csak Etelének volt hallgatag a szája:
 Töri az elméjét jóslatok homálya,
 Éjjel is így várta nap kora ébredtét,
 Vele az üdvözlő királyokat, s Detrét.

Haza mind a többit hamar elboesátá.
 Vendégül a szászt még asztalához látá,
 Szólt vele sok nyájas, tiszteletes szókat,
 Kérdezve a más-más isten imádókat:

„Detre, ki sok napnak érted arany fényét,
 Láttad az észak, dél, s nyugat ó törvényét,
 Sőt azokét is már sejtéd, alá délnek,
 Kik fára feszített istenbe' remélnek;

Emberölés terjed tág birodalmamban;
 Törvényt azok ellen kívánok azonban.
 Kik vérrel a vért s a becsületet mossák:
 Meddig a kard tiszta? hol műve gyilkosság?⁴

Mint tigris a lesből prédára ha szökken,
 Villant szeme szásznak nagyot e szó közben.
 De mohos odvába meg' visszalapúla,
 S Detre a királynak lassu hangon szóla:

„Isten az embernek dolgát hogy' itéli
 Karddal-, legyen észak-, nyugot-, avagy déli,
 Valamerre a nap hinti arany fényét,
 Láttam, s tudom a nép ebbeli törvényét.

Mert a rómaival. ki hisz új istenben,
 Együtt vívtam atyád hős Bendeguz ellen,
 Nép számra velünk mind az egész föld támadt:
 De Odin eltörte suhogó szablyámat.

Szolgáltam azóta; — nagy ideje annak,
 Gúnyol is a népség már halhatatlannak,
 Mert a nyilat most is homlokom itt hordja:
 Mire tart Odin még? nem tudom; ő gondja.

No tehát, az ellent ki legyőzte *hadban*,
 Megölheti vagy nem; Odin egyes abban,
 Odin s valamennyi isteni a népnek;
 Kardot ilyenkor tart becsületben épnek.

De ki *bajra* hívta feleit, testvérét,
 S mikor az nem vívhat, ontja *tovább* vérét,
 Az egész világot kérdezve bejárhatt:
 Becstelen az a kard, gyilkos az a párhad.“

Ily választ az öreg költe merész szájon,
 Gondolta, hol a seb, s akará hogy fájjon.
 Búcsúzva Eteltől kifelé vánszorgott,
 S odakinn magában menet ekkép morgott:

„Etele, nemes vagy! ez lesz a megtorló;
 Elaludná ezt más, közlelkü bitorló,
 De te birodalmaid sirját magad ásod:
 Buda vérhalála lessz a te bukásod!“

AZ UTOLSÓ MAGYAR. *)

(1858.)

*) Lásd a BEVEZETÉS XI. lapját.

Arany hátrahagyott versei.

ELSŐ ÉNEK.

I.

Hol ősz fejét agg Iremel*)
Mint óriás ütötte fel
S a messze puszták őrekint
Ural hegységén eltekint,
Élt hajdan egy maroknyi nép,
Mint ősei romlatlan, ép,
Mint ősei szilaj, szabad,
Akár viselni bős hadat,
Akár megűzni a vadat.
E mulatság, ama veszély
Volt nála szükség, szenvedély:

*) Az Ural hegyláncz egyik csúcsa, délnek.

Ezzel tartá fön életét,
 Azzal faját, kis nemzetét
 Mely elszakadt testvértelen,
 Apadva, fogyva szüntelen.
 E nép ajkának ottkörül
 Siket vala mindannyi fül;
 E nép fülének — bárha szólt
 A szomszéd ajka néma volt:
 Hegyen, völgyön, lapályokon
 Lakott ember — de nem rokon.
 S mind szűkebb lőn a szűk határ,
 Nyomá összébb mongol, tatár,
 Vérszomju, hűtlen, ronda nép,
 Rézsűtszemű, ebarezu kép,
 Harczon veszett, békében ál:
 Így is halál, úgy is halál.

II.

Nem büszke várak lánczöve
 E tartomány határköve;
 Nem védi sáncz, nem védi fal
 Emberrakott bástyáival;
 Nem dárdaerdő a fokon,
 Nem gályaraj hullámokon;
 Nem a tömeg, a százezer,
 Mely zsoldon él, zsoldért vesz el.

De bástya itt, de védtorony
 A sziklafal, függő orom,
 Felbukkanó szirt, kőhasáb

Mely az útnak útját elállja,
 Azt mondja néki: ne tovább!

Csak keselyű és zerge járja.
 Néhol a bércz kettészakad,
 Csekély víznek nagy útad,
 Mélyen, csak mintha rémlenék,
 Felcsillan a sötét fenék.

Néhutt a völgy, ösvény nekül,
 Jeges barlangba menekül,

Vagy vaskapun csuszamlik át,
 Hol tóba veszti önmagát.

Sehol egy út, egy vadesapás,
 Csak az, mit a zuhatag ás,

Hol a folyó, kő és porond
 Lábnak veszélyes, csalfa pont.

És mintha nem, kik lábon járnak.
 Hanem csupán szálló madárnak

Alkotva lenne itt a föld:

Mindig ziláltabb arcot ölt.

Itt tornyosúl, ott megsülyed,

Itt öble van, ott kidülyed

Széthányt idomtalan idom,

Mind összevissza heverő,

A hány darab, megannyi rom;—

Vagy minth' az alkotó erő,

Midőn hegyet gyúrt és rakott,

Elszórta voln' az anyagot.

III.

De fönn, e zord héjon belül,
 Szelidebb tartomány terül.
 Még ott tavasz, még enyhe nyár,
 Még van virány és legelő,
 Hol méh zsibong, száz esorda jár,
 Mély völgyeken fehérelő.
 Itt él e nép. A nyáj, a vad
 Mit völgye táplál, berke ad,
 Az édes méz, a telt köpű,
 Mit nyújt zamatos hegyi fű,
 A tiszta víz, a tiszta lég,
 Másnak kevés — neki elég.
 Nem is vagyonnak éhe-szomja
 Bószíti rája ellenit:

De, mert egy nép független itt,
 Kell jőni másnak, hogy lenyomja.
 És jó, felváltva, idegen,
 Örök harez foly a széleken,
 S ha zajja nem mindegyre hallszik,
 A béke ott nyílt szemmel alszik:
 Ott minden egyes szemfűl őr,
 Vállán tegez, övébe' tőr,
 S jaj annak, kit balsorsa hoz
 E hegylakók buvóihoz,
 Ki zerge lábon felhatol;
 Jaj annak, mert szörnyen lakol!
 Utjába ejté az a sírt,
 Utjáról nem visz, élve, hírt.

IV.

Ogmánd parancsol itt, az ősz,
 Ogmánd javall, int és vezet
 Mióta az emlékezet
 A multba visszamenni győz.
 Az egy-ivásu emberek
 Öltője porban szendereg,
 Csak itt-amott áll még egy-egy,
 Mint vén fa, bokrokkal elegy.
 Ő a törzs feje, bölcese, papja,
 Kezében a bot és a szablya.
 Itél, varázsol és fenyít,
 Emészti a hon ellenit.
 Ő hija fel, vész idején,
 Az elhunyt ősök szellemit,
 Kik a holtak nyugvó helyén:
 Forrásvizeknél és berekben,
 Tanyáznak láthatlan seregben.
 De Ogmánd látja azokat,
 Tőlök tanácsot kér s fogad:
 Mi szolgál a kis nép javára,
 Mi lesz pedig romlása, kára.
 Ő fejti meg a szent diófa
 Héján levő irásokat,
 Hol a nemzet törvénye róva,
 S halált, vagy éltet osztogat.
 Ő áldoz, a néptörzs ha gyűl,
 Folyókutnál, kövek körül,
 Juhot, tinót, vagy harezi mént,
 Idő és alkalom szerént.

Az ő szeme virraszt, vígyáz
 Ha szétterül az éji gyász;
 Az ő füle mindenha résen,
 Jelt adva bármi zendülésen;
 S ha karja már lankadva sújt:
 Erőt ezrek bizalma nyújt.

V.

Még nem pirult a völgyi domb,
 Még nem neszelt nyáj és kolomp.
 Midőn a tiszta csendes ürt
 Felbúgta zengő bérezi kürt.
 Ogmánd hegyormi fészkinél
 A hang esodás hatalma kél
 Öblén kivájt fenyősudárnak,
 Négy sarkihoz a láthatárnak:
 A merre nap támad s el-ül,
 A merre dél s árnyéka dül.
 S oromrul a hang száll oromra,
 Megbődül a mélységek gyomra,
 Minden tető viszhangot ad,
 Minden tetőn új kürt riad,
 Zengésük szájrul szájra megy,
 Tovább, tovább kondúl a hegy,
 Míg a legszéleken hal el
 A híradó, vagy harezi jel.

És minden férfi talpra szökken,
 A dárda kész, az íj kezökben,
 Csípőiken a bőrtegez
 Halálvető nyillal degesz;
 Így áll ki mind — egy bérczi vad,
 Mely kétes hangra felriad,
 Nem tudja: víni? futni kell?
 A szem villog, az arcz figyel,
 Az ornyilás tágulni kezd,
 A fül megérez bármi neszt, —
 Így áll ki a hajlék előtt,
 Várván a messzibbről jövőt.
 Mi lesz a hír? mi lesz a baj?
 Nemzettanács? vagy harczi zaj?
 Vagy Ogmánd apa — mint szokás —
 Vakon riaszt? nem új fogás.
 Mi lesz a hír — S mint hangyaboly,
 Középre a had összefoly:
 Mint bérczi kő, pereg, pereg,
 Míg rendben együtt a sereg.

VI.

Fönsíkon áll a nagy diófa,
 Vész és idő ellen megóva,
 Idő és vész daczára ép;
 Annak körébe gyűlt a nép.

A barna törzs egy szirttömeg.
 Mintegy a kőnek folytatása,
 Hová mély gyökerit beássa,
 S szétroppanástól őrzi meg.
 Az ágak — egy élőfa mind,
 Árnyékot messzeföldre hint,
 És míg alatt szellő se jár.
 Fenn zúg, köszönget a sudár.
 Ott fészkel a turul, — lakása
 Az égi felhők állomása;
 Ott még nem járt ledér suhanez,
 Vagy élet nélkül lezuhant,
 Mivel szent a fa és madár,
 A nemzet-ág védelme, őre;
 Jaj volna ott... a vakmerőre
 Isten nehéz haragja vár!
 Fenn zúg a lomb, himbál a galy,
 De néma, vesztteg lent az aly,
 Szellő sem ing, fű sem neszel, —
 S mely a hegyormot ellepi,
 Döbbenve vár a nép-ezer, —
 A hallgatás oly ünnepi!
 Mit zúg a lomb? a szent tető?
 Szava kinek lesz érthető?
 Szerencse bal? szerencse jó
 Mi a nemzetre jőni fog?
 S mit nyelve zeng, a millió,
 Midőn az éggel társalog?...

VII.

Egyszerre, mint hullámgyűrű,
 Megimbolyúl a népsűrű,
 És a fehér diszben kelő
 Sátorbul Ogmánd lép elő.
 Felzeng az üdvözlő moraj,
 Tovább tovább gördül a zaj;
 Ő áll s a népen eltekint
 És várja, míg csend lesz megint.
 Baljának a dús markolat
 Méltóságos nyugalmat ad;
 Jobbját alásimítja békén
 Omló szakállá tisztes ékén;
 És szólni kezd, — és míg beszél.
 A hallgató lehellni fél,
 Minden szem őreá szegezve,
 Az ő szaván csügg minden eszme;
 És míg a nép szívét, eszét
 Kényin vezérli a beszéd,
 Királyi természet fedő
 Ruháján nem rendül redő,
 Alig mocczantja jobb kezét;
 De arcza, mint bú-lámpa, gyúl,
 Áttetszik és átvékonyúl;
 Arczon, szemekben, homlokon
 Fel-felesap a mély lelki tűz;
 Fény és homály játékot űz
 Az átvilágló izmokon;
 És a beszéd, mit ajka tesz —
 Annak erőtlen mássa ez:

VIII.

„Mindnyájan, összegyűlt sereg,
Hallgass reám, ifju, öreg:
Ti bátrak, fegyverfoghatók,
Ti böles vének, tanácsadók:
Nagy a dolog és szent a hely;
A szó enyim: nép! te figyelj:

Szemem ha végig járatom
E nemzeten, kicsiny hadon,
Nem sejtek itt magam korút,
Nemhogy talán vénebb sorút.
Imhol Csatár, vagy Dengeleg,
Imhol Szerind: ő mondja meg,
Ha birt-e ívet ajzani,

Vagy szürke vadra menni bátran,
Midőn én már hadakba jártam,
Mongol- s tatárra hajtani?
Ki az?..... de egy sincs, bármi vén,
Felnőni hogy ne láttam én;
Útam legtávolabb ered,

Én már futék, midőn ti nem:
Én a folyó, ti az erek,

Később találkozók velem.
No hát, a kis folyam, az ér
Ne bánja, ha nagyot kísér;
No hát, az ép, az ifju tag
Ne bánja, hogy vezérli ag;
Mert érve jó az értelem,

Tanúlva jó meg a tanács,
S midőn gyengül a testi szem,
Lát jobban a tapasztalás.

Az én szemem is elborult,
 Hamar elveszti a turult,
 Nem látja már, mint néhanap,
 Midőn a fényes égbe esap;
 De lelkem Isten megnyitá,
 Határait megtágítá,
 Hogy nézze, mit homály fedez,
 Azt, a mi volt, mi van, mi lesz;
 Hogy hasson el, hová nem ér
 A leghatalmasabb szem-él;
 Hogy lásson *egy*, midőn sokat
 Vakság borít, csak tapogat;
 Hogy lásson ő, és nála ti,
 Hirben nagy ősök magzati!

IX.

„Mert nagy vala, nagy mind — az ős,
 Nemesak regél a hegedős.
 Világbiró Etel hada
 Nem kószta hírből támada.
 Országá négy tengerre dőlt,
 Közbül övé volt mind a föld,
 Sok nagy folyó abban futott,
 Belőle ki — egy sem tudott.
 Etelvíztől addig, hun a
 Gyors Tisza foly, regés Duna,

Egy volt a nép — bár kún, avar, —
Egy volt a nyelv: és ez magyar.

Ott megdöfé Etelt kaján,

Hű népe is romlott vele;

De nyomdokin támadt Baján,

Országá új hírben kele;

Mig ő is tova költözött —

Hiú árnyék, bús lomb között!

Akkor a szent folyó, Etel,

Vizét mélyen kavarta fel.

Haraggal hányt sötét habot,

Elrejté a fényes napot:

Akkor a nép, az ős rokon

Felháborult a partokon:

Viszály dúlá meg a magyart,

Kettéhasont, kettőt akart.

Jerünk — kiált egyik fele —

Megúlni a földet jerünk,

Mit ránk hagyott Űr-Etele!

Veszsen, ki ellent tart velünk! —

Ne menjetek! ne higyetek!

Zárja ki a szót fületek!

Piros volt a folyam s mező,

Magyarságnak temetkező.

Nagy volt Etel, nagy volt Baján,

Világ rettegte fegyverök:

De földjük, im, nem lett örök:

Ti lesztek-é nagyobb talán?.....

S már szóba ferde szó akad,

Már szembe szem nyilat lövel,

Már cseng a kard, boszút növel,

Önvériben dühöng a had,

Midőn Álmos vezér ki-vált:
 „Eszeveszett magyar! — kiált —
 Nincs nép körül, nincs halni harcz,
 Hogy így a ten-húsodba marsz?
 Nem úgy, nem úgy, édes felem!
 Ki jót akar, jőjön velem;
 Ki nem akar — az is szabad:
 Áldás reá: jön, vagy marad! —“
 Ily szóra megdöbbsent kiki,
 Felvont iját nem lőtte ki,
 Suhantában a kard megállt,
 Féken ragadta a halált;
 A dőre dacz meglohada,
 Kemény nézés megolvada,
 Vér-búcsuját könnyel zokon
 Fejezte bé rokon s rokon.
 Hét törzs kivála mindenestül,
 Megvála, mint tagok a testtül:
 Álmos Etel földjébe ment;
 Etelviznél maradt Levent.

X.

„Ő az, Levent, a hír fia,
 Kiről dalt zeng a dalia,
 Kitől nemem leszármazik,
 Mint a fa, mely elágazik.

Ha van méltó egy csöpnyi vér,
 Szivemben mely valamit ér;
 E kar, ha benne volt erő,
 Tatárölő, mongolverő;
 Tisztom a nép előtt ha van,
 Tanácsom nem tanácestalan;
 És ha mi jobbá, ha mi szentté
 Tesz engemet: az a Leventé.
 Ő tőle én, — ő tőle ti!
 Az ő hadának nemzeti,
 Kik vele osztának harácsot,
 És vele ültek egy tanácsot,
 Míg Etel őket uralá,
 Szabad folyam, erős magyart,
 S még nem hajolt bitang alá
 Az ősi szék, a rónapart.
 Ott laktak ők, — nem egy marok,
 De nagy nemzet, — a magyarok:
 Övék volt mind: a víz, a tér,
 Hová a menny kék sátra ér;
 Az édes fűvü legelők,
 A zöld tanyák, fris delelők,
 Nyáj és gulya, temérdeki,
 (A puszták bárány fellegi);
 Vad ménesek falkája sok,
 Kivel nem birt had és hurok,
 Hol a csikó széltől fogant
 S vadan nevelte ősi hant;
 Bő martalék: ezüst, arany,
 Rabszolga, rabnő számtalan,
 Beccses szőnyegmarhák, minőt
 A déli fárz, a hindu szőtt; —

Egy szóval, mindenféle kincs,
 Melylyel nép dús, — szegény ha nincs.
 Soká fénylett köztük Levent,
 S midőn e hosszú nap lement,
 Soká azontul is nyomán
 Boldog maradt a tartomány.
 Mert, bár megoszlott a magyar,
 S ki jobbja volt, elvált a kar:
 Bár elszakadt, és megfogyott:
 De birta még az elhagyott,
 Még harezait megtisztelé
 Minden faj a négy sark felé.
 Míg szörnyü Dzsingiz és hada
 Mint döghalál, feltámada.

Nyomán lehervadt fű, virág.

A félvilág

Másik felére roskada.

Nép, nép után dőlt meg alattok —
 És a magyar — ti vagytok!

XI.

„Még nem porolt a vész szele,
 Vihar-Dzsingiz még nem kele;
 Apáink a völgyek lesét,
 Mint rókafej, nem keresék:
 Midőn egy nap az Etelen
 Zarándok férfi megjelen,

Hozván nekik hirt messziről,
Az elszakadt vérek felől.
Szemnek idegen volt az ősz,
De fülnek édes ismerős.
Fedé alakját durva öltöny,
Ember olyat nem lát e földön,
Darócza hosszú, barna-pej;
Egy köntössel ruházva fej.
Tarkó, derék s a többi rész:
Fedetlen csak az arcz, a kéz.
Csipőit nem övezte szablya,
Öve silány kötél darabja;
Fegyver helyett csak gyámoló
Hosszú bot a kézbenvaló;
Nem is volt rajta semmi vas,
Tekintete ném harezias:
Szakálla símán összefolyt,
Ajkán ezüsből függe rojt:
Békés az arcz, szívet nyerő;
Táltos vala — szent ember ő.
De mint az édes anyatáj,
Mit csecsemőnek szívni kéj —
Hozzátapad kaesóival,
Kis lába ficzkánd, mint a hal —:
Úgy folyt magyar nyelvén a szó,
Testvéreink hírét hozó;
És a szerint csüggött szaván
A hű rokonszív, mind a hány.
Beszélte a múltat s mait:
A bujdosók nagy harezait:
Hogy vitta meg a kincses Kárpát
Havas bérezét Álmosti Árpád;

A szép hazát, mely Etelé
 S örökje volt, hogyan lelé:
 Világgá onnan a bitangot
 Hogy űzte, mint gyors szél katangot.
 Beszélte még a tisztos ajk,
 Árpád nemén hogy kele Vajk:
 Ez koronát fejére tón,
 István nevet viselni vón:
 Népének ez törvényt ada,
 Nagy volt tanácsa, mint hada:
 Elődi nyertét örökül

Megállatá, hogy a magyart
 Duna s Tisza két víz mögűl,
 Mig napok, éjek láncza tart.
 Ne űzné ki se esel, se kard.
 Így több királyt az idegen,
 Számlála húszat kereken:
 Felhozta Endrét, barna Bélát,
 Dicsérte László hős aczélát,
 És többet ily neven sokat
 Említ vala, meg másokat,
 Kit tettiről, kit névszerint. —
 Árpád hatalmas vére mind.
 Most Béla — mondá — huszadik
 Király immár uralkodik:
 Alatta rend, alatta béke,
 Rablónak ott nincs menedéke;
 Kövér a nyáj, dús a tanya,
 Fiút öröm ha szűl anyja;
 Kard éle ott ritkán szegik,
 De fényét messze rettegik:

Nagy és kiesiny bizvást örülhet,
 Országol a törvény, becsület,
 Hűség virúl, álság pirul,
 Mert Béla — mondá — ott az úr.*)

XII.

„Száz éve már — lehet, korább,
 Száznak felével szaporább —
 Midőn Etel sik fövényén
 Imigy beszélt a jövevény.
 Azóta Béla — hol van ő?
 Porábul lenge fű ha nő;
 Hol a követ, a hírhozó?
 Tovább lehellém: pusztá szó.
 A nép se nép, mely akkoron
 Őt hallgatá közös toron,
 A mely körötte gyűlve gyűlt;
 Vén, ifju, férfi, nő vegyűlt,
 Körültolongván a helyet
 Mint szomju nyáj hús kútfejet.
 S mint elszakadt nyáj össze sí,
 Fél a fele, társ társa végett
 Boldog mezőn is visszabéget,
 Szagát a szélben keresi:

*) Dum licuit, tua dum viguit rex Bela potestas:
 Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas.

Úgy fájdult a nép szíve meg,
 Édes ohajtásban remeg,
 Övéihez lobban szerelme,
 Mint láng felé a lángnak nyelve,
 És szó szülemlik hirtelen,
 Támad örömjaj Etelen,
 Ajakról mind ajakra száll,
 Egy nyíl az, mely lelket talál:
Menjünk! — — — — —

De Dzsingiz és hada
 Hogy elborítá a világot,
 Utban szegény nemzet kivágott
 Vagy lól hegyek bújó vada.
 Hanem az *egy* szó most is él,
 Szivemben itt most is beszél;
 S nem mondaná már a tiétek?
 Ti e szavat nem értenétek?
 Hogy csöpp felé siet a csöpp,
 Közzészakad, ha társa több,
 Hogy lánghoz a láng elegyül,
 Köd, pára nagy fellegbe gyül;
 Apró füvenybül nő a part.
 A nyáj, a csorda összetart:
 Csak a magyar húz szanaszét.
 A mennyi törzs, megannyi nép!
 Veszünk, enyészünk, olvadunk:
 Jobb egyesülni, míg vagyunk.
 Lent, merre száll a téli nap,
 Még van magyar föld, nagy darab;
 Mert nem való, hogy Dzsingiz átka,
 Mint híre jött, azt is kivágta:

Van még nemes boldog rokonság,
 — S vizzé a vér nem válhatik
 Honunk az, hol magyar lakik —
 Szavamra íme a bizonyság!“

.....

Itt vége szakad a mű kidolgozott töredékének.

A mese további folytatása és befejezése ez lett volna:

Miután Ogmánd, elbeszélése által, felgyújtotta hallgatóiban a vágyat Magyarországra költözni: előléptet egy barátot, ki szintén Magyarországból jött, beszél nekik sokat Lajos királyról, ki már negyven év óta dicsően uralkodik, ki őt is küldte az ázsiai rokonok fölkeresésére, hogy híja Magyarországra, testvéreikhez. A barát beszéde úgy hat a már különben is elkészült kedélyekre, hogy rögtön elhatározzák a kiköltözést, csupán arról kell még tanácskoznok, hogyan eszközölhessék ezt Kipesakon, a tatárok földén keresztül, mely Lajos országától őket elválasztja.

II. Ének. A véletlen segítségükre jó. Kipesak urának, a tatárok királyának fia, fényes kísérettel útban van Timur Lenkhez, ki már (1366 óta) hatalmasan uralkodik Szamarkandban. Útja a magyarok bérczei alatt viszi el; ezek megtámadják, kíséretét levágják, magát elfogják. Igen jó alkalom most már a fogolyért kialakudni a szabad átkeletést Kipesakon. E czélra követeket küldenek a tatár királyhoz, a ki kénytelen beleegyezik, de mire a követek haza-érnének, Ogmánd leánya a tatár király fiát szerelemből megszöktette. No, a magyaroknál törvény van, mely halállal bünteti a nőt, ha csak férjhez is megy idegenhez: mi büntetés vár most Ogmánd leányára, ki épen megszöktet ily nagy fontosságú rabot! Ogmánd, keserű szívvel, de példát kell, hogy adjon. A leány halálra van ítélve.

III. Ének. A tatár király azonban, felbőszülve a történt dolgon, és Timur parancsától is ösztönözve, fiát küldi nagy sereggel, hogy hódítsa meg s törölje el a föld színéről a maroknyi magyart. A királyfi föltételt szab: hogy adják neki feleségül a leányt, s ismerjék el a Timur felsőbbségét: úgy békén maradnak. A magyarok halálig való ellentállásra határozzák magukat: s Ogmánd, kiben eddig az atyai érzelem küzd vala a törvény szigorával, most feláldozza érzelmét s a leányt megöleti. Erre a tatárok megkezdik a támadást, elkeseredten foly a harc — minek vége, hogy a magyar egy lábbig elhull, maga Ogmánd is, az utolsó magyar, egy barlangban, hova legutóljára vonult, a tatár királyfi keze által elesik.

A. J. följegyzése.

É D U A.

I.

Leáldozott a nyári nap;
Ellobbant a keskeny darab,
Mely, mint tüzes karaj-szelet
Csillámla még *Sárrét* felett.
Sugári gyorsan elhagyák
Az oly kedves játszó tanyát
Várad hegyes ormózatán, —
S repültek mind anyjok után.
Az ellapuló réteken
Feszíti utját a Kerezs,
Lankadva bár — mint idegen,
Ha éji megszállót keres.
Habja ezüst, habja fodor,
Fövény helyett aranyt sodor;

Fürtjét az alkony hús szele
 Lágyan borzolja fölfele;
 Míg a kicsiny fényes halak
 Hűtőzni fel-felugranak.
 Mint tómadár — fészken megül
 A vén halász egy szó nekül,
 Hálóját meg-megemli,
 A szűz vizet mérlegeli.
 Pihenve ring a méla komp,
 A loeska habbal álmodik; —
 Messzünnen még egy-egy kolomp
 Dadogó nyelve hallatik,
 Aztán karámhoz tér a nyáj;
 Aztán elesöndesül a táj,
 Csupán a fűzlevél zizeg,
 Hab háborog, szellő sziszeg.

II.

De robban, ím, az éj lovagja
Várad felől, a víz-szalag
 Mentén, kivál' egy árny-alak
 Mint a homály sötétebb magja.
László az, a magyar király,
 Nyugotra vágy, nyugotra száll;
 Lova puha fűben tapod,
 Előzi a futó habot;

Mint könnyű sas árnyéka, illan,
 Ezüst patkója néha villan;
 Út nélkül, a *tanjáni* part
 Hosszába, mind napestre tart,
 Követi a folyam vizét,
 A szerelem-esillag tüzét.
 Körözs folyó, sebes folyó!
 Hová sietsz? ne fuss, ne vágyj:
 Nem lesz neked nyugatra jó,
 Mély a Tisza, veszélyes ágy.
 És te király, László király!
 Vesztedre szállsz ma oly igen:
 Nyugot felé borúl a táj,
 Villám rebeg Körözs-szegen.

III.

Ölében a vidám Körözsnek,
 Öntözve habjától körösleg,
 Ma már falu és vár helye,
 Akkor gulyák bő mezeje, —
 Terül egy félsziget: Körözs-szeg.
 Ott lenge sátor és faház
 Alatt szilaj *kun* nép tanyáz;
 Mozgó faluit, városit,
 Le a Tiszáig, Marosig,
 Hol itt emelvén, hol amott,
 Mint tengeren szél a habot.

Az alföldi nagy oczeán
 Örök vándorlás színhelye;
 A törzs-apa, család feje,
 A férj, a nő, fiú, leány,
 Ifju, öreg, úr vagy eseléd,
 Magával hordja mindenét,
 S veszteg marad, vagy útra kel,
 A mint a nyáj bőven legel,
 Vagy szűk mezőt nyujt már a hely.
 Így él e nép. Most a Körözs
 Partján tanyázik egy törözs,
 Beláthatatlan sokaság,
 Pezsgő, tolongó tarkaság,
 Szemnek vidor látványa nappal.
 Mint zöld tenger, borítva habbal,
 Vagy, mint tavasz fordúlaton
 A jéggel zajló Balaton: —
 Egy város ez, mely szétriadt,
 Mintegy a félelem miatt,
 Most uteza, ház s nép, rend nekül,
 Ki merre lát, úgy menekül: —
 Egy — félig tábor, félig vásár,
 Hol kézről kézre áldomás jár
 És a kupa vigan forog: —
 De majd zárkóznak a sorok,
 Egymással szembe ront az él,
 Nyerít a kürt, eseng az aczél,
 Fölsí a had, a mén prüsözög,
 Czikáz a nyíl, a hosszú pányva
 Ló és lovag nyakába hányva...
 Már-már felejtí vad tüzők
 Hogy az egész *játék* csupán,
 Mint álomkép a harez után.

IV.

Középen, egy magasabb hátra
 Emelve, áll *Árbocz* fasátra;
 Könnyű, világos épület,
 Mint délibáb a sík felett,
 Avagy tündéri palota,
 Melyet varázs büvölt oda.
 Karesu, virágzó oszlopok
 Között a vászonfal lobog;
Árbocz gyanánt emelkedő
 Tornyokkal diszes a tető,
 S a tornyon erkély-féle dúcz,
 Hová az őr vigyázni kúsz.
 Köröskörül tornácza széles
 Kalapján, mint jégesap. szeszélyes
 Faragvány csüng, hintáz alá,
 Mi sem látszik hogy tartaná,
 Akár nézd a *Baradla*-ürt,
 Hol a kő függ, mint lenge fürt.
 A lépeső, mint kúszó növény,
 Indul meg a hajlék tövén,
 Fel a tetőre, hol kies
 Szellő csapong, ha jó az est. —
 Onnan tekinte ma tova,
Árbocz leánya: *Edua*;
 Szívében annyi édes emlék,
 Halottiból, ujja-szülemlék:
 Midőn bizvást ölelte át
 Magyarhon legszebb férfiát.
 Lászlót, a koronás királyt.

Az első néma szív-esere,
 A hosszú küzdés ingere,
 Az arczon égő csába szók,
 Az ünfeledte szűzi csók
 Ama fél dacz, fél engedés,
 Ohajtva félt legyőzetés
 Hosszú napok, rövidke éj,
 Az oltva gyúló szenvedély
 Mely, mint sebes tűz, oltva még
 Hatalmasabb lángokkal ég:
 Mindez megújult, — mert hiszen
 László ma itt, László izen! —
 De hát az egyszer eldobott
 Szív nem követel más jogot?
 Vagy oly virág a gyöngye nő
 Szerelme, mely taposva nő?
 Vagy úti sár, vagy úti por
 S ahoz ragad, ki rátipor?
 Vagy árnyék, mely nyomon követ,
 Bár meg se lásd, bár föl se vedd?
 Vagy lapta, mely, bár falra dobd,
 Öledbe visszazáll legott?
 Vagy festett báb-arcz: egyre vig
 Ha elvetik, ha fölveszik?
 Vagy eb, mely a kegyetlen gazda
 Lábához vonja életét,
 Hogy, melyet a kin megszakasztá,
 Kifűja hú lehelletét?
 Ez-é a női szerelem?
 E szenvedő, igénytelen?
 Örömben élv, bánatba' kin?
 Nyugodt *lemondás* ajakin? . . .

Egy szikra, melyet, mint hamu,
 Őriz meg a sok évi bú,
 S egy új lehelet lángra fű?....

Igen! de e láng a *boszú*

V.

Nem mondom én, hogy Éduának
 Eszébe ily képek jutának:
 Mint törzse, műveletlen ő,
 De érzésben szilaj, *de nő!*
 S midőn a titkos izenet
 Fülébe sugta a *neret*,
 Melyhez öröme, bánata
 Gyönyöre és gyalázata,
 És élete és mindene
 Csatolva volt: fölrettene,
 Mint őz riad, hallván zörejt,
 S fél futni, fél maradni helyt.
 Halvány arcát egy röpké láng
 Futá el, pereznyi lob gyanánt,
 Mikép sötét ablak alatt
 Ha lámpa gyorsan elhalad,
 Egy perezre átgyúl az üveg,
 Aztán megint sötét, hideg.
 Ugy Édua. Szívén a seb
 Csiklándva most, még mérgesebb;

Az édes esöp hiába vív,
 Legyőzi a keserü szív,
 Le a szerelmet szégyene,
 Eljátszott női mindene,
 Vetélytársak egy Mándola
 Ime, hová aljasula!
 S az önbeesérettől üres
 Szívben ne nőt — szörnyet keress!

VI.

„Atyám, atyám: csak *jelszarad!*
 S kezedben ő. A büszke vő,
 Ma este még sátramba jó.
 Ki megtiprá kemény hadad.
 Ki eltiprá, leányodat.“
 Szólt és a nyargáló követ
 Lászlóhoz vitte a nevet: .
 „Nyil“ — „Édua“: ez volt a szó,
 A tábori találkozó.
 Most a király az édes névvel
 Rakodva, zümmög mint a méh,
 A mint ujult szerelemi hévvel
 Röpül a boldog kas felé.
 Egész nap azt susogta nyelvén,
 Mint a ki fél, hogy majd feled:
 Pedig más jelszóra felelvén
 Se tudna mást, csak e nevet.

„Nyil?“ kérd az őr, hol szembe áll,
 Rá „Éduát“ dob a király,
 Sajnálva szinte, s féltve hogy
 Ez alamizsnán kincse fogy.
 Őrtől azonban őrhez ér.
 Kunos magyar nyelven beszél,
 Kún rajta fegyver, öltözet:
 Megszokta régen e mezet;
 Csak fényesen vállára omló
 Szögfüртеit nem érte olló.....

Kifejlés az lett volna, hogy Édua a szerelmes órán *megebánja* árulását, mert szereti Lászlót, — s meg akarna menteni; *apját* rá is beszéli, de a kun fők Törtel, Kemenes, stb. betörnek, Édua leszúrt testén át, a királyhoz, és megölik. Árbocz fájdalma végzené be a jelenetet.

A. J. jegyzete.

ÖLDÖKLŐ ANGYAL.

I.

Elzöngé oltár zsámolyán
A „holtodiglan — holtomiglan:“
Férj a legény, nő a leány:
Áll a ményegző napja vígan.
Ősz Bay háza, e komor
Hajlék, örömtől pezsgve forr;
Minden zugában oly tele
Torokkal harsog a zene,
Hogy át- meg átrezeg bele
A vén fal, mintha érzene.
A nagy szobák, a bő terem,
Nem hallgatóznak néptelen

És a belőlök elvadult
 Visszhang — ki minden ott esett
 Kicsiny neszt oly mohón lesett —
 Most rengeteg közé vonult.
 Zászlók, sikárolt fegyverek,
 Cserággal ékes ezimerek,
 És néhol egy kép a falon.
 (Kövér színekben dúska rajz),
 Es jobbra, balra boldog arcz:
 Előre hátra vigalom!
 Mert *első* nász ez a mai,
 Mit ünnepel a vén Bay,
 Mióta elmúlt az *övé*:
 Mióta oltárhoz vivé
 Azt, a ki már csak néhai.
 Első, utolsó . . . Haj! korán,
 Évek következő során
 Hullottak sírba gyermeki
 Örömét olly gyorsan elvivén,
 A mily hamar hozák neki.
 S gazdátlanúl maradt szivén
 Oly sok apai szeretet:
 De ő megörzé ezeket,
 Mig, kései vigasz gyanánt,
 Fiai helyett nyert egy leányt,
 Hogy annak adná mind együtt
 Szerelmét, mely szivébe gyült.

II. *)

„Helyet!” — Menyasszony tánczra jó
 Szép Anna s a derék Jenő;
 A vőlegény s kit jobb karára
 Fűzött, szemérmes arája.
 A férfi büszke, gyors, merész;
 Daczos, kihívó módra néz
 És mintegy azt jelenti arca:
 E boldogság nem fog ki rajta.
 De a hölgy inkább csüggeteg,
 Szemei földre függenek,
 Szokatlan érzéstől remeg,
 Ugy, mintha felriasztott vére
 Özön boldogságától félne,
 Ama boldogságtól, miért
 Talán sokall is ennyi bért
 S míg áldozatul nem esék,
 Lázad a szűzi büszkeség.
 Magyar leánykint — nem henyén,
 Hívalkodásban — nőve fel,
 Az apai lak tűzhelyén
 Oly ép maradt e szűz kebel,
 Mint a gyümölcs, mint a gerezd,
 Melyen érettség hamva rezg,
 De illető kéz nem nyomott
 Reá még szennyet és nyomot.
 Előtte a szerelmi vágy,
 Hosszú napok, álmatlan ágy,

*) Ez és a következő két vers-szak, mint töredék, megjelent Arany ELEGYES MŰVEI sorozatában A MAGYAR TÁNCZ cím alatt.

Fülmile szó, rejtett magány
 Holdas, sejtelmes éjszakán, —
 A seb, mit a szem nyíla vág,
 A támadó s védő esatak,
 Az édes győzedelmek és
 Az édesebb legyőzetés. —
 A titkos óra, esti hely,
 Virágbeszéd, vagy bármi jel,
 Ág-mocezanás, lomb-zörrenet,
 A néma kérdés, felelet,
 A esalfa „nem“ s hév „igen“-ek:
 Előtte ismeretlenek.
 Igaz, hogy vére könnyű folyama
 Futtaban olykor meg-megdobbana,
 Ha közelén ifjú leventék
 — Mint szilaj őzet — megrebbenték:
 De helyrepótlá gyors szökése
 A veszteséget csakhamar —
 És újra higgadt lón verése,
 Nyomot nem ejte a zavar.
 Ma is, midőn oltár előtt,
 Szeretni esküvé *Jenőt*,
 Nem volt ez ifjú kebelén
 Se gyűlölet se szerelem.
 Tizennyolez év öntudata,
 S főkép atyja kívánata
 Akár *joyúl*, akár *okul*,
 Elég volt, hogy kezét ada.
 A *sziv*? előtte oly csecesebeese,
 Minck nem tudja, ha van is, beese;
 A szivre ő kiesít adott:
 Tán *lételét* sem érezi,

Miként nem szoktuk érzeni
 Az ép egészséges tagot.
 Ő erre mind nem gondola;
 S gondolna bár, mit mondana?
 „Hisz' ő *mindenkit* úgy szeret:
 „Miért ne épen ez *egyjet?*!”
 Szívét alig zavarja más,
 Mint a szokatlan változás,
 Egy édes, lázas sejtelem,
 Mely jól esik, de mit nem ért,
 Melyet szégyenl s nem tudja mért:
 Maga magának rejtelem.

III.

Most a hegedű és oboj *)
 Mélán merengő bús-komoly
 Méltóságos zenéje foly;
 És átrezeg a dallamon
 Egy szende, lassu czimbalom.
 Most elbocsátja hölgye kis kezét
 A vőlegény és halkán vissza lép;
 Mértékre illeszti bokáit,
 És mintha sűgár jegenye
 Szellők dalára lejtene:
 Ugy andalog, külön, sokáig.

*) Hautbois.

És szembe, mindig szembe járja,
 Mozdulatit követve, párja,
 Ki mindenben és mindenütt
 Őtöle vár, őtöle függ,
 Őrája néz, mint hold a napra
 Kitől szelídebb fényét kapja.
 De majd élénkül a zene
 Vidámul a táncz is vele,
 Merészebb a nyirettyű, — s olykor
 Egy réz tülök mély öble horkol.
 És délezegebb és bátorabb —
 És majd közelb, majd távolabb
 Jár a legény — míg, mintegy *díjul*,
 A szép arával összesímul.
 Művészi lépteit kimérve
 Majd bal felé, majd jobb felé
 Forgatja most azt, de kimélve,
 Mint a zene mérsékelé.
 A hölgy pedig fordul vele,
 De úgy lép, mintha lengene
 S lábak helyett a hosszú öltöny
 Redői tartanak a földön.
 Egy fordulat még! és Jenő
 Magára hagyja kedvesét;
 Harsány zenébe tör elő
 A trombita és klarinét.
 Vidám toborzó lángja kel,
 Mitől a vér gyorsan szökell
 A sarkantyú mértékre peng,
 A hó kebel gyér fátyla reng;
 A sziv siet, az arcz tüzes,
 A szem ragyog — szemet keres

S ha majd fokokként, a zene
 Szilaj csárdásba átmene
 Nem lejt az ifju már külön:
 Mint villanyszikra pattan át
 S hévvel ragadja meg ölon
 Mosolyra gyult menyasszonyát.
 A hölgy pedig kendős kezét
 Nyugasztja vőlegénye vállán
 És perdül — egy darabbá válván,
 (Mikéntha *része* volna csak
 Vagy *szárnya* a gyors ifjunak),
 Mig pajkosan lebbenti szét
 A szellő suhogó mezét.
 De végre a szilaj zene
 (Mintha fáradtan dőlne le)
 Ketté szakadván hirtelen
 Megesőndesül a tánczterem:
 S a hölgy, kit a legény vezet,
 Pihegve néz ülőhelyet.

IV.

De „három a táncz!“ így riad:
 Pihenni most még nem szabad:
 Gyöngéden visszakészti hát
 Jenő fáradt menyasszonyát.
 Együtt feláll több fiatal legény
 Az ugrós tánczba vigszökellve mén,

S mint hajdan Róma hősei
Vendég szabin leányokat,
Társul magához lejteti
Hölgyet szemel, hölgyet ragad.
Most a szilárd tölgy deszka pad
Dübögve majdnem leszakad;
Száz pár mozog, egyszerre mind,
Lesz véghetetlen labyrinth,
Egy összeszótt-font tömkeleg,
Mégfoghatatlan egyveleg,
Melyben, a hány pár, annyiféle
A táncz alakja és szeszélye,
Mégis azonegy zenemérték
Kormányozza mindenki léptét.
Ennek kimért mozgása dölyf;
Az esúszni látszik, mintha kérne;
Amaz, sebes szemmel kísérve,
Galambját úzi, mint az ölyv.
Itt jobbra balra, a terem
Széltében egy oldalfelez,
Mint a hajó a tengeren
Midőn széllel szemközt evez.
Ott egy ledér ülelni tárja
Keblét, s midőn rádólne párja
Csalfán odább áll s neveti
Hogy a cserbenhagyott leány
Pirulva megfenyegeti, —
Kit mégis rászéd azután.
Ez csattogó sarkán dobol,
Az társa helyt más nőt rabol,
S büszkén mosolyg az elesapott
Félvállról, hogyha ő is mást kapott.

De vajnikép irhassam én le
 Oh nemzetem, szép tánczodat!
 Busúlni és vigadni, mint te,
 Tud-e más nép az ég alatt?
 Ezt látni kell és érzeni
 Mint a magyar szív érezi,
 Mint érezhette egykoron
 Ama nász népe, melynek én
 Széles jó kedvét vázoló.
 „Hajrá!” riad némely legény,
 A másik így: „csováld! csováld!”
 A harmadik dévaj pedig
 Egy „szembe szívem“-et kiált:
 Midőn az ajtó küszöbén
 Megáll egy fáradt jövevény,
 Egy por belepte vén csatár
 És így üvölt:
 „Jön a török! jön a tatár!”

V.

E szókra az ijedt zenész
 Elejti kongó műszerét;
 A vígadó nép összenéz,
 Megfagyni érzi szíverét.
 A táncz hevétől felpirult
 Arczokra sápadtság borult;
 Hasonló a kísérteti

Szinhez, midőn éjjel *szesz éy*,
 S egy dőre társaságra kék
 Világát rémesen veti.
 A szó zavartan tétovázék
 S az ajk kilincsét nem lelé,
 Mint az, kinek fején a ház ég
 És nem lel útat kifelé.
 A legszemesb lélekjelenlét
 Sem látta a teendők rendjét,
 Csak tapogatva keresett,
 Keresvén a vezérfonalt,
 Mely most, e meglepő, zavart
 Perczben, kezéből kiesett,
 Majd lön tolongás összevissza,
 Egy eszme: „fussunk!“ lett közös,
 „Hová?“ az mindegy, közönyös,
 Azt kiki véletlenre bizza.
 De most gátolva lép elő
 A vőiegegy, harczos Jenő:
 Kardját feszíti hirtelen
 Keresztül az ajtófelen
 És felkiált:
 „Ha! mit jelentsen e dolog?
 Csak nem leszünk mind asszonyok?
 Ám fusson el a védtelen,
 A gyöngé kor, a gyöngé nem;
 Még van idő: még a veszély
 Elől vonúlhat a madár;
 Csak most borúl a láthatár
 Alig jelentve némi szél
 A vést, melynek morajja kél,
 Mely mintegy álmában beszél.

Ám fusson el, ki vén, ki nő:
 Lesz menekülni hely, idő.
 Hanem mi, kik ama nevet
 Hordjuk, mely büszkévé tehet,
 Mely, csak kiejtve szárazon,
 A *bátorsággal* egyazon ---
 Mi *férfiak!*..... a férfi küzd,
 Futásban néki ninesen üdv,
 Aczél csöngetve vár aczélt,
 Keresve kerüli a veszélyt.
 Mit csevegek, mint egy mesélő!
 Futni korán, habozni késő:
 Munkára! lássuk hogy kiki
 Hány főt bir állítani ki.
 Gyűlőhely: e ház udvarán:
 Idő: egy óra lesz talán,
 Ha a sietség öt-hat percznyi
 Toldással önként meg nem szerzi.
 S ha összegyült a kis csapat,
 Meglátjuk mi dolog akad:
 Csatlakozunk majd oda, hol
 Nem ingyen foly a vér, ha foly.
 Vezérhez, a kinek csata
 Előtt még ninesen vert hada;
 Sereghez melly, a merre az ut
Rövidebb, mindig arra fut:
 Nem hátra, míg előre tud.“

VI.

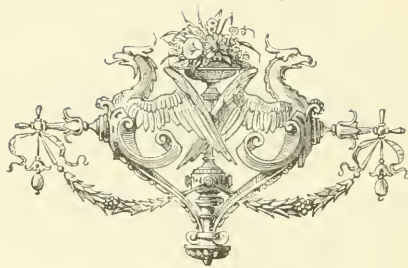
Immár az összegyült csapat
 Vár indulási jelszavat:
 Maga Jenő késik csupán
 Szép Anna mellett búcsuján.
 Nem fog soká tartani az:
 Bucsúja nem meddő panasz.
 Mit a pityergéssé fajult
 Erőtlenség órákra nyujt.
 Bucsúja férfias, rövid:
 De arca rögtön elsötétül
 A mint elválna hitvesétül;
 Fájlalja pusztult örömit.
 Fájlalja, hogy első heve
 Oly hirtelen lépést teve:
 Álbüszkeségét, önmagában
 Átkozza. . . de későn, hiában.
 Mit tehet ő? csekély hada?
 Mit egy reménytelen esata?
 Bujdosva bár, üldözve bár,
 Nem boldogabb-e a páros madár,
 A rengeteg páros vada?
 Így elveszítni mindenét:
 Mint Ádám egykor Édenét. . .
 Nem annyit — ah! el nem vezett,
 Nem vették Édenre zár

Mielőtt a bűnös földi pár
Minden gyümölcsöt élvezett!
Kebellázító sejtelem
Kigyói marják szertelen.

.....

(Itt a kézirat félbeszakad.)

DALIAS IDŐK.

ELSŐ DOLGOZAT.*)

*) Lásd a BEVEZETÉS VIII. lapját.

ELSŐ ÉNEK.

Az idő akkoron szép folyással vala,
Az bálványimádás immár megszűnt vala.

Ill. scai.

Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza,
Te dicső hajdankor! fényes napjaidra;
Szomorú tallóján ősi hírnevének,
Hej! csak úgy böngéz már valamit -- mesének.
En is visszanézek, el-elképzelődöm.
Toldi jut eszembe, régi ösmerősöm;
Látok győzedelmes nagy királyt és szép hont,
Krónikám ezekről ilyen éneket mond.

Már lecsöndesült a háborúk morajja,
 Felvirult a béke, mint a zöld olajfa!
 Már pihent a bajnok maga kénye-kedvén,
 Nehezebb időkre erőt gyűjtögetvén:

De Lajos kerülte puha párnaszékét,
 Mert neki nagy lelke nem hágy vala békét:
 „Elmegyek, fordúlok egyet-kettőt,“ szóla,
 „Hiszen én vagyok az ország számadója.“

Senkinek se mondá, titkon útra készült,
 Ócska dolmányt szerze, s egy ütött-kopott szűrt,
 Rossz süveg fejében, vállain kötőfék,
 Akkor egy otromba lóra fészkelődék:

Lovait kereste, mint szegény kárvallott,
 Szedte a begyébe a mit látott, hallott:
 Merre mi panasz van; mi a népség terhe;
 Hogy teszik a törvényt a szegény emberre.

Három nap bolyonga. Harmadnap estenden
 Megállott egy falu végén, hogy pihenjen:
 Gyönyörű mező volt, bokáig érő gyep,
 Leszállott a lórul, gondolá, hogy étet.

A nap is fejét már hajtá nyugalomba,
 Piros paplanát szép orczájára vonva;
 Hát neki hol vetnek, vajon, ágyat, hol hál?
 Szállást kér valamely jószívű bokornál.

Nagy fejér ház volt a falu szélső háza,
 Oda ment itatni, hogy kizaboláza;
 Nyitva volt a kapu, azaz nem is nyitva,
 Hanem a sarkából messze kihajítva.

A kutyák azonban rátámadtak esúnyán,
 De a kúton állá egy szép hajadon lány,
 Szólt a kutyáknak, ezek szót fogadtak
 S egyenkint morogva hátra sompolyogtak.

Akkor mond a király: „Szépséges kisasszony,
 Útas ember vagyok, szabad-e itatnom?“
 Felelt a leányzó: „Ugyan hogyne volna,
 Szegény ember, — hanem hova megyen már ma?“

Jobb bizony, ha nálunk megpihen kegyelmed,
 Holnap idejében megint útra kelhet.“
 És a szép szavakhoz nézett is oly szépen,
 Hogy repesett a szív a király mellében.

De felelt az útas: „Követem személyét,
 Ilyen úri háznál nem forgottam én még;
 Másutt is találok valamely szállásra:
 Úrnak úr, szegénynek szegény az ő társa.“

Hallá ezt a gazda, és a tornác alól
 Parancsolva-formán a beszédjébe szól:
 „Igen hát, öcsém, de nem addig van ám az!
 Ki itt esteledik, bizony itt is hál az.“

Avval hátra inte s előjött egy szolgálta:

„Péter, a lovat kend beköti az ólba,
Te pedig, barátom, gyer a házba vélem,
Mert nem mégy el innét, engem úgy segéljen!“

Tetszett e magyar szív a fejedelemnek:
Nem is a kis házba, a felházba mentek;
Ott az asztalfőre ülteti vendégét;
Hasztalan szabódik, nem hágy neki békét.

„Angyalom Piroskám,“ a gazda kiszólal,
„Hoznál egy ital bort a fejér kancsóval!“
Mefogadta a szót, az edényt kimosta
S felhozá a jó bort gyönyörű Piroška.

„Nosza, édes lányom, mutass emberséget,“
Unszolá az apja, „kínáld a vendéget.“
Ráköszönte a lány, de rögtön kifordult,
Tüzes lett a képe, de nem a kis bortul.

Míg Piroška dolgát végeze a konyhán,
Folyt a szó odabenn, az ital is folyván;
Mikor pedig a tál asztalra kerüle,
Mind a hárman helyet foglaltak körülle:

Legfelül a király, oldalvást a gazda,
Szembe a királylyal, legalul, Piroška:
Hej! ha tudta volna, az útas ki légyen,
Vacsorája miatt megölné a szégyen.

Pedig volt, a mennyi szemnek szájnak kellett:
 Szép fejes saláta, kövér bárány mellett;
 Jó lepény, turóval; eper és eseresznye;
 Lépes méz a kasbul frissiben lemetszve,
 Tiszta mint az arany, illatos, mert rajta
 Kedvesen megérezett a virág zamatja;
 Hozzá a jeles bor, érmelléki fajta,
 S a szép lyány mosolygó, piros ábrázatja.

Mindez a királynak tetszett igen nagyon.
 Kicsi kéne hozzá, hogy magán kiadjon,
 Úgy kinyilt a szíve, oly nehéz volt néki,
 Hogy magát egészen mért nem öntheté ki.

Lelkéről a titok — ez a lenge fátyol —
 Mint az árnyék, majd-majd ellebbent magától;
 De meg' arra gondolt: hátha megijednek?
 Mért szakaszsa végít ennek a jó kedvnek?

„Ejnye öcsém, azt se kérded, kinek hínak:
 Ha hallottad hírét a vén Rozgonyinak . . .“
 Szóla most a gazda: „Pedig úgy illenék,
 Hogy már most egymásra kanesót üritenénk,
 Más egészségiért, a magunk javáért,
 Új barátságunknak állandó voltáért,
 Hazáért, királyért . . . hanem még egy hia:
 Becsületos neved, édes atyámfia?“

Válaszolt az útas: „Éltesse az isten!
A Rozgonyi urak híres urak itten,
Gazdagok, vitézek, a mint lébe-hóba
Emlegetni hallám, gyermekségem óta.

Makkos erdejök nagy; faluik, pusztáik,
Ménés-gulyabeli és sertés marháik; —
Hogy-hogy nagy jó uram épen azok féle!
Tartsa meg az isten, háza örömére.“

Ráivék, azután ilyen mesét mondott
(Melyet ivás közben hirtelen kigondolt):

„Jaj, biz én nem igen dicsekszem nevemmel,
Szegény fiú vagyok, noha nemes-ember.

Nagyon megromlottam: valamely zsványok
Három új hámomat üresen hagyának,
A miatt szántatlan, vetetlen maradtam;
Nagy földet bejárék, de rá nem akadtam.

„Különben Apáti volna lakóhelyem,
S mikor otthon vagyok Csuta György a nevem;
Csuta most, de apám azt vítatta holtig,
(Hamis bor, az ember nyelve hogy' megoldik!)

Azt vítatta, mondom, szegény jámbor öreg,
Hogy a nemzetségük *Árpád* vérből ered
Lyányágon. S neheztelt, hogy nem hitte senki,
...Lánczhordtát, nagy uram, csak ne nevéssen ki!“

Felelt Rozgonyi úr: „Mondasz, hé, valamit:
 Régóta vizsgálom képed vonásait:
 Szemed járásából mindjárt kiláttam azt
 Hogy, ha nem vagy is úr, nem vagy épen paraszt.
 Ki tudja? ki merne hitet mondani rá?
 Hol fel a talpával a kerék, hol alá;
 Boeskor a lábán ma sok régi nemesnek:
 Megjárom bizony, ha még királynak tesznek!“

Jót nevettek rajta mint valamely tréfán;
 Mosolygós arczával távozott a szép lány;
 Csuta György pedig szólt (már csak így nevezem):
 „Hm! királynak? engem? nehezen, nehezen....
 De, négy szem közt mondva, bizony a mostani
 Királyra is tudnánk sok hibát mondani —“
 „Mit!“ kiált Rozgonyi: „öcsém uram, hallja!....“
 S rácsapott öklével a kemény asztalra.

Nevetett a király: „No no, édes uram
 Hanem, szó a mi szó, gyönyörű lyánya van:
 Milyen a járása, termete, milliom!
 Csak úgy libeg-lobog, mint egy szál lilium.“
 Ránézett a gazda, amúgy kételkedőleg,
 Hogy minek gondolja: tán leánynézőnek?
 Miután a szemét az nem sütötte le,
 Sohajtván egy nagyot, ily szókkal felele:

„Haj!“ elkezdi „mondjam? ne mondjam? mi haszna:
 Minden embernek van baja meg panassza,
 S én az én bajomat meg nem gyógyíthatom:
 Nekem ez az egy lány örömem, bánatom.
 Örömem szépsége, örömem jósága,
 Ő lelkemnek lelke, szememnek világa,
 Házam drága kincese, kertem gyöngyvirága:
 De mégis hiába: hej! mégis hiába.“

„Mert van egy új törvény — hallhatád is, hogy mi —
 Kár volt a királynak azt a törvényt hozni,
 Hogy fiágra szóló, apárul-maradtat,
 Kinek fia ninesen, lányára nem hagyhat.
 Ez az én keservem, ez az én bánatom.
 Renyhe fog czivódni sok szép birtokomon,
 Idegen rokonság, kinek életemben
 Egy pohár borát, egy jó szavát nem vettem.“

Neki szomorodott rajta egy kicsinyég,
 Szomorúbb is volna, hogyha rá nem innék
 És ha nem biztatná a kivel beszélget,
 Jó tanácsot adván és jó reménységet.

De Lajos elkezdi, gondolkozás után:
 „Volt-e már e végett, nagy jó uram, Budán?“
 Fejét rázta, hogy nem; igazán, nem is volt,
 Azt se tudta, hogy mért kérdi Lajos e szót.

„No hát“ mond az útas, „fogadja tanácsom,
 Menjen a királyhoz, kérje meg alásson:
 Uram fejedelmem, én ez meg ez vagyok,
 Felségedhez ebben meg ebben fáradok,
 Nevezet szerint, hogy van nekem egy lányom,
 De fiam nincs, kire a birtokom szálljon:
 Tegye azt felséged *mintha fiú volna*,
 Írja örökségem kedves leányomra.“

Megörült a gazda: „Héj be áldott szó ez!
 Hogy ne tenném meg, ha tudnám hogy való lesz
 Beh nem válogatnék gazdag vőlegénybe’!
 Lenne itt elég, mit aprítani a téjbe.

Öcsém, ücsém: akkor én csak *embert* néznék,
 Nem kéne egyéb, mint személyes vitézség:
 Ki mindet legyőzné vitézi játékon,
 Annak adnám díjul kedves ajándékom.“

Ragyogott a szeme, az orcája égett,
 Mintha így biztatta volna a vendéget:
 „No fiú, ha tetszik a Rozgonyi lyánya,
 Állj elő, mutasd meg hogy te sem vagy gyáva.“

Pedig a királynak más volt a fejében,
 Szíve választottja van már neki régen:
 Valakinek szánta, hej! valaki-másnak
 Rozgonyi Piroskát: derék Toldijának.

Még egy jó darabig fenn beszéltek erről,
 Azután egyébről, azután mindenről,
 Azután késő lett, a király is bágyadt
 S megveté Piroska a drágaszép ágyat.

Apjának, magának ott az első házban,
 Vendégnek külön, egy benyiló szobában:
 Czifrát, mennyezetest, négy oszlopon állót,
 Kétfelé hajtván a selyem szunyoghálót.

Mielőtt azonban a dagadó párnák
 A király szeméit nyugalomba zárnák,
 Mielőtt az ágyba fekünnék, mely tiszta
 Színével, szagával édesdeden hitta:

Pergamen levelet vett ki tarsolyából,
 Megírta, pecsétet is nyomott rá hátul,
 Kis gyűrű pecsétet egy darab viaszra, —
 De azért csak annyi volt annak a haszna.

Mert midőn a király hajnal hasadtával
 Fölkele, hogy számot vessen a gazdával,
 (Nehéz számadás volt, nehezen lett vége:
 Telhetetlen volt a gazda szívessége);

Mikor elbucúzott, kétszer, háromszor is,
 És utána néztek, míg elült a por is:
 Vánkos alatt a lány ilyen írást lelvén,
 Olvasá, de a szó fennakadt a nyelvéen:

„Rozgonyi Piroska, Rozgonyi Pál lyánya,
Fü gyanánt leszen apja vagyonába' —
 Egyetlen örökös, ura mindenének,
 Dísze, fentartója a Rozgonyi névnek.

Harezi játékot tart piros pünkösdi napján,
 S ki legbajnokabb lesz, azé legyen a lyány
 Mert ezt így helyesnek, és jónak találja
 LAJOS, Magyarország mostani királya.“

Fülsleges volna hosszan elbeszélnem,
 Mint elálmétkodtak ezen a levélen,
 A levélen is, de hát még az íróján!
 S mennyi félet gondolt a szép eladó lyány.

A pünkösdi azonban már nem vala távol,
 El-elmúlt egy-egy nap isten jóvoltából;
 Nehezen is várták, készültek is nagyon —
 Majd meglátjuk, de most egykicsit elhagyom.

MÁSODIK ÉNEK.

„Történek, hogy ismét esék gyilkosságba,
Melyért következék néki bujdosása.“

Illosrai.

Rozgonyi lakása nem valami fényes,
De akkor-időhöz nem is volt szegényes,
Nem gyalázta vályog erős téglá falát,
Sok henye kőtámasz terhelte oldalát.

Fűzes Tisza partján, Keszi helység mellett,
Kék erdő tövéből messze fehérrellett;
Maga birta Keszit az öreg Rozgonyi:
De más falu volt az, nem ez a mostani.

Nagyolotta másszor Pál gazda e lakot,
 Ha vendége nem ment, az útról is fogott:
 De most annyi sok nép hova tud szorulni?
 Mivel hólyag gyanánt nem lehet felfúni.

Kicsi ház, sok vendég: nincs gyalázatosabb;
 Mintha ezt kiálná: odakinn tágasabb!
 Maga, háztájéka gúny legyen, nevetség?
 Inkább olyat teszen, hogy megemlegessék.

Kinn, a háza megett, puha szíkes gyepen,
 A viadal helyét kimérte kereken,
 És körülszegette czifra új korláttal,
 Magasan, hogy a ló se ugorja átal.

Kivül e sorompón várost építtete,
 Deszka és czölöp volt annak épülete,
 A melyet bevontak becses szőnyegekkel:
 S készen vala mind ez, pünkösdi napján, reggel.

Gyült azonban a sok fényes úri vendég,
 Férfi-, asszonycseléd, ifiú leventék;
 Keszi csendes táján támad szokatlan zaj,
 Közel, mint egy vásár, messziről mint a raj.

Ott van az ifjúság színe, lángja, lelke,
 Virágos azoktól a Rozgonyi telke;
 Czifra köntös, szerszám, lovak, hadi készség:
 Külön mind egy-egy kincs, többi közt esekélység.

Hajnalban a konyha már füstölni kezdett,
 . Valamint a méhkas, az is megeresztett:
 Rajja megszállott egy hátulsó udvaron:
 Ott egész ökör sül, itt az apró barom.

S mint a hangya sereg, czipelvén tojásit,
 Egy rész mindig megyen, mindig jó a másik;
 Azt mivel ki s be szakács-asszony, kukta,
 Szolgáló, bejáró — soha ninesen nyugta.

De Piroska nem lát konyhához e napon,
 Ki sem mer szegényke nézni az ablakon;
 Lopva ugyan egyszer fölment a padlásra,
 Onnan leskelődött, hogy senki ne lássa.

Jól esett az neki, öröme telt benne,
 Hogy őérte fárad annyi szép levente;
 Mint virágos kertben, köztük ugy válogat:
 „Ezt szeretném — vagy ezt — nem azt — a másikat.“

Mikor aztán a nap úgy kenyér-cbédén,
 Vagy talán már feljebb lehetett az égen,
 A fiatalság is várakozni restelt:
 Viadal birákat tettek és bajmestert.

Legottan a birák igazlátás végett,
 Elfoglalák a nagy vörös bársony széket;
 A mester pedig fölnyitván a korlátot,
 Hangos kürtjébe futt, s arra így kiáltott.

„Vitézek, daliák, a sorompó nyitva:
Nevezetes harezi játék leszen itt ma,
Király levelével, a szép Piroskáért,
Rozgonyi uramnak egyetlen lányáért.

Először is magát kiki bejelentse,
Nyilat húzzon, a hogy üti a szerencse;
A ki aztán sorba le fog győzni hármat,
Az nyeri jutalmát, a mér' ide fáradt.“

De a birák közül egy felállván, monda:
„Menyasszony is kell még a lakodalomba!“
Akkor néztek széllyel és küldének postát,
Hogy siettetné a szemérmes Piroskát.

Váltig restelé az, váltig is szabódott,
Tűje, kapcsa, bokra, tört, szakadt vagy oldott;
Nagy sor ám az, annyi nép közé lemenni:
De ha parancsolják, mégis úgy kell lenni.

Azonba, hogy én is szavam ne felejtsem,
S a beszéd fonalát szála mentin fejtsem:
Egy vitézi falka érkezett lóháton,
S megállottak, nézni, kívül a korláton.

Idegenek — azaz senki nem ismerte;
Némelyik az arczát pólyába tekerte:
Nem azért, hogy a nap heve meg ne ártson,
Sőt hogy, sisak helyen, még meleget tartson.*)

*) Galeotti. Cap. XIV.

Soknak a rostélya úgy le volt boesátva,
 Hogy az ember csak a szeme fényét látta;
 Kettő ezek közül oly tüzesen égett,
 Hogy elkapta szemét, a ki abba nézett.

Mint erős bajnoktól megszalad a gyenge:
 Oly nehéz volt másnak nézni e két szembe;
 Hozzá a nagy termet, izmos válla, karja:
 Ki lehetne más, mint Toldi Lőrincz sarja?

Ő volt, nem is egyéb. Mellette a ki áll,
 Kissé görbe vállal, maga Lajos király: *)
 Szeme barátságos tűz módjára lángol,
 Mely körül édesden megtanyáz a vándor.

Halkan, a mint látszik, Toldival beszélget:
 Javasolja neki a szép feleséget;
 De Toldi azt mondja: „kard a feleségem,
 Fiaim s leányim: harezi dicsőség!”

Ezt dörmögte Miklós, ez az ő nótája,
 Ha nagyon faggatják, esküt is mond rája:
 Özvegy édes anyja pedig mennyit kérte!
 Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte. —

Azonban Piroska végre felöltözött,
 Sétál már tizenkét szép hajadon között:
 Drágaköves párta, fehér ruha minden,
 Hó színű selyemből. . . . nem adták azt ingyen!

*) Turóczy. Pars. III. Cap. LV.

Pártája mellé egy ma hajnalban nyitott,
Gyenge rózsaszálat könnyezve szakított;
Egyéb öltözete mint a többi lányé:
De azok szolgálók. ő pedig királyné.

Vessző a növése, szellő a menése,
Hallhatóbb szive, mint lába döbbenése;
Suhog a ruhája, párta-pántlikája:
Hosszu sor mosolygás húzódik utána.

Hát Miklós ne látná azt, a mit mindnyájan?
Hej! megakadt szeme, megakadt a lányon. —
A bajmester pedig még egyszer kiáltott,
Még egyszer nyitá föl a magas korlátot.

S jöttek a vitézek nem remélett számmal,
Paizs-, pánczélosan, kész hadi szerszámmal;
De sisak borítá arczostul a főket!
Tán szülő anyjok sem ismeré így őket.

Először is tehát bevallani mentek:
Kiesodák, micsodák és miféle rendek;
Sugva gyónták ezt be s a viadal bírák
Személy szerint egy nagy öreg könyvbe írák.

Azután a nyilat húzták ki sorjába,
Hogy szép rendbe' menjen, ne csak bolondjába;
Majd a két elsőnek. a mint a sors érte,
Külön pécezít a bajmester kimérte.

Elosztá közöttük a *napot*, a *szelet*,
 Aranyos botjával vágva feje felett;
 Most ama vitézek, tárogató jelre,
 Lovaik zabláját eresztik egyszerre.

Mindenik nagy lánésát szegez jobb kezében,
 Ugy roppannak össze a kellő közepen,
 Bár a lánesa hegyes, nem pedig oly csonka
 Mint a más nemzetek bajvivó dorongja.*)

Megtartá a hegyét paizsok, páncéljok,
 Nem onta piros vért gyilkoló aczéljok:
 De, mint ágyugolyók egymásba ütődve,
 Mind a két bajvivó lezuhant a földre.

Azután más kettő álla ki rendjével,
 Próbát tenni kisebb nagyobb szerencsével;
 Kiket számbavenni se' időm se' gondom:
 A mi rám tartozik, röviden elmondom.

Volt a daliák közt egy magas levente,
 Holmi kis faluban torony is lehetne,
 Csak szamár alatta az a nagy bolond ló,
 Úgy ül rajta, mint az ujjamon egy olló.

Ez, miután hármat a fővenyre onta,
 Felállott a bíró s a törvényt kimondta:
 „Vitéz cseh Holubár! (így hitták a nyerőt)
 Tied szép Piroska, isten ember előtt.“

*) Galeotti. Cap. XIV.

Felnyitá sisakját a győztes levente,
Éktelen rút arcza ocsmányúl nevetve;
Toldi is felnyitja, de már akkor ott van:
A korlát tetején lova átalropan.

Fél szemét a síró szép leányra veti,
Csukló zokogása ugy fáj belül neki!
A másik szemével Holubárt vigyázza, --
Nem lehet, hogy tovább mérgét zabolázza:

„Holubár, cseh fajzat, prédaleső sárkány,
A ki szűzvért szomjaz dögletes torkán!
Mégállj: meg ne érintsd gyöngé martalékod,
Mert bizony megbánod e mai játékot.

Ím én, Toldi Miklós, magyar nemes bajnok,
Veled itt ez órán, mérközni ohajtok,
Piroska nevében, gyöngé Piroskáért,
Síró szép szeméért, keze birtokáért.“

Monda rá a nagy cseh: „Te vagy az a Toldi?
Épen kezemre jósz: gyere számadolni!
Szerető bátyámat te ülted le, régen,
Még kölyök korodban, Duna szigetében.“

Felel vissza Toldi: „Azóta megnőttem:
Állj meg hát, gazember, állj meg hát előttem!“
S rohan a másikra eszeveszett dühvel,
Iszonyúság nézni, olyan dolgot művel.

Viszi Toldi Miklós, viszi a jaj-választ;
 A király megtiltja, ő nem hallja már azt:
 Csattog a vas pánczél, roppan a nagy lúncsa,
 Nem hallik a király ismételt parancsa.

Nem hallik a zajtól, fegyverek zajától,
 Az iszonykodó nép hangos morajától,
 Vitéz esch Holubár sietős bajától,
 Szörnyü Toldi Miklós veszett haragjától.

Holubár lenyelte újabb feleletét,
 Kényszerité Miklós védni az életét,
 De nem volt sokáig védni azt szüksége,
 Lefordult a lóról — minthogy immár vége.

Toldi a nyeregből magát melléveti,
 Iszonyú csapásit kárba vesztegeti,
 Mint egy kévekötő, dühösen rátérdel,
 Pánczélos nagy mellét megroppantja térdrel.

Helybehagyá a nép, ujjongatva tapsol,
 De feláll a király, sisakot lekapcsol,
 Leveszi fejről, a kengyelben állva,
 (Ismeretes göndör haja és szakállá),

És int a kezével, hogy szavát hallgassák:*)
 „Népeim, magyarok: törvény és igazság!
 Toldi Miklós tette halált érdemelne:
 Számkivetés lészen a király kegyelme.“

*) Túróczi. III. LV.

HARMADIK ÉNEK.

„Toldi Miklós hazaméne, Nagyfaluba.“⁴

Illosrai.

Érkezik e perczen a királyhoz követ,
Összeesapzott szőre jó lovának, jövet;
Gyászos levelet hoz, sietős az útja,
Mi van a levélben, a jó isten tudja.

Mert fekete azon a zsinór, a pecsét.
Bontsd fel, király, bontsd fel: megölték az ücséd’;
Olaszok ölték meg, orozva, titokban;
Önnön hitvесе is tudós e dologban.

Hamar átfutá az irás foglalatját,
 Hamarabb a halál színe, ábrázatját;
 Nem időzött soká, visszament Budára,
 Rozgonyi sem merté híni lakomára.

Az urak közt pedig arról foly a beszéd,
 (Mert valami úton hallották a neszét)
 Hogy nem éri még be a király e búval:
 Megy az olasz ellen harcmezal, háborúval.

De, mint szomjas plánta zivatar szelére,
 Úgy üdült, úgy éledt Toldi e rossz hirre,
 S így beszélt magához: „jó az isten, jót ad,
 Jóra igazítja bűnös ember dolgát.

Oly erőtlen vagy-e, hogy vissza ne nyernéd,
 Bárha okkal-móddal, a király kegyelmét?
 Lesz idő, ne busúlj; kijön még a sorja,
 Tied lesz Piroska, ha isten akarja.“

Rozgonyi se várta volna ilyen végít,
 Szomorún marasztja szomorú vendégit,
 De azok köszönik a jó barátságot,
 Más időre hagyják ezt a mulatságot.

El is oszlott, a ki valamire való,
 Vagy, ha megmaradna egy két tányérnyaló,
 A többire nézve, csupa szégyenében,
 Az is haza kullog, szomorúan éhen.

Pál gazdának az most a vigasztalása,
Hogy jó helyre esik az isten áldása:
Begyűjti az egész vidékbeli szegényt:
Egyenek, igyanak, hozzanak is edényt.

Maga méri a bort egy öblös kupával,
S a szegény Piroska oly szívesen tálal;
Jól esik, ha mondja némely öreg asszony:
„Áldja meg az isten, lelkem szép kisasszony!”

De mihelyt bevonúl csendes rejtekébe,
Ott terem előtte a dalia képe,
Azé, a kit eddig ő soha nem ismert,
Azé, ki levágta azt a csúnya embert,
Azé, a ki magát veszélybe juttatta,
És pedig ki miatt? pedig ő miatta!
Akkor aztán elkezd keservesen sírni,
S olyat érez, a mit nem tudok leírni.

Pál ur is rossz kedvű, dörmög tovább-elébb,
Hát im alkonyatkor Toldi Miklós belép;
No, köszön, fogadja, ültetné, de nem ül,
Kérdezi, mi hozta ilyen véletlenül?

„Hej, vitéz nagy uram! hogy mi hozott engem?
Kegyelmed lányához való tiszta lelkem;
Adja nékem a lányt, meg tudom becsülni:
Helyét is megfúvom, ha le akar ülni.”

Azt is elbeszélte Rozgonyinak Toldi,
 Hogy' akar, mint akar bajából tisztulni:
 „Háború lesz, úgymond, kell ottan az ember,
 Másszor is segített rajtam a jó fegyver.“

Egy szó annyi mint száz: könnyen összefértek,
 Toldi meg Piroska gyűrűt is cseréltek,
 Jegyet is váltottak; de hogy tudniillik.
 Akkor viszi haza, ha baja elmúlik.

Megvaesorált Miklós, meg is éjtszakált ott,
 Másnap a leánynyal még egy pár szót váltott,
 Azaz, el se' hagynák azt a pár szót soha:
 De nyerit a Toldi nyughatatlan lova.

„Paripám nyergelve, lábam az kengyelbe:
 Isten veled atyám és szívem szerelme!“
 „Áldjon meg az isten, kedves fiam téged:
 De várd meg legalább a kenyérebédet.“

Megfogadta Miklós, elkelt az ebéd is,
 Beszéltek, beszéltek, több volt hátra mégis;
 Jött azonban Toldi fegyveres szolgája,
 Hogy nem áll a Pirkó, a földet kapálja.

„Paripám nyergelve, lábam az kengyelbe:
 Isten veled atyám és szívem szerelme!“
 „Áldjon meg az isten, kedves fiam téged:
 De várd meg legalább a déli ebédet.“

Megvárta, megevék azt is együtt, délben,
 Jó-soká maradt még Toldi menő-félben;
 Benyitott azonban a fegyveres szolgálta:
 Nem kell-e a lovat bekötni az ólba?

„Paripám nyergelve, lábam az kengyelbe:
 Megyek édes atyám és szívem szerelme!“

„Hordozzon az isten, jó fiú, de már ma
 Ugyan hová mennél, ilyen éjtszakára?“

„Este, vagy éjtszaka: tőle nem irtózom;
 Hova, merre megyek: az is az én dolgom:
 De tovább sehogy sínes maradásom itten,
 Hogy eddig maradjak, bizony azt se' hittem.

Isten hozzád, szívem édes szép szerelme!
 Addsza kicsiny kezed, borúlj az ölemre;
 Hadd szakítok rózsát gyenge rózsafádról —
 Egy csókot az útra piros két orcádról.“

Elsattant az a csók, nem is egyszer pedig,
 Mint a földieper esattan mikor szedik;
 Rövid vége lett a hosszas bucsuzásnak:
 Nem is integettek messziről egymásnak.

Jó Toldi lovára csakhamar felüle,
 Szeméből valamit lopva kitörüle;
 Sarkantyúzza lovát, szintúgy vérzik belé:
 „Czo-fel, jó paripám, szülőhelyem felé.“

De mostan valami ötlik az eszébe:
 Fogja s a szolgának pénzt ad a kezébe,
 Mondva neki: „fiam, elmehetsz dolgozdra:
 Nincs tovább szükségem a szolgálatodra.
 Hű és igaz voltál mindenkor énhozzám,
 Véték lenne ha azt meg nem jutalmaznám:
 Tied a ló, vidd el; vidd el a ruhát is:
 Ne ríj: ád az isten neked jobb gazdát is.“

Ezt mondá a bajnok, de hogy miér' mondta,
 Azt a szolga előtt bölesen eltitkolta:
 Félt, nehogy, ez otthon másnak kibeszélje,
 Hogyan ejté megint ő magát veszélybe.
 Tudta, hogy az anyja megijedne szörnyen,
 Isten mentsen, hogy ez a fülébe menjen!
 Így talán csak későn hallja meg, vagy soha:
 Mert hozzá se járnak, ő se' jár sehova.

Vele lakott másszor édes anyja Budán,
 De haza sovárgott, haza ment azután,
 Nehogy elpusztuljon gazdaság és hajlék,
 Mihelyt György fiának halomása hallék.
 Mert nem ada isten hosszú éltet annak,
 Juttatá fogára erdei vadkannak;
 Toldiné fogta fel árva kis leányát,
 Fölnevelte szépen kedves unokáját.

Hej! nem is álmodta a nemzetes asszony,
 Hogy neki az a nap ily örömet hozzon;
 Ablakában ül, de onnan keveset lát,
 Mindössze az udvart, meg az aprómarhát;
 Mert úgy volt a jámbor ősi ház kiszabva,
 És úgy látta jónak, a ki helybenhagyta,
 Hogy ne kandikáljon országba-világba,
 Nézzen, mint igaz bölcs, csupán önmagába.

Toldiné hát egyszer lódobogást hallott,
 Szívébe azonnal gyors öröm nyilallott:
 „Jaj! Miklós“ — kiálta és futott elébe,
 Nem lelé a rostély nyitját hevenyébe.

Szép Etelke pedig, mihelyest meglátta
 Hogy a kapu sarkán befordul a bátyja,
 Szalad az udvarról, kengyelébe pattan,
 Öleli, csókolja hogy szintolyat esattan.

Most leszálla Toldi és hagyá Etelkét,
 Hadd jártassa Pirkót, töltsé abban kedvét;
 Megesókolta anyját halvány szép homlokán;
 Addig fel se ment a lépcső három fokán.

Mikor pedig fenn volt, lehajlék hozzája,
 Megfogá a kezét, reáforrt a szája,
 Édes anyja szegény! kívül a ruháján,
 Csókolta nagy fiát, verő szíve táján.

Akkor a szobába vezeté be karon. —
 Mondanom se' kell, hogy lett nagy lakodalom,
 Alig lelte helyét Miklósnak az anyja, —
 Cselédnek is állott pincze, kamra, konyha.

Bencze, a vén Bencze volt a pinczemester,
 Ki is tört belőle, hogy ő arra nagy szer:
 Ugy járt, ha borér' ment, hogy ne kelljen várni,
 S úgy hozott, hogy kétszer soh'se kelljen járni.

De maga korán sem ivott azér' sokat,
 Forgatván fejében apai gondokat:
 Ivott ő, mint szokta, szív vidámság végett,
 Vagy midőn kínálni kelle a vendéget.

Hanem mikor látta hogy nincs semmi hiány,
 Enni, avagy inni egy cseléd sem kíván:
 Intett a fiának, egy szálas legénynek
 S ketten a szobába Toldihoz menének.

És így szóla Bencze: „H'óta t'om az eszem,
 Kenyeremet én a Toldi háztól eszem;
 Rossz kis sütykő voltam, annyi, mint az öklöm,
 Hogy a toldi pusztán szántottunk hat ökrön.

Én ökröt vezettem, — éd's apám az ekét
 Tartotta . . . de minék ez a hosszas beszéd?
 Hej! micsoda búza lett abban a földben:
 Eddig ért, uram, ni! másik esztendőben.

Még akkor boldogult apám uram is élt,
Csakugyan Benezének hitták ő kegyelmét,
Én is, hogy fiam lett, — látom a bolondok
Czifra néven kapnak: Bencze legyen, mondok.

Nagy fiú: chol van! Jüszte, szógám, elébb:
Szégyellős e' kiesit, mint fiatal eseléd.
Hej! vitéz nagy uram, jut-e még eszébe
Mikor együtt mentünk a király elébe?

Jóval ifjabb volt még kelmed a fiannál,
Hanem szálasabb is, izmosabb is annál:
Hányszor elbeszéltek az előtt: no, ebből
(Kelmedet értették) ember lesz, ha meg-nől.

Biztattam is: menjen katonának, vagy mi,
De az édes anyját nem akarta hagyni;
Pedig lám ni! milyen ember vált belőle;
Kit nem egyszer kétszer mondtam én előre.

Ezt a rossz fiut is nem t'om én mi lelte,
Katonának vágyik, vagy mi az eblelke!
Azt izéli mindig: nem leszek én paraszt,
Nem én, apám uram, elszököm ha maraszt.

Itt van, nagy jó uram, azér' hoztam elő,
Legyen kelmed hozzá igaz gondviselő,
Apja helyen apja, vezető vezére:
Isten is megáldja kegyelmedet érte!“

Nevetett Miklós az együgyü beszéden,
 Forgatá egyszersmind a dolgot eszében:
 Elvigye-e Benczét, vagy itthon maraszsa?
 Melyikben lesz annak idővel is haszna?

Etelke azonban, egy asztali késsel,
 Lovaggá ütötte, három kis ütéssel
 S kitörvén a kedve hangos hahotába,
 Bevonszolta Benczét az oldal szobába.

Ott egy régi szekrény poros zege-zugát
 Felhányta s kiszede holmi óeska ruhát,
 A melyeket Toldi már annak előtte
 Régen elhajított, mivelhogy kinötte.

Etelke azokból egynehány darabot
 Egész öltőbelit összeválogatott
 S od'adá Benczének ingyen, ajándékba,
 Hogy tanuljon belé, vegye is fel még ma.

Ezalatt elmondá Toldi az anyjának,
 Hogy jutott kezéhez a szép úri lyánynak.
 Mutatá a gyűrűt, melyet hoza jegybe,
 Háború végével, kelnek, ugymond, egybe.

„Addig, édes anyám, — addig az országból —
 Messze kell távoznom, király parancsából.“
 Nem hazudott ebben, némelyek úgy vélik,
 De hazudság a szót eltakarni félig.

Sirt, nevetett anyja, mikor ezt meghallá,
 Szíve ez örömet nem várta, sokallá;
 Elpirult, tüzes lett halvány arczatja,
 Elpirítá benső titkos gondolatja:

Előtte fia még mind' a régi gyermek,
 Oly furesán esett most képzelni embernek,
 Házasult embernek képzelni továbbat
 Göndör haju, füрге, játszi unokákat.

Hányszor mondatá el, kérdezé ki újra?
 Nem maradt szó nélkül egy legkisebb ujja:
 Karesu-e, magas-e, barna-e, vagy szőke?
 Fehér-e, piros-e, vagy milyen a képe?

Haja, szemöldöke, szeme, szempillája?
 Ajaki, beszéde, léptei, ruhája?
 Felelni sem győzne Miklós annyit neki,
 Ha oly jól nem esnék, mikor emlegeti.

S jaj lett volna szegény Piroskának dolga
 Ha, míg emlegették, folyvást csuklott volna! —
 Most azonban félbehagyták a beszédet,
 Mert az ifju Benceze a szobába lépett.

Kard veri a czombját, a nyakába' mente,
 Ki van esipve rütul, mint bármely levante,
 Megáll egyenesen, mint egy mutató fa
 S rövid habozással imígy kezd a szóba:

„Vitézlő nagy uram, szépen megkövetem:
Egy pánczélos bajnok, úgy látom, idegen,
Künn az ajtó előtt kegyelmedet várja,
Hogy vele megvíjon életre halálra.“

Toldinak se kell több: „hogyan a patvarba!“
Felugrik sebesen, szalad a pitvarba,
Hát csakugyan ott áll a sisakos vitéz,
Kívül a tornáczon, vele megvíni kész.

Toldi a fegyverről, nyomba megismerte, —
Látja, hogy az nem más, mint húga Etelke,
Iszonyú láncsáját balkezében tartja,
Míg a jobb kezében villog széles kardja.

De Miklós a szemét összerántja vadúl,
Felgyúri az ingét, karja kiszabadúl,
Rohan puszta kézzel: megszalad az ellen,
Hármat lép, elesik a nehéz fegyverben.

„Ugy kell! eben esett, kőszülötte lyánya!“
Kiált és odafut Toldiné, mert szánja,
Fölemelte szépen, tizszer is megkérde,
Nem fáj-e valahol, könyöke, vagy térde?

Semmi baj! de van ám tréfaszó, nevetség,
Van mivel egymás közt eltöltni az estét;
Azt is látja Toldi, hogy bizony nem furkó
A fiatal Bencze, sőt ugyan nagy lurkó.

Igy az egész éjet, viradat feléig,
Nyájasan, ők együtt hamar elbeszélük,
Édes övéi közt enyhül Toldi gondja,
Majd, a rövid álmom Piroskához vonja.

De a harezok gondja korán költi másnap
Búcsút vesz, neki megy a nagy utazásnak,
A merre vezérli jó vagy bal szerenese; —
Utána lovagol füttyörészve Benceze. —

NEGYEDIK ÉNEK.

„Vagyon Lajos király oly nagy készületben,
Sok erős vitézek vagynak seregében.“

Illoszai.

Nagy Lajos azonban éjeket napokat
Búbánatban tölte kedves öcsese miatt,
A kit megölének valamely gonoszok,
Nápoly országában lakozó olaszok.

Mert az ifju Endre ott növekedett fel,
Nevelé a király szives szeretettel,
Róbert, az ősz király; minthogy unokáját
Neki szánta nőül, s vele koronáját.

Ezt az öreg Róbert meg is hagyta írva.
 Nem sokkal azután leszállott a sirba,
 Endre pedig felnőtt, a leányt elvette.
 De a szép Johanna férjét nem szerette.

Csakhamar az ágyát ő másokkal osztá,
 A koronától is jó urát megfosztá,
 Tört hánytak elébe, vadászni kicsalták,
 Egy mulató házban éjjel meggyilkolták.

Ki miatt az udvar, királyné udvara,
 Fényes Visegrádon gyászba merült vala,
 Ott lakván az özvegy, Károly nagy királyé,
 Lajos édes anyja, Erzsébet királyné.

Visegrád, Visegrád! hol van régi fényed? *)
 Magas fellegvárad. parti építményed?
 Dunapart hosszában kerti ékességed?
 Mérföldekre nyuló, párduszlakta nyéked?

Ott, hol négy királynak azon idő tájba'
 Megfért volna minden udvari pompája
 Meg sem töltve annak negyedfél száz termét.—
 Most a róka bujkál, ássa kicsiny vermét.

Nem nyilik kevélyen a Dunára kapu.
 Belül is a zöld tért gaz veré fel s lapu,
 Oda van a lépesők márvány büszkesége.
 Nyolcz egész ülnyire terjedt szélessége.

*) Oláh Miklós. I. VI.

S a négyszegü udvar eme lépcsők felett
 Negyven láb magasan — hej! az is oda lett!
 Nem diesekszik földje márvány kirakással,
 Nincs beárnyékozva illatozó hárssal.

Nem is veszi körül nagy paloták szárnya
 Száz meg száz ablakkal a kies Dunára;
 Maga a koronát őrző hegyi fészek,
 Az is összeomlott, ledönték a vészek.

De mihaszna borong rajta képzeletem:
 Sírató dalommal fel nem építhetem!...
 Noshát a királyné visegrádi háza
 Endre hercege miatt öltözzék mély gyászba.

Ottan a csillámló fejedelmi pompa
 Büszke ábrázatját feketébe vonta;
 S a bú, mintha ülné királyi ünnepét
 Felvette magára legszebb öltözetét.

Meghallván a gyász hírt, seregesen gyűltek *)
 Királyné asszonyhoz tisztos úri hölgyek,
 Hajadon és özvegy és a kinek férje
 Főfő rangot visel: fiatalja, vénje.

Jártak hosszú sorral a nagy palotákban,
 Vetélkedve mintegy, szomorú pompában,
 És megoszták versent a királyné jajját,
 Hangosabbá tévén szózatot fájdalomát.

*) Dubniczi krónika.

Számtalan sok gyertya, mint egy-egy szövétnek,
Hófehér viaszból — éjjel nappal égtek;
És a nagy harangok, viradattul estig
A tornyok falait szinte megrepesztik.

Vége hossza nincsen a gyászos menetnek,
Mindennap, azt vélnéd, egy királyt temetnek,
Mondaték minden nap búsan zengő mise, —
Annyi drága pompát nem látott senki se.

Maga a királyné talpig gyász ruhába
Minden nap misére ment a kápolnába,
Mely a paloták közt állott legközépen,
Remek építéssel, a várhegy tövében.

Koldusok, szegények, feltartott süveggel
Gyülekeznek oda minden áldott reggel,
A királyné pedig alamizsnát oszta,
Utána a sok pénzt három leány hozta.

Másszor sem sajnállott ugyan ő felsége
Adakozni bőven isten dicsőségére,
De most adományit kétszerezve adja,
Hogy istennél inkább légyen foganatja.

Klastrom emelkedik, fényes templom épül,
Ne kiméljék, ugymond, telik az övéből,
Jut belőle minden papnak és barátanak,
Az isten szolgái szükségét nem látnak.

Lajos király pedig — minden szombat-este,
 Özvegy édes anyját hiven megkereste,
 Egész héten ország baját végzé Budán,
 Ha ő el nem végzi, ki lásson az után!

De ha Visegrádba este megérkezett,
 Megesókolta szépen az anyai kezét,
 Fekete ruhája bánatát ingerlé,
 Könye hullt a gyűrűk gyémánt köve mellé.

Monda neki egyszer édes anyja: „Oh jaj!
 Mit ér nekem a könny, mit nekem a sóhaj?
 Minden nap, minden nap el-elmúlik egy nap:
 És mi ott vagyunk ma, a hol voltunk tennap.

Keményítsd meg, fiam, ellágyult szivedet,
 Váltsd be férfi módra első ígéreted!
 Tudom hogy hiába. De vért kíván a vér:
 S ezreké sem elég az én egy fiamér!“

Igy önté az olajt a király tüzére,
 Nehogy azt a sok köny meglohaszsa végre,
 Mert szelid s jámbor volt benne a természet,
 Nyári vész haragja: támadt, elenyészett.

Hanem most az egyszer nehezen felejte,
 Egy az, mivel öcsését szívéből szerette,
 Más az, hogy lakolni érdemes a bűnnek,
 Harmadszor, kívánja bajnoki becsület.*)

*) Lajos adománylevele Laczfi István részére. Dubniczi krónika.

Ezért a magyarok hatalmas királya
Elhatározá, hogy boszúját megállja,
Országából összerendelé a főket,
Budára, gyűlésbe parancsolta őket.

Kik is szép nagy számmal ottan megjelentek
Papi és világi méltóságos rendek;
Telegdi az érsek, Kont Miklós a nádor,
Laczi vajda, Szécsi, Druget, Bánfi, Bátor.

Ezek és még többen mikor összegyűltek,
A nádor, az érsek előbb helyre ültek,
Ugy a többi, sorban a zöld asztal mellett,
Csakhogy gyász fedé most a zöld posztó helyett.

A királyi szék is, mintha bánatjába'
Öltözködött volna fekete ruhába;
Sűrű fátyol lepi kéklő boltozatját,
Gyémánt csillagait, fényes arany napját.

Végre jött a király; vele édes anyja,
Bánatos ruháját, mint egy felhőt, vonja,
Egyenes, mint a nád, magas a termete,
Nagy pénzt érne rajta gyászos öltözete;
Mert mikép a felhőn a nap szűrt világa,
Átesillog a gyászon minden, a mi drága:
Gyűrűi, keresztje, kösöntyűi, láncza,
Gyémántja, aranyja, rubintja, zománcza.

Egyszerre felálltak a nagy úri rendek,
A király s királyné pedig oda mentek
Hol magas ülőhely volt számokra készen,
Feketébe vonva, lám mondom, egészen.

Lajos a levelet hozatá most elő,
Melyet irtak neki szegény öcsese felől,
Olasz hercege irta, névszerint Durazzó *)
Felolvasta egy úr: így volt benne a szó:

„Szomorú bal hírnek fekete hollója,
Endre halálának vagyok hirmondója;
Megesett, megesett, megvan az áldozat,
Él az isten! ő lát, lásson is igazat.

Kimenénk vadászni, bár ne mentünk volna!
Aversza városa bár elsülyedt volna!
Ott lakozánk este, víg vadászi torban,
Kívül a városon, egy nagy kolostorban.

„Fordulván az idő, fordult öreg éjre,
Johanna királynét karon fogta férje,
Ketten egy szobába nyugalomra mentek,
Hanem a gonoszok, oh jaj! nem pihentek.

Zörgetik az ajtót, felverik álmábul,
Felretten, kimegyen, először elámul,
Aztán védi magát, védené, de hogyan?
Ő egy s fegyvertelen, azok pedig sokan!

*) Fessler III. rész I. köt. 215, 268. ll.

„Johanna királyné nem ébred a zajra,
 Sikoltoz egy asszony, de ő azt sem hallja,
 Endre is zörgeti már az ajtót régen;
 „Gyilkosok — ereszsz be, édes feleségem!”
 Nem ereszti biz' a, nem bocsátja biz' a,
 A melly úton kijött, nem meheti vissza,
 Erőt vesznek rajta, zsinórral megfojtják
 S egy ablakon által a kertbe ledobják.

„Igy esett, megesett, megvan az áldozat,
 Hanem él az isten: ő lásson igazat;
 Te pedig most, uram, felséges nagy király,
 Itt e földön ítélj: boszúlj, büntess, bírálj.
 Győzelem lesz utad: városok és várak,
 Fő és köz rendűek tiszta szívvel várnak;
 Én már büntetem a kis gonosztevőket:*)
 Jövel uram király, lakoltasd a főket.”

Most az urak szívét elfogá az iszony,
 Nem is vitatkoztak rajta soká bizony,
 Nem mondom, sokáig, kevés ideig sem,
 Nem tanácskoznak bizony semmeddig sem.
 Sőt inkább felálltak összes egyetemben;
 „Háború! háború!” hangzik a teremben;
 Tudta ezt a király, hogy e lesz belőle,
 De jobb volt tanácsot kérdeni előre.

*) Fessler. III. I. kötet. 214 lap.

Tudta, hogy az ország, élni halni készen,
 Mind feláll őérte, összesen, egészen:
 Még se támaszkodott egyedül csak erre,
 Nem is kényszeríte senkit menetelre.

Volt már neki ott künn szép számú kis hada,
 Melyet más országban jó pénzért fogada
 Vitéz Miklós mester, kit előre küldött,
 S Jakabfalvi János, a veszprémi püspök.

Hogy aztán eloszlék a budai gyűlés,
 Titkon is, nyilván is, folyt a nagy készülés;
 A király egy haddal megindítá Kontot,
 Induláskor annak ily szavakat mondott:

„Valahol utaztok, valahol átkeltek,
 Meg ne tudjam én, hogy bántsatok egy lelket,
 Vagy sarcot tegyetek, vagy ragadozzatok!
 Koronámra, mondom, szennyet ne hozzatok!*)

A másik had is gyűlt Rákos mezejére;
 Laczfí Apor István annak a vezére,
 Vele a két fia, három ücsese, mert még
 A tatár Moldvából nem boesátja Endrét.

Ide csatlakozott a két harczos Bebek,
 Draskovies, Andrási, Druget és egyebek,
 Ide jó Giléti ücsesével Jánossal,
 A János fiát is hozván Domokossal.

*) Dubniczi krónika.

Aztán Szécsi Miklós, a felső-lindvai,
Szudár, Bánfi, Német, a két Kanizsai,
Szécsenyi Miklós a nógrádi főispán,
Bátori, Pohárnok és Butkai István.

De ki győzné sorra megnevezni őket,
Nem mondom, egyenkint, de csupán a főket?
Mindenik a maga zászlóalját hozza,
Ezrével, vagy a mint fel van rájok osztva.

Ti is feljövétek, barna kunok, jászok,
Szemes, ügyes, virgonez, nyilvető ijászok,
Vagy nehéz ostromban faltörő bakosok, *)
Midőn öklelőznek a várdöntő kosok.

Lajos e hadakkal előbb tábort járat,
Követi a szemlét isteni szolgálat,
Ősz Telegdi érsek fenszóval megáldá,
Ugy népét a király előre boesátá.

Maga pedig Lajos gondját a hazának
Letevé kezébe az édes anyjának, **)
Mert okos személy volt, nem is volt, asszonyban,
Hozzáfogható más; egész Magyarhonban.

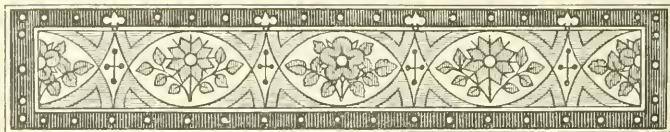
Mellé pedig adta, mint férfi tanácsot,
A megélemedett Telegdi Csanádot, ***)
Igy, e roppant házat elrendelve bülesen,
Maga is a gazda indult sietősen.

*) Fessler III. rész I. köt. 651 l.

**) Dubniczi krónika.

***) Budai Ferencz. Polg. Lexicon.

ÖTÖDIK ÉNEK.

„Vala okossága az tisztas asszonynak.“

Illosvai.

Toldiné pedig űlt egy szombati napon
Este a ház elűtt, a kiűlű padon;
Akkor jűtt dologbűl Benezee a vűn szolgálta,
űs leereszkekűdűk valamű tuskűra.

Tiszta, mint a pohár, volt az udvartájűk,
Hűvűssűe loesolva az esteli árnyűk,
Lanyha szellű repked, bűrsonyos az űgbűlt,
Vűre-vett arczavall vűrt az űjűre a hold.

Fű, fa, madár csendes: csak egy rigóének....
 Csak erős, mély hangja hallik Etelkének
 Lent, az udvar lábján, a hol épen fejet,
 Szűri habkezevel a felhabzó tejet.

Jóllakott tehenek fanyalognak mélán,
 Zöld színű, virágos, illatos új szénán,
 Míg a sárga borjuk, telhetetlen kéjjel,
 Farkat billegetve, dőzsölnek a téjjel.

Toldiné asszonyság tünődék azonban
 Anyai örömben és anyai gondban,
 Meglátszott a képén hogy mikor, mit érez;
 Utoljára így szólt az öreg Benczéhez:

„Elmegyek én magam, bizony el én *oda*:
 Megtudom, meglátom, kiesoda? micsoda?
 Kitől hozta Miklós azt a gyűrűt jegyül?
 Kit ad a jó isten vénségemre menyül?“

Nagyon helybe hagyta Bencze a szándékot,
 Hogy legyen, mint legyen: el is végezék ott;
 Más nap a hajnal még alighogy zsendüle,
 Mikor Toldiné már a szekéren üle.

Etelke pedig az öreg Bencze jobbján
 Hajtá a lovakat az első saroglyán;
 Váltig restelé a vén eseléd a dolgot:
 Egész úton pörült, veszekedett s morgott.

Estefelé volt már hogy Keszibe értek,
 Mint idegen utas, hálásra betértek;
 Ott leszálla Bencze s ápolgató kézzel
 Lovai üstökét megrántotta kétszer;
 Toldiné pedig ment befelé, a házba,
 Jobbra is, balra is szemesen vigyázva:
 Milyen a háztájék? a pitvar? a konyha?
 Mindezekben ismert csinos gazdasszonyra.

Azután benyitott egy üres szobába,
 Omnan a másikba, oda is hiába;
 Körülnéze bennök és egy pillanattal
 Szemébe tűnt minden: szék, ágy, tükör, asztal.

Visszatérve, leplét felhajtá az ágynak,
 Tisztának találta mindeniket s lágynak,
 Azután kifordult, s végig az udvaron
 Gyönyörűség! mennyi volt az apró barom.

Igy, sehol nem látván egy emberi lelket,
 Szemügyre veheté az egész nagy telket,
 Mignem, ráakadván a gyümölcsös kertre,
 Annak fái között Piroskát meglelte.

Cziczázott Piroska a leány cseléddel,
 Mit az idegentől tudom is hogy szégyell,
 Abbahagyta mingyárt, az orcája égett;
 Azonban jó szívvel látta a vendéget.

Felvezette őket az első terembe,
Váltig szabadkozott, hogy nincs semmi rendbe'
(Toldiné is váltig mondta, hogy nincsen mit) —
Letörlé a székről a sok tiszta semmit.

Csakhamar beszédbe ízeledtek hárman,
Előbb tartózkodva, hanem aztán bátran,
Mert kis gyermek a szó ismeretlen körbe':
Előbb búvik, aztán maga fut az ölbe.

Elmondá Piroska, hogy az atyját várja,
Ha nem jött ebédre, megjő vacsorára;
Ugy is lett, haza jött, de komor volt nagyon,
Hanem mingyár' vidult, hogy vendége vagyton.

S míg a jó öregek beszédbe merültek,
Etelke, Piroska, a konyhába tűntek;
Összebarátkoztak a legelső szóra,
Mintha együtt nőttek, nevedtek volna.

Nem is állott a szó Toldi Etelkében,
Csakhamar a szája kioldott ekképpen:
„Hej, te Piroska! . . . de nem mondom, mert titok,
Hej, ha te úgy tudnád, azt a mit én tudok!

Nem vagyunk mi útas, igazán megvallva,
Nagyanyám-asszony a Toldi Miklós anyja;
De egy léleknek se szabad ám tudni azt;
Soha rád se nézek, halogy rajtam kiadsz.“

Megijedt Piroska, meg is örült ezen;
 Hátha majd valamit nem inyére teszen!
 De más részben örül, a napot is áldja
 Hogy a Toldi Miklós édes anyját látja.

Legottan a két lány egymást megölelte,
 Piroska Etelkét, Piroskát Etelke;
 Van beszéd, de mennyi! tudom hogy akárhol
 Bujdosik most Toldi, a jobb füle lángol.

Benn pedig a gazda, együtt a vendéggel,
 Cserélgetik a szót, öreges beszéddel;
 Toldiné azt kérdi, idegen módjára:
 Van-e több eselédje, vagy csak ez a lyánya?
 „Dehogyan van! dehogyan van!“ sopánkodva felel,
 „De százzal se volna több bajom, mint evel;
 Most is oda voltam, most is abba' jártam,
 Atyafi gyűlésen, a rozgonyi várban.“

Igy felelt boszúsan és lepanaszolta
 Mi legyen a bajnak egész léte-volta,
 Hogy' adott a király igazság-levelet,
 Miszerint vagyona Piroskáé lehet;

Hanem a rokonság feltámadt ellene,
 Hogy nem ér az semmit, a király levele,
 Nem is úgy ütött ki, mint a levél tartja,
 Mind azt feleseli, mind azt hánytorgatja.

Egyik része, ugymond, fenyegeti perrel,
Szeretne vagyonhoz jutni könnyű szerrel,
Meggial ő, azt mondják, nem él örökkéig,
Akkor a jószágot szerteszélyel tépik;

Más rész avval gyötri, tőle azt kívánja:
Rozgonyi nevűhöz menjen a leánya,
Tyúkkal és kalácsesal üldözik untalan:
„Nocsak, üesém uram! nocsak, bátyám uram!“

Többen kéri a lányt, de ő megmutatja
Hogy hiába kéri, mert azér' sem adja;
Pedig utána járt és bizony a levél
— Törvénytudók mondják — bizony nem sokat ér.

„De fölmegek én még, ha az isten éltet,
Kérek a királytól erősebb peesétet,
És olyan levelet, a ki hogy megálljon;
Tudom meg is adja felséges királyom.“

Igy végezte szavát; hanem Toldi felől
Egy ígét se szóla, nem is hozta elő:
Mert a mi világos, nem öröm az néki,
S a mi titkon esett, minek kürtölné ki?

E közben Piroska felhozá a tálat,
Melléült a gazda s a két asszonyállat,
De Piroska nem ült jegybe és gyűrűbe:
Micsoda gazdasszony, a ki enni ül be!

Toldiné meg a lányt tartja mindig szemmel,
 Nem aval a nyájas édes-anyaszemmel,
 Hanem mostohával, a millyennel soha
 Nem nézhetne irigy napa vagy mostoha.

De hiába nézte, de hiába leste,
 A esomót a kákán hiába kereste,
 Nem talált hibára, síma volt a káka:
 Rozgonyi Piroska leányok virága!

Hogy aztán ideje volt a lefekvésnek,
 S unni kezdé magát világa a mécsnek:
 Toldiné asszonyság jó éjtszakát monda,
 Etelke is mingyár' követé őt nyomba.

Rozgonyi meg, a mint azok elpihentek,
 Találgatja szörnyen: vajjon kik lehetnek?
 Hallá ezt Piroska, de nem szólott reá,
 Mintha ő sem tudná, vagy nem is hallaná.

Toldiné azonban Piroskát az ágyba'
 Befoglalta buzgó szép imádságába,
 Mingyárt fia mellé, a kiról Etelke
 Rosszat újságotni, jó hogy elfelejte.

Alugyál jó asszony, álmodjál ma szépet:
 Nem hoz-é, ki tudja, bút a holnap néked?
 Hej! mert a ki fiát szülte a világnak,
 Búbánatot szüle az asszony magának.

Szép is volt az álma, mert aranyos kedvvel,
 Mosolyogva így szólt Rozgonyihoz reggel:
 „Soha se törődjék nászúram oly nagyon,
 Kire száll a birtok, kié lesz a vagyon.

Ha elveszi a lyányt, tudom el is tartja,
 De meg, jó az isten, majd csak kimutatja —
 Megüté ez a szó fülét a gazdának,
 Hogy mi okból mondja őtet nászurának.

Így, nem sok beszéddel, összeismerkedtek,
 Egymás arcát nézve, öröm rózsát szedtek;
 Majd a szó is, egyik a másikat, hozta,
 Szegény Toldinének fájdalmát okozta.

Csudálkozott szörnyen, alig hitte Pál ur
 Hogy semmit se hallott a Miklós bajjárul;
 Elejét utóját hosszan elregélte,
 Hanem Toldiné azt nem hallgatta végre.

Első mozdulattal a szívéhez kapott,
 Másik mozdulattal nyitá az ablakot:
 „Fogj be, öreg, fogj be!” — és a jámbor gazda, —
 Nem volt annyi lelke, hogy tovább maraszsa. —

Mért vonúl magányba a mélységes bánat?
 Mért búvik sötétre a vérig vert állat?
 Mért a haldokló vad, sűrű rengetegbe?
 Természet törvénye vagyon mindezekbe.

HATODIK ÉNEK.

„Több dolgai között jó Tholdi Miklósnak,
Még ifju voltáról ily éneket írnak.“

Illosvai.

Megsohajtá Bencez Nagyfalu határát,
Köszönté süveggel a kopasz határfát,
Akkor immel-ámmal a világba nézve
Követé gazdáját halkán füttyörészve.

Toldi pedig — hagyván Pirkóra az útat —
Összeillegette a jövőt és multat;
Mit tehetne, vajjon, addig is vitézül
Mig az olasz ellen a király felkészül.

Most a lova száját megrántá egy hegyen,
 Hogy ne hajszra tartson, hanem csára menjen;
 Addig kísérgette azt az útat, csára,
 Hogy elért Erdélybe, kulesos Kolozsvárra.

Ottan megcseserélte a rajtavalóját:
 Páncezélját, paizsát, sisakját, forgóját,
 Hogy, mikor meglátta, Bence is bámulta,
 Ugy mosolyodék rá egy kis idő múlva.

Onnan pedig indult messzi Moldovába,
 Hires Laczfi Endre székely táborába;
 Megpróbálta karját a tatárok ellen,
 Mivelhogy régóta hever a hüvelyben.

Ekkor esett az, hogy a tatárok kánját
 Elfogá, kihúzta, széllyelverte nyáját,
 Mint mikor a juhász botját közre dobja:
 Széllyel ngrik a nyáj: s a nagy kost kifogja.

Elevenen vitte Laczfihoz a kámot,
 S elbuesúzek Toldi, miután beszámolt:
 Megsugá négy szem közt, hogy ki volna, s kérte
 Szóljon egyet-kettőt a királynál érte.

Laczfi ezt örömmel fogadta, hogy meglesz,
 Toldi pedig indult szomszéd lengyelekhez:
 Hanem a góbék közt foly különös beszéd,
 Mert nem ismerék fel Toldi bajnok kezét.

Azt esküszí lófő, azt esküszí gyalog:
 Csuda történt, ámbár szemmel látott dolog:
 Néhai Szent László nagy király vezette
 Őket a pogányság ellen ütközetre.

Mert, a mikor, ngymond, épen tűzbe mentek,
 Hogy? hogy nem? előttök egy vitéz jelent meg,
 Fegyverkezve talpig vérttel és pánczéllal,
 Sima esiszolt vassal, esillogó aczéllal.

Roppant nagy ló tombolt (tódítják) alatta,
 Maga is egy fejjel őket meghaladta:
 Pallos a kezében s nagy fejű buzogány,
 Minek a szelétől csakúgy dúlt a pogány.

Sőt nem egy a hitét arra is ajánlja,
 Hogy fején tündöklött arany koronája,
 Feje fölött pedig, fényes kerekségben,
 Koronás asszony űlt a levegő égben.

Voltak ugyan, a kik ezt kétségbe vonták,
 Hanem azt mindnyájan bizonyosnak mondák
 Hogy maga Szent László király a levente
 S hogy Szűz-Mária volt az asszony felette.*)

Akárhogy', akármint: a győzelem övék,
 Czelnai jó borral iszszák is a levét,
 A mit örömében Laczfi Endre oszta,
 Erdélyből, magával, sok tömlőben hozta.

*) Dubniczi krónika.

Mi pedig siessünk Toldi Miklós után
 Bujdosó, vándorló, viszontagos után;
 Sok esett őrajta, sok jeles történet
 A mi fölött most csak elsuhan az ének:

Elsuhan, átsuhan, mint a feeske szárnya
 Mely a tavat éri, belé még sem mártja,
 Vagy mint szökdelése víz felett a kőnek,
 Melylyel a gyerkőczök a folyamon *szönek*.

Tudta ő, hogy Kázmér, lengyelek királya,
 Egy testvér Lajosnak az édes anyjával;
 Tudva, e szerént hogy azok ketten egyek,
 Gondolá magában: „Oda bizvást megyek.

Mint magyar vitézzel, jól fog bánni velem,
 Itt ez a kard: e lesz ajánló levelem;
 Tán szolgálhatok is némi részben neki,
 Tán Lajosnál értem magát közbeveti.“

Ilyes gondolattal odaért, hol vissza,
 Napkeletre önti habjait a Nyisztra;
 Komp vinné az útat keresztül a vízen,
 Most ki vala kötve, de a tulsó részen.

Toldi a révésznek mindegyre kiáltott,
 Karjával is inte, bár senkit se' látott,
 Beléuna végre s abbahagyta osztán
 Integetni, mint a szélmalom a pusztán.

Pirkó paripáját folyamnak biztatja,
 Bencze is ért arról, utána usztatja,
 Így a parthoz jutnak, mely azonban sziget,
 Néhol bokros erdő, néhol tisztás liget.

De ki látott ilyet! mindenik fa bitó:
 Hozzákötve egy-egy isten adta zsidó;
 Szájokat feszíti száraz, fojtós moha,
 Alig fedí őket az egy testiruha.

Kapott ez alkalmon a vitézlő Bencze,
 Jól kifent kardjával egy husángot metsze,
 Kezdé a legelsőt ugyancsak páholni,
 De felháborodván, így riad rá Toldi:

„Memydörgöm adtát is! — vered, a kit vernek?“
 Szepegett a szóra Bencze, mint a gyermek;
 Parancsolta Miklós, hogy rögtön eloldja;
 Így panaszlá a bajt Ábrahám utódja:

„Költözünk, bujdosunk szép Magyarországból,
 Számkivetve onnan, király parancsából.

A miért ősei hitét nem hagyá el:
 Költözik, bujdosik a szegény Izráel.*)

Hogy e komphoz értünk — nem tudván előre —
Dovez az óriás ennek vámszedője —

A mit életünkben összesugorgattunk —

Oh ég! — mint az ujjam — meztelen maradtunk.“

*) Küküllei János.

„Oldd meg társaidat!“ a levente szóla,
S elfordulván, többé nem méltatta szóra,
Hanem fölkereste Doveczet, a zshiványt:
Iszonyú multság, a mit épen csinált.

Egy-egy fiatal cseret a földig lehajta,
S midőn feleereszti, már zsidó függ rajta;
Visszapattan a cser, az elégen túl is,
Kolompol a terhe innen is, meg túl is.

Észrevévén Toldit a bokron keresztül,
Egy fiatal gyertyánt fölszakit tövestül,
És úgy várja készen, mint valamely bottal,
Ütni húzakodó feszes állapottal.

De Miklós zúdíttja zubolynyi buzgányát:
Eltalálta, épen a vakszeme táját,
Vak is lett azonnal, siket is lett tőle,
Tomba ökröndéssel lezuhant a földre.

Megpihene mostan, a eselédjét várva;
Hát íme közelget éktelen nagy lárma:
Hallik Bencze hángja: „Egy-egy arany! zsidók:
A miért megmenténk, fizessetek adót!“

Másfelől perpatvar, csúnya veszekedés:
„Nem volt semmi alku — nem volt semmi kötés!“
Toldi haragszik is, nevet is: „goromba!
Hogy mersz elegyedni te az én dolgomba?“

Igy dorgálta Benczét; s így ez abban elmúlt; —
 E kis tréfa után Toldi tovább indult,
 De nem a királyhoz, Krakó városába:
 Űres kézzel nem megy, gondolá magába.
 Hanem viszen neki, szép szavai mellett,
 Fényes ajándékot, fényes győzedelmet;
 Alkalom volt erre: sok garázda *litván*
 A lengyel hadakat mindennap szorítván.

Eszébe jutott a régi háborúság;
 A *lembergi vásár* csak tennapi újság:*)
 Miszerint a litván rablók feje, Olgárt,
 Felgyújtá a várost, leölé a polgárt.
 Kapzsi nép a vásárt hogyan verte széllyel,
 Drága selyem-bársonyt mértek kopjanyéllal;
 Nem árult az adó, és a vevő nem vett:
 Mégis elkölt minden, pénze mégis elment.

E tudva, magát ő lengyelekhez adta;
 Erejét karjának úgy is kimutatta
 Hogy *Lubárt és Kejstut*, megszaladva rítul,
 Minden kedvök elment újabb háborútul.
 Így, a harez mezején töltve néhány hetet,
 Toldi a sereggel Krakóba sietett;
 Fényes diadallal vezetéek Krakóba,
 Hol immár elébb is forgott neve szóba.

*) Fessler, Dlugoss után.

Tudniillik *Eszter* a szép zsidó leány*)
 Hallotta *Doveczerl*: mit mivelt a zsvány;
 Hallotta: ki, mikor? hogyan tanítá meg;
 Hite sorsosait hogy szabadítá meg.

Eszter a királynál benn vala . . . még' nagy benn!
Oreza nélkül való fejedelmi kegyben;
 Nem csuda tehát, hogy *Toldinak* a híre,
 Jó szállást csinálni, előbb odaére.

Nosza hát, nagy torral a győzelmet üllik,
 A mi tivornyának is bizony beillik;
 Első hely közöttük a zsidó leányé:
 Szebb ruhában ül ott, mint *Sába királyné*.

Az urak ellenben isznak kegyetlenül,
 Az a nyertes, a ki asztal alá kerül;
 Olyan mesterség ez, hogy könnyű az utja:
 A ki nem tanulta, az még' jobban tudja.

Eszter pedig, ámbár szeme *Toldin* jára,
 Felügyelt a király arany poharára:
 Piros galamb-ajka sűrűn megesippenti:
 Akkor ivás nélkül meg nem állja senki;

Legalább a király ugy van azzal mindég.
 De poharazásban legelső a vendég:
 Maga is a király nézi gyönyörködve,
 Szívesen beszélget vele időközbe'.

*) Ugyanaz.

Kérdez tőle holmit; sokszor emlegeti,
 Hogy Lajost, az öcsését, mily igen szereti;
 Országát is, ugymond, végre neki adja.
 Feltette magában: mert hát kire hagyja!

Többet is beszélne, kérdene Tolditól:
 De nyelve az eszét már nem éri utól,
 Megakadt egy szóban, a kellő közepen;
 Nehéz lett, elalutt a nagy bársony széken.

Igy vége szakadván tusnak, boritalnak.
 Tehetsége szerint kiki hazaballag;
 Toldi is hazament, lefekünni, oda,
 A hol készen várta egy szép vendégszoba.

Esze, lába, helyén; a nyelve is fordul,
 Hanem az orozája tüzel a sok bortul,
 Zúgó füleiben vad muzsika dörmög,
 Szeme előtt pedig . . . hej! a bor nagy ördög.

Szeme előtt, mondom, a zsidólyány képe.
 Ifjuság: bolondság! mi nem jut eszébe!
 Eszébe jut minden, annyi minden régi —
 Mikor a kőből is olaj cseppent néki.

Hol ezen jár esze, hol a zsidólyányon
 Nem bír elaludni, hánykódik az ágyon,
 Mikor egy vén asszony a szobába lépve,
 Bár csak ketten vannak, suttog a fülébe.

Sugva beszél hozzá, mert a nagy-felszónak
Több orozája van ám, mint a susogónak:
Attól is, ki hallja, attól is, ki mondja.
Szégyenli az magát, hangosan kimondva.

Toldi a szégyenre — gondol is ő erre!
Követi az asszonyt egy bizonyos helyre,
Végig a tornáczon, keresztül a házon:
Szőnyeges, aranyos tizenegy szobákon.

Tizenkettedikhez érve most a banya,
Mutatá az inyét, mintha mosolygana,
Csendesen kopogtat, leskelődve nyit be,
Csak Toldit ereszti, maga nem megy itt be.

Lanyha széllel akkor mind az ajtónyilat
Megcsapá egyszerre, mind a kedves illat, —
Azt gondolta Miklós, hogy nem is szobába,
Hanem egyenesen lépett mennyországba.

Nem volt abban ágy, szék, vagy más czifra holmi,
Mint az ilyen házat szokás bútorolni;
Közepéről egy mécs rózsaszínű lángot —
Piros üvegen át terjeszte világot:

Igy néz vissza a nap, mikoron az esti
Felhőkkel a tájat bibor színre festi.
Fedezé a földet bolyhos bársony szőnyeg
Melyet a láb érez puha fris mezőnek.

S mint megannyi lombos, leveles zöld eserje,
 Virág volt lerakva, külön-külön helyre,
 Magokat szép szinnel, árulják illattal,
 Egy erdőt képeznek, tükör lévén a fal:

Százszor veti vissza, hogy erdőnek véljed.
 Közepén a szoba kereken lemélyed,
 Lejáró van oda lépesős márvány padon,
 Köröskörül, mint a bányába Váradon.

Három fehér lépeső viszen a gödörbe,
 Három látszik ismét alább, mint tükörbe'
 Mert a negyediket síma viz takarja,
 Mely ön árnyékától most egészen barna.

Fürdő szép leányok, hajladozó testtel,
 Látszanak csúszkálni a lépesőkön le s fel,
 Látszanak, jól mondom, mert meg se mocczannak,
 Nem szégyellnek semmit, mivel kőből vannak.

Fehér lábát egyik most ereszti belé,
 Más pedig a vízből most vonja kifelé,
 Harmadik a lépesőn szárítkozik ülve, —
 Szembe, háttal, hanyatt, — mindenképen dülve.

Legfejebb és legtúl karját nyújtja kettő,
 Nagy ezüst medenczét fogva, mint egy teknő,
 Hátra emelik azt, testök visszagörbül,
 Mintha így a partra tennék a gödörbül.

Még túl a két lyányon, szembe az ajtóra,
 Másik kettő térdel a szoba-pallóra,
 Párosan, de kissé széllyelebb egymástul,
 Kettő pedig összébb, emezeken hátul.

Valamit emelnek közbül ezek négyen,
 Ketteje görnyedve, más ketteje térden,
 Könnyü hintaszéket, a mi négy szíjon lóg,
 Tengeri csigához mindenbe hasonlót.

Fölfelé a háta tornyodzik magosan,
 Dinnye-gerézd formán, hosszú rovátkosan,
 Széle széllyelterped, mint a páva farka,
 Hanem tiszta fehér, nem pedig oly tarka.

Selyem boritéka, ki van tömve puhán,
 Jobb az ülés rajta, mint a gyenge mohán,
 Benne a szép Eszter, kissé hátra dülve,
 Hintáztatja testét, sem fekve, sem ülve.

Lábait az ezüst medenczében tartja,
 Csekély öltözet van hideg ellen rajta,
 Pongyola szabású ritka fehér kelme,
 Gömbölyü termetét kimutatja selyme:

Termetét egészen, a színét is félig,
 Kebelétől kezdve le a lábszár élig:
 Nagy, fekete haja, derekán átvéve,
 Kétfelől, mint egy öv, foly le az ölébe.

Első gondja volt, hogy mellét betakarná,
 (Mutatta legalább, mintha ezt akarná),
 Szemérmesnek látszó szempillái alatt
 Ravaszúl leskődött a hamis gondolat.

Zavarodva Toldi még mindegyre ott áll:
 „Asszonyom, hadd értem, mi okon hivattál!”
 De hamar megbánta együgyü kérdését,
 Szégyellve az asszony hangos nevetését.

„Azér' hivattalak” monda neki Eszter,
 „Hogy ezt a medenczét lábam alól vedd el.”
 Odamene Miklós, térdeit a kőre,
 Leboesátá frisen, a márvány lépesőre.

Fehér lábacskáit, rózsaszínű habban,
 Megtalálta s kezdé mosogatni abban;
 De mi alatt piros szép körmeit mosta,
 Eszébe jutott az ártatlan Piroska.

Felkapá az edényt, maga is felállván;
 Eszter pedig most a kőleányok vállán
 Pihentette lábát, a mellyek ott elől
 A medenczét tarták, lám mondom, kétfelől;

Igy ült, mosolyogván a Toldi szemébe.
 Hanem a vitéznek komor lett a képe:
 „Adta bestiája!” káromkodik s nevet
 Szeme közé önti a sok szappanlevet.

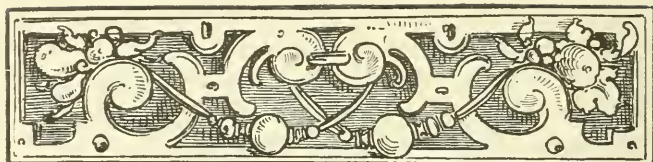
Egyszeribe, mint az, kit ostorral vágnak,
Végít érte Miklós tizenegy szobáknak,
Onnan a tornácra, onnat az udvarra,
Sebesen csapódik, hol jobbra, hol balra.

Fölkereste Benczét, felrázta keményen:
„Nyergelj fiu, nyergelj! de mindjárt meglégyen!”
Alig is tölt abba három-négy pillanat,
Hogy már Toldi Miklós a mezőkön haladt.

Eszter pedig és a banya köztanácson,
Arra határoztak, hogy lármát kiáltson;
Nem sok a látatja, mert akármit csinál,
Minden ember alszik, főképen a király.

Világos viradtig ott lesé az ágyát,
Akkor elővette Potifárné vádját,
A mire tanítá szégyen és a bosszú —
Hanem ez az ének már nagyon is hosszú.

HETEDIK ÉNEK.

„Tart vala az asszony.... nagy siralmat.“

Illosvai.

Toldiné bús szíve otthon is csak fája,
Szomorú lőn neki csendes háza-tája,
Szomorú és siket: a hová, jól tudja,
Híre a fiának, ha volna, se jutna.

Azér' eltökélé hogy Budára menjen:
Sok ember megfordúl oly világos helyen,
Népek és országok ntja metszi átal,
Szemfűl ember ottan mindig ujat lát, hall.

De meg' célja is volt az özvegy királynét
 Felkérni, hogy lenne szószóló fiáért,
 Visegrádra menni, elébe járulni,
 Egy kis ajándékkal lábához borúlni.
 Rögton is hozzálát, késedelem nélkül,
 Elrendeli házat és az útra készül:
 Mezei munkának úgy is szűnt a napja:
 A mi hátra van még, azt Benezére hagyja.

Azután egy belső régi szekrénybe nyúl,
 A melyet magával hozott menyasszonyúl;
 Nehezen nyiták ki, sorba vették hárman,
 Kulcsa megfeleldte a járást a zárban.

Toldiné felhajtja felső takaróját,
 Gondosan beszerzett halálra-valóját,
 Akkor vigyázattal, jobb kezét ledugva,
 Keresgél fenéken valamit egy zugba.

Előbb is az arany koszorút vevé ki.
 Anyai jószága volt e párta néki.
 Úgy szállott az mindég leányról leányra.
 Bajos lenne hamar megmondani, hányra:

Gyémánttal, rubinnal a czifrája ékes,
 Smaragd benne, szép zöld, opál benne kékes,—
 Odagörbül a lány, lélekzetet sem vesz,
 Szeme ragyogása a köveken túltesz.

Azután kösüntyű, szinte olyan áros,
 Került napvilágra, összeillő, páros,
 Melyeket a férje adott jegybe, Lőrincz,
 Melyeket azóta kettős gonddal őriz.

Hamisan Etelke nagyanyja karjára
 Kapesolá az arany perezet, próbára:
 Felrántá egészen, feljül a könyökén:
 Maga Toldiné is mosolyogta, szegény.

Majd elővevé a szinehagyta övet,
 Lefeszíté róla késhegygel a követ,
 Drágakövet, gyöngyöt, melylyel ki volt rakva,
 Ezt is, a többihez, kis kosárba rakta.

Arany lánczot és még több ily esecse-becsét
 Tón hozzá, minek csak gondolt némi becsét;
 Betakarta osztán, szép fehér kendővel,
 Sok-rét, hogy semmi ne hulljon ki belőle.

Most az eleséggel megrakott szekérbe
 Széna-ülést töm az öreg Benceze térde,
 S od'adván a gyepplőt egy suhancz legénynek
 Bölcs tanácsaival nem látszott fősvénynek:

Ezt így kell, amazt úgy; mutatá, hogy lássa,
 Mi a lóhajtásnak különös fogása,
 Elmondá az útat, egészen Budáig:
 Itt s itt hajszra, csára, tekerül, szétválík.

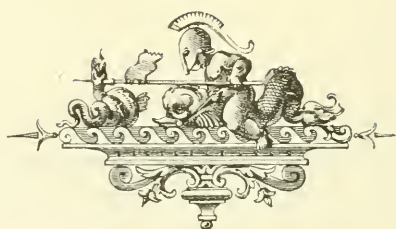
Unta is már a szót Gere, a tanítvány,
Ostorával néha nagyokat suhintván;
Meg-megcsapta lábát a lógós lovának,
S megrántá a gyeplőt, hogy ne szaladnának.

Végre aztán felült a nemzetes asszony,
Mehagyá Benczének: mit, hogy igazgasson,
Mellé unokája; míg egy leány eseléd
Be-lim-lomozá a szekér első helyét.

De, mikép utazott Toldiné Budára,
Nem méltó az ilyen tisztos krónikára;
Háza volt Miklósnek, oda szálla Budán;
Mint a magáéba kedves fia után.

(Több nincs.)

DALIÁS IDŐK.
RÉSZLETEK
A MÁSODIK DOLGOZATBÓL. *)

*) Lásd a BEVEZETÉS IX. lapját.

ELSŐ ÉNEK.

Ugyanaz, mint a fentebb közölt 1848. évi első dolgozatban.

MÁSODIK ÉNEK.

Kesziben Rozgonyi nagy készületeket tesz a fényes hadijátékra, melyben Piroska keze lesz a verseny díja. Maga Lajos király is lerándul pompás kísérettel, közte Toldival. (1—7 versszakasz azonos TOLDI SZERELME II. ének 1—7 szakaszával.) Út közben a kompolti kastélyban meghálnak:

Este a kompolti várkastélyban háltak,
Hajnali szellővel megin' utra szálltak;
Még szárnyára sem kelt a nagy út harmatja
S a tegnapi nyomot épségben mutatja;

Szőke a mező is, mintha deres lenne;
 Lova kesely körmét vígan mossa benne;
 Toldi a csapattal követi sebtében...
 Vele fut a hold is, visszafut az égen.

Hát egyszer a pusztán, selyem szőke hajjal,
 Emeli fejét a piros arczu hajnal!
 Kiséri a nagy nap, burokba' születvén,
 Sugárit a földre széllyel teregetvén;
 Száz meg száz pacsirta az eget ellepi;
 Mindenütt a virág! minden oly ünnepi!
 Az idő e napnak nem maradt adósa:
 Olyan a szép pünkösöd, mint egy kinyílt rózsa.

Ebéd tájon immár nagy süvegű sátrak
 Mint valamely tábor, messzünnen tarkáltak,
 Hallatszott is vékony csöngettyűk rívása,
 Buzgó jámbor népnek templomba hívása.
 Lépteit a király kettőzteti gyorsan,
 A mint odagondol, egyszeribe' ott van;
 Körülveszi bizvást férfi, asszony, gyermek,
 Hogy öröm azt nézni a szegény embernek.

Kesziben Rozgonyi fogadja az érkezőket. Készülődések a lovagjátéokra. (Azonos T. Sz. II. 9—18 szakaszával, de az utóbbiban ez egy versszak hiányzik:)

Ott aczéling habzik lovon és gazdáján,
 Ott páncél dagad a bajnok szíve-táján,
 Zárt sisakon nagy toll bokrosan imbolyog,
 Drágakő csillámlik, arany ezüst sajog;

Ott suhogó selyem, puha bolyhu bársony,
Nyusztperém egyiken, hermelin a másón;
Daliát és nézőt terheli a pompa;
Ritka helyen látni ennyit egy-izromba.

Maga a lovagjáték következőleg folyik le:

Erre minden bajnok a nyilát kihúzta,
Ki legyen az első: koczka határozta;
Páronkint ereszti őket a bajmester,
A vad lovak elől könnyen ugró testtel.

S megosztja közöttük a napot a szelet
Aranyos botjával vágván feje felett.
Most a két vas-ember, körme is páncélba'
Messziről egymásnak pajzsát veszi ezélba;
Vágtat a ló, vágtat, nem is győzne jobban,
Háromhegyű dárda feszül a marokban,
Összeesap a két hős: a paizs megkondul:
Egyik, vagy mindkettő, hanyatt-homlok fordul.

Van olaszdöfés, hogy magas deszkapalánk
Választja el őket, mintegy udvar gyanánt;
Van német-rohanás: ember, ló kitömve,
Hogy röpít a szalma velök egyetembe;
Hanem a legtöbb rész, ősi magyar módon
Hegyes aczélt hordoz a bajvivó rúdon:
Mirevaló a pajzs? védje kiki magát,
Vagy, ha ezt nem tudja, ám hadd szegje nyakát!

Sokan vittak immár a daliák rendben,
 Kiket elszámolni se' időm se kedvem;
 Sok dárda törött el, repüle sok taresa
 Hogyha nem volt ember, a ki azt megtartsa.

De most im beugrat egy balog, egy sete:
 Kérdezi a népség: vajon ki lehet e?
 Nem gyanítják, hogy az önnön maga Toldi,
 Mert mi szükség annak balkézzel harcolni!

Azt hívék bajtársi hogy, a mennyi kedve.
 Sátorában alszik földre heveredve.
 Az egész játékot semmire becsüli;
 Ha tudnák, kivel fog a bajuk meggyűlni!

Pedig az erejét nem is adja ez ki,
 Nem magáért, hanem csak Lőrinczér' tesz ki:
 Helybehagyá Lőrincz (lesve a sátorban),
 Megvallotta, hogy már ő se' vána jobban.

Az első vitéznek, kivel Toldi játszik,
 Tompa nagy ütéstől szeme is káprádzik,
 Felfordul a világ — ő pedig lefordul, —
 Alig birta magát fölszedni a porbul.

Személye kilétét hiába titkolta,
 Többen ráismertek, hogy az ifju Kolta;
 Almás-szürke lovát elvezette gyalog;
 Nem neheztel érte, hisz katona dolog.

Erre másik állt be: az ifju Balassa,
 (Könnű ráismerni) a király inassa,
 Szemes, fürgé bajnok, eleven mint a esik,
 Toldi rúdja elől gyorsan félrehajlik.

De Miklós a rúddal oldalvást lepedzi,
 Szánja a kengyelvas, lábát nem ereszi,
 Lova meghurezolja sarkantyunál fogva,
 Nagy vargabetűt ír fejjel a homokba.

Toldi pedig intett, hogy még vinni kíván;
 Jelt ad a bajmester, más lovagot híván,
 De vontatva készül Lőkös, a harmadik,
 Ráér a jó Miklós széllyelnézni addig.

Lova lassan ballag: körbe-körbe léptet.
 Nézi a nézőket, a sok szép eselédet,
 Mintha kertben volna, mind virág közt járna...
 Pánczélos dereka nem hajlik utána!

Ez alatt Piroska rózsaszín sátorban
 A vitéz fiúkat nézi vala sorban:
 Keresi félszemmel: köztük van-e Toldi?
 Mert, hogy azt szeretné, könnyű elgondolni:

Szeretné neméért, szeretné nevéért,
 Szeretné ma látott deli személyéért;
 Visszaveti lengő fátyolát, hogy lássa.
 Mond neki valamit szive dobogása.

Toldi is a lányra — de csak amugy fennyen —
 Oda veti szemét . . . el se' vette könnyen!
 S mint midőn az ember érez benső vádat,
 Azt se' tudja hogy mért? lelke ugy rátámad;
 Lovagi sisakja mintha égne arezán
 Oly igen pirúl e mai tolvajharczán,
 Mintha útja veszve nem találná czélját . . .
 Nagy hosszú sohajtás emeli pánczélját.

Ekkor esett az, hogy Toldi és Piroska
 Együvé gondoltak, ketten egy dologra,
 Együvé gondoltak, együtt sohajtottak,
 A miről magok is tán semmit se' tudtak.

Ekkor esett az, hogy két ifjú eseléd
 Szíve szerelmének fonta már kötelét,
 Kötelét, halálos, örök szerelemnek . . .
 Én uram istenem, add jó végit ennek!

Már azonban Lőkös, Toldi vívótársa,
 Feszíté dorongját, készen a futásra;
 „Jól vigyázz! ne hibázz!“ riad a bajmester;
 Szégyelli azt Miklós (neki szól most egyszer):
 Öklelő szerszámát kapja jobb kezébe,
 Hogy előbb senye volt, most nem jut eszébe,
 Hanyatt löki Lőköst nagy marha lovastul, —
 Az ember füle majd siket lesz a tapstul.

Nem is akadt ember, hogy Miklóssal vijjon,
 Senkinek se' kellett a leány e díjon:
 Csak Rozgonyi Máté szívelé nehezen
 Hogy Piroska húga más vitézé leszen,
 Húga és vagyonja. Ő hiába kérte:
 Most fejével immár kell játszani érte;
 Kiugrat a sorból: „vagy élet vagy halál!”
 Az erős Toldival átellenbe' megáll.

Hanem, mikor aztán lobogó kantárral
 Megered a két ló a dalia párral,
 Feszesen a dárdák messzire kinyúlnak
 Mint egyenes szarva esődör egyszarvúnak,
 S látja, mint egy gályát, közelítő szörnyet,
 Nevekedni Toldit: Rozgonyi elszörnyed,
 Lágy szívét elejti, vak dühét felejti.
 Rúdja fényes hegyét a homokba rejti.

Visszarántá Miklós tanult lova száját,
 Pisszegés, hurítás üldözé a gyávat;
 De a mulatságnak azér' nem lett vége,
 Tovább is szerette nézni ő felsége.
 Sokan törtek lánesát, lovon úgy, mint gyalog,
 Voltak mindenféle testi viadalok,
 Ember ember ellen, vagy csapat csapatall,
 Múlaták a királyt, ügyes fordulattal.

Birkozás, lovaglás, kopjavités járta,
 Dolgozott nyil és kard, buzogány és dárda;
 Majd paraszt szerszám is jött napfényre végül.
 Kasza, villa, fustély -- esupa neveltségül.
 Toldi is, rossz kedvét el akarván űzni,
 Mint a sáskafülhőt nagy lárma elűzi,
 Toldi is beállít egy goromba cséppel:
 No hiszen jaj annak, a kit ez megcsépel!

Megereszti nyakát a csép, mint egy gölya,
 Kelepel a végén szijjas hadarója,
 Csattog össze a rud, a páncél is pattog,
 Tombol a két vívó, döng a föld alattok.

Toldi a bajtársát vissza-visszagyűri,
 Három ízben a tért vele megkerüli;
 Támad iszonyú zaj, kaczag a tenger nép,
 Úgy hogy nevéttében megrendül a környék.

Igy lett vége ama híres viadalnak.
 Követé pompája terített asztalnak,
 Azután meg a táncz, jutalom osztása,
 Egy szép rózsaszálnak a leszakasztása.

Rozgonyi csak inte, és az adott jelre
 Sátor ereszkedett a bajvívó helyre
 Nagy magas árboczról, száz meg száz kötelen,
 Roppant fehér vászna lobogott a szélen.

Sátor alá pedig a szolgálányok
Háromszáz személyre asztalt terítének,
Mert a többi kívül, a padokban, evett,
A ki nem érdemle nagy vitézlő nevet.

Asztalhoz is üle a király, a vendég:
Szép ruhás hölgyekkel az idősb leventék,
Mert az ifjabbaknak fenszolgálni illett,
Nyájas susogással a fehérnép mellett.

Mielőtt azonban a ragyogó tálba
Mártott volna Lajos: először felállta;
Minden ember tudja fejedelme czélját,
S követé a buzgó keresztyéni példát:

Egy szép asztaláldást monda ő felsége,
Szava messzi esengett a nagy esendességbe,
Halkal minden ember utána könyörgött;
Az erős vitézek hangja mélyen dörgött.

De, mikor az áment rányomá a népség,
Vette Lajos király esillagos nagy kését,
(Gyémánttól, rubinttól esillogott a nyelét),
Kenyerébe szúrta, s tálba mártott vele.

Kiki hozzáláta örvendetes arezczal,
Kinálván a gazda, egyszersmind az asztal;
Igazán nagy beteg volna (és nagy csoda!)
Ki egy olyan asztalt éhen hagyna oda.

Hogy aztán elég részt vőnek az evésből.
 (Rozgonyiként szólva: sokat a kevésből!)
 Monda Lajos: „Hát már fel sem is köszöntöd,
 Leányom Piroska, nemes Csuta Györgyöt?“
 Elpirúlt a szép szűz; poharát emelé,
 Az arany pohárba rózsát mártta belé:
 Piezi piros ajka tükrödzött a szélén —
 S nyujtá a királynak. Szólt ez, átalvén:

„Adjon Isten áldást e mai munkára,
 Örvendő öregkort az örömapára,
 Örökös jóllétet a magyar hazára:
 Tiszta, igaz szívből kívánja királya!“
 Erre nem tudom ki a parasztság között
 Nagy eserép kannával odakün így köszönt:
 „Eltesse a királyt, szegény nép javára!“
 Ezer meg ezer száj mennydörgi szavára.

Este szakadt vége az evés-ivásnak;
 A fiatalság már suttogta egymásnak,
 Hogy e drága időt nagy-hiába vesztek:
 Zúgolódott, hogy a tánczot meg se' kezdik.
 Végre fölszedék a hosszú asztalokat,
 Gyujtának azonnal viaszgyertyát sokat;
 Csillagzott a gyertya ezerféle kőben,
 Gyémántos boglárban, arany karkötőben.

Majd, a tárogató, síp, dob, a mikor szól,
 Kezdenek az ifjak daliás toborzót
 A szép sátor alatt, körbe' karikába',
 Kiveré a nótát a vitézek lába.

Pengett a sarkantyú, mind egyszerre pengett,
 A fehér kócsagtoll mind egyszerre lengett,
 Táncz közben a melles, tomporás vitézek
 Délezegen egymással farkas-szemet néztek.

A fehérség pedig, mint egy gyöngyös párta,
 Körül a padokon a táncz végét várta;
 Legelt a sok szép szem a fiatalságon,
 Valamint a méhraj a mézes virágon:

Köntösük szegélyét a víg zeneszóra
 Emelgette piros papucsoknak orra;
 Szemükből ragyogott a szomju kívánság; —
 Mint egy rózsagyepű, úgy ült a leányság.

A vitézi tánczot követé a páros.
 De nem olyan csélcsap, nem olyan betváros:
 Halkan, palotásan a király kezdé meg,
 Illett a magyar táncz a legfőbb személynek;
 Szép Piroskát egyszer-kétszer megforgatta,
 S azzal édes terhét más vitéznek adta;
 Most felállnak többen, vígabb nótá perdül,
 Szilaj kedvben a táncz csak a végén cserdül.

Majd a párnatáncznak következőn sorja,
 Legény is, leány is a térdvánkost hordja,
 Zöld bársony a párna: viszi kis kezébe'
 S letérdel Piroska. . . a király elébe.

De Lajos a táncztól nyájasan szabódott,
 Elengedte a lány. . . nem a szűzi esókot!
 Mit tegyen? megadta, rá meg is ölelte;
 Repesett e dolgon minden ember lelke.

Azután egyedül lejte szép Piroska,
 Földig hófehérben, mint egy virágos fa
 Melyet a könnyű szél erre-arra lenget;
 Tánczra híja Toldit, annak már nem enged.

Nem is kérte Miklós, nem is szabadkozott,
 Komor tekintete nyomba' megváltozott,
 S mint borisza ember meghúzott kancsóba:
 Szeme, szíve, lelke odalón egy esókba.

Azzal ülön fogta, és járta közében,
 Nagyokat ujjantva szilaj örömeben:
 Megmutatta, hogy mily könnyen elbir karja
 Egy fehéreselédet, ha épen akarja;

Fel-felkapta néha, mint vihar a pelyhet,
 Mintha csak ruháját vinné, maga helyett;
 Lebben a leányzó, mint kopján a zászló:
 Az erős vitézzel a könnyű leányzó.

Igy mulatozának, valameddig tetszett,
Mignem éjféltájban már a hold is tetszett:
Akkor pihenés lőn, díjak elosztása,
Vitéz eleinknek hajdani szokása.

Összeülnek mostan a viadal-bírák
Kik a harez folyamát egy nagy könyvbe írák;
Nevezik nevéül, vagy csak címeréül
Melyik vitéz mit kap diadalmi bérül.

A jutalmat pedig egy-egy szép szűz adja,
Meghajol a vitéz, mikor elfogadja,
Megsókolja a lányt, mert ez kötelesség,
Nem hiszem azonban, hogy terhire essék.

Öv, sügyellő, tarsoly, — gyenge kezek míve,
Örül az ilyesnek ifju bajnok szíve; —
Csótár, boglár, forgó bőven telik ottan:
Rozgonyi se' fukar, s a király is ott van!

Mind eloszták immár, csak egy vala hátra:
Kié? kiki tudta, mégis alig várta:
Egy gyűrű, jegy-gyűrű — köve, jaj, beh szépen
Villog a Piroska remegő kezében!

Eredj, Toldi Miklós, eredj oda, vedd el!
Te vagy arra méltó sok vitézi tettel,
Bajnok természetteddel, szerető sziveddel —
Eredj oda, Miklós, a tiéd az, vedd el!

Igy ütött ki a csín; — így még akkor este
Rozgonyi Piroskát Toldi eljegyezte
Az összes nép előtt és a király előtt,
És, ki mindent jól lát, a nagy isten előtt. —

Toldi kárpótlásul, mivel ugy is kérte,
Lőrincznek a húga jobb kezét igérte; —
De már ideje, hogy oszoljon a vendég
S menjenek alunni a fáradt leventék.

HARMADIK ÉNEK.

Lajos király még ott Kesziben hírt vesz Nápolyból,
hogy ücsesét, Endrét, orozva megölték. Boszúra, háborúra
készül. (Azonos T. Sz. VII. 1—8.) Tehát Budára siet.
Vele a boszúra vágyó, harezra kész urak.

Toldi is fut, gázol a király lováig,
Dönti jobbra, balra nyergelő szolgálit, .
Maga csatol, peczkel, maga felkantároz
S vezeti a Tündért király sátorához.

Jól esett Lajosnak, a midőn kilépe,
Hogy a hú levente úgy siet elébe ;
De nem akará, hogy még most vele menjen,
Négy-öt hétig, ugymond, múlasson, pihenjen.

Fölsegíté szépen a nyeregbe Miklós,
 Kengyelét megtartván, mint akármely esatlós;
 A király, csak fővel, szomorúan inte,
 Gazda emberségét szó nélkül köszönte,
 Szomorún mosolygott a szép Piroskára,
 Mint felhőn keresztül a nap zöld sugára
 (Permeteg esőben, nyáron, ebéd felé).
 Hogy a szegény lányka sirva fakadt belé.

Ottan jó Budára Lajos utját vészi;
 Követék csoportban hű magyar vitézi.
 Morogván az úton, mint viharos felhő,
 Mely kicsiny először, de nagy lesz, ha feljő.
 Valahon átkeltek, valamerre mentek.
 Lőn háborodása minden rangnak, rendnek:
 Pap a papiszéken, nemes a nyeregben
 Festi a közös gyászt fekete színekben.

Nem soká Budáról, széles hazaszerte,
 A hadra hívó kard fejét fölemelte,
 Majd ősi szokással, mártva meleg vérbe,
 Majd írva pirosan a hívó levélbe.
 Nem parancsolat ez, nem is kénytelenség:
 De kinek ne volna több, mint kötelesség?
 Ki maradna itthon? ugyan ki ne menne? —
 Így érzett a magyar: Lajos bízott benne.

Hadi készületek (Azonos T. Sz. VII. 10—28; de ez utóbbiban hiányzik a következő versszak:)

Most a kopasz róna Rákoson virágzik,
 Most buborékot hány: sátortól nem látszik:
 Most lobog a zászló ezerféle színben,
 Rajlik a vidor nép, csillog-villog minden.
 Messze a mezőnek fakó meze füstöl,
 Porfelleg verődik, melyben a ló prüszköl.
 Egy út az egész táj; a csapatok gyűlnek,
 Mint villámló felhők, mind össze vögyűlnek.

A dandárok felvonulása. Hősök és nemesi címerek rajza.
 (Kevés különbséggel azonos T. Sz. VII. 31—62.) Toldi
 azonban még Kesziben marad, mátkasága örömeit élvezni.

Igy az egész tábor indulásra készen
 Együtt vala Pestnél, a rákosi részen;
 Csak Toldi hiányzik, csak ő marad vissza,
 Édes szerelemnek kóstolóját iszsza;
 Béke van szívében, most először, béke;
 Felejtí ha-óta Rozgonyi vendége,
 Az egész hó egy nap és e nap egy óra . . .
 Nincs is az időnek ottan mutatója!

Sőt az éj meg a nap sem tesz különbséget:
 Ébrenlét? vagy álom? szó csupán egy véget:
 Akkor is ott járnak egymás deli karján.
 Illatozó kertben fűzes Tisza partján . . .

Mit beszéltek annyit, ti susogó lombok?
 Miér' búgtok össze, ti páros galambok?
 Hab, hab után, mér' futsz örök vágyódással? . . .
 Így álmodtak össze, gondolom, egymással.

Hanem, előbb hogysesem életét megkötni,
 Toldi a harc gondját el akarta vetni,
 Az utolsó harczét, míg foly élte hossza:
 Nincs eset azontul, hogy szívét megoszsa:
 Élhi fog magának, élhi Piroskának,
 Élhi . . . azt nem mondja tovább a leánynak;
 Egész élte sorját hosszan elrendezte,
 Mikor együtt voltak az utolsó este.

Hogy aztán a hajnal tetszett indulóra,
 Megállt jegyesével a leány egy szóra, —
 Azaz el se hagynák azt az egy szót soha,
 De nyerít a Miklós nyughatatlan lova.
 „Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe’ —
 Isten veled atyám és szívem szerelme!“
 „Áldjon meg az isten, kedves fiam, téged:
 De várd meg legalább a kenyérebédet.“

Megfogadta Miklós, elkelt az ebéd is,
 Beszéltek, beszéltek: több volt hátra mégis;
 Jött azonban Toldi fegyveres szolgája
 Hogy nem áll a Pirkó, a földet kapálja.
 „Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe’ —
 Isten veled atyám és szívem szerelme!“
 „Áldjon meg az isten, kedves fiam, téged:
 De várd meg legalább a déli ebédet.“

Megvárta, megevék azt is együtt délben,
 Jó-soká maradt még Toldi menő-félben:
 Ehol jó azonban a fegyveres szolga:
 Nem kell-e bekötni a lovat az ólba?

„Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe’ —
 Megyek édes atyám és szívem szerelme!“

„Hordozzon az isten, jó fiu, de már ma
 Ugyan hova mennél, ilyen éjszakára?“

„Este, vagy éjszaka: tőle nem irtódzom;
 Hova, merre megyek? az is az én dolgom;
 De tovább sehogy sínes maradásom itten,
 Hogy eddig maradjak, bizony azt se hittem.

Isten hozzád szívem édes szép szerelme!
 Addsa kicsiny kezed, borulj az ölemre:
 Hadd szakasztok rózsát gyöngé rózsafádról —
 Egy csókot az utra, piros két orezádról.“

Elesattant az a csók, nem is egyszer pedig,
 Mint a földi eper esattan, mikor szedik;
 Rövid vége lett a hosszú búcsuzásnak;
 Nem is integettek messziről egymásnak;

Jó Toldi lovára csakhamar felüle,
 Szeméből valamit lopva kitörüle;
 Sarkantyúzza lovát, szintugy vérzik belé . . .
 „Czo fel, jó paripám, szülő helyem felé!“ —

Miklós tehát anyjához megy Nagyfaluba. Ott anyja és unokahúga fogadják. Az öreg Bencze bemutatja neki fiát, kérve, hogy vigye magával csatlósának. (Kevés különbséggel azonos T. Sz. III. 13—24.) Míg pajkos unokahúga Benczét vitézi ruhába öltözteti:

Ezalatt elmondá Toldi az anyjának
Hogy jutott kezéhez a szép úri lánynak,
Mutatá a gyűrűt, melyet hoz a jegybe.
Háború végével kelnek, ugymond, egybe.

„Akkor, édes anyám — no hiszen meglátod —
Akkor nem futok én országot, világot,
Nem kószálok hadba, hanem együtt élünk,
Az én gyöngy galambom, Piroskám is vélünk!“

Sirt, nevetett anyja, mikor ezt meghallá,
Szíve az örömet nem várta, sokallá:
Elpirult, tüzes lett halvány arczatja,
Elpirítá benső titkos gondolatja:

Előtte fia még mind a régi gyermek:
Oly furesán esett most képzelni embernek,
Házasult embernek . . . képzelni továbbat
Göndörhaju, fürge, játszi unokákat.

Hányszor mondatá el, kérdező ki újra!
Nem maradt szó nélkül egy legkisebb ujja:
Karesu-e, magas-e, barna-e, vagy szőke?
Fehér-e, piros-e, vagy milyen a képe?

Haja, szemöldöke, szeme, szempillája?
Ajaki, beszéde, lábai, ruhája? . . .
Felelni se győzne Miklós annyit neki,
Ha oly jól nem esnék, mikor emlegeti.

S jaj lett volna szegény Piroskának dolga,
Ha, míg emlegették, folyvást csuklott volna! —

Azonban félben kell hagyniok a beszédet, mert belép az ifju Bence, jelentve, hogy egy idegen lovag jött, a ki Toldival életre-halálra meg akar vívni. Húga az, lovagnak öltözve. (Azonos T. Sz. III. 30—33.) Földerülnek a tréfán.

Mignem aztán Miklós tréfa közé fonta
A mit Tar Lőrincznek komoly czállal monda.

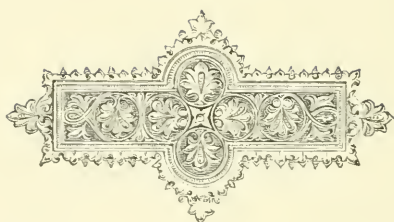
T. i. hogy a hógát neki adja nőül.

Elkezdi barátját dicsérni, de nagyon,
Kétszer is mond egyet inkább, mint elhagyjon:
Mily eszes, mily józan, mily szelid, hű, derék, —
Gondolá Etelka: jól van, de már elég.

Abból ugyan semmi sem lesz, a mit Miklós bátyja Kesziben elhamarkodva ígért. Felkapja az ágyról a pihenő lantot s busa szemöldökét ránczolva keményen, tiszta erős hangon elénekeli pajzán dalát: „A mi lányunk nem eladó“ stb. (T. Sz. III. 34.)

Így az estét vidáman elbeszélgetik. Másnap Miklós az ifjú Benczével hadi útjára indul.

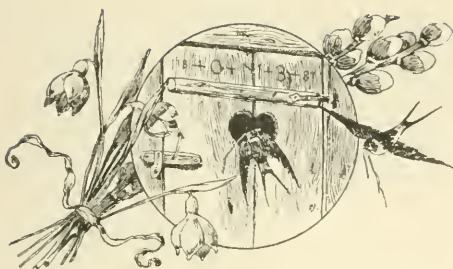

RÖGTÖNZÉSEK.
TRÉFÁK, SÓHAJOK.

EGYKORI TANÍTVÁNYOM EMLÉKKÖNYVÉBE.

Én láttam a bimbót, én láttam azt,
Midőn, érezve a nyájas tavaszt,
Kezdett kifejlenni:
Örült a lelkem, és kéjjel telék,
És mint hiú kertész, sokat merék,
Sokat, reményleni.

De ennyit nem. Reményem balga volt,
Árnyékban sem mutatta a *valót*:
Milyen lesz a virág.
A *természet* rá csillogó mezet
Szövött: a sok kontár kertész kezek
El nem torzíthaták.

Hintsed, virágszál, most hintsd bájaid.
A hervadá-nak messze napjait
Rettegned ninesen ok:
Érintsen bár a hervadás szele,
Dús illatod, lényednek szebb fele,
A *szellem* élni fog!

(1850.)

POHÁRKÖSZÖNTŐ

(EGY OPERASZÖVEGHEZ, MELY IL. ENDRE KORÁBAN JÁTSZIK. *)

Bort ide a billikomba! föl vele!
Csengjen össze tiszta ezüst kebele,
Mint szívünkéből e kívánat égre száll:
Éljen a hon! éljen urunk, a király!

Harezra magyar! lelsz magadnak vívni tért:
Győzni dicső, halni dicső a hitért:
Tűzz keresztet Jéruzsalem szent fokán:
Éljen a hit! vesszen el a vad pogány!

Egyesül a rózsavirág és kereszt:
Íly jegy alatt hű lovagszív vért ereszt:
Éljen, éljen hős királyunk leánya,
Magyarország legdeliebb rózsája!

(1857 márczius.)

*) Gróf Ráday színiigazgató kívánatára.

ÚJ-ÉVI KÖSZÖNTÉS. *)

Mint a Noé hü galambját,
 Ki reménynek vízi lombját,
 Várnak engem mindenek;
 Sok sötét arz lángra lobban,
 Sok kebel ver hangosabban
 A hol én megjelenek.

Kérdik: van-e levél Tüge?
 S kiki, a min szíve csügge,
 Arra gondol hirtelen:
 Ez rokonra, jó barátira,
 Az geschäftre, actiákra
 S hogy kél a rozs odafenn.

*) Alkalmi bolondság, de mely az illetőnek *nem tetszett.* (N.-Kőrös.)
A. J. jegyzete.

Ez, ha rózsaszín kopertát
 Hoztam neki: egy sechsert ad,
 Máskép nincs becsületem;
 Amaz reszket ha nincs francó,
 S bár majd fölveti a bankó,
 Rám kiált: nem fizetem!

Pénzt vár a diák gyakorta,
 De ha atyja jól lehordta:
 Hogy reám néz, mily vadon!
 Urfi, legyen jó reménybe:
 Nem buhattam a levélbe,
 A hogy vettem, úgy adom.

Igy bolyongok télen, nyáron,
 Porba, fagyba, vízen, sáron
 Tiszttem teljesíteni kész;
 És most boldog új esztendő't,
 Kíván szebbnél szebb jövődőt

TÜGE SÁNDOR
 levelész.

(1855 körül.)

NÉVNAPRA.

Tisztelt jó barátunk, ki vagy Fodor Gerson, *)
 Virtusokkal fénylő, becsületes Person.
 Kinek Balog uram mondaná most: „Herr Sohn“
 Ne jöjjön éltedre felhő, csak immer Sonn'!

Neved örömnapja! imé hozzánk juta,
 Sőt ha nem csalódom. már tovább is futa,
 Mégis az én Múzsám néma volt és buta,
 A mi, ha nem esuda, üssön meg a guta.

Ne legyen ez, kérlek, teneked megbántás,
 Hogy ebédutánra lett készen a rántás,
 Azt se mondd szegénynek: „post festa quid cántás?“
 Rossz volt a vonója, de már ismét gyántás.

*) Nagy-kőrösi birtokos.

Mert különben, hidd el, nem lett volna ő röst:
 S mint Izsák megáldá Ézsaut, a szőröst,
 A miérthogy neki lencsét hoz a bőröst:
 Ugy megáldott volna téged és Nagy-Kőröst.

No de, a mi haladt, nem marad el mégis;
 Menjen nálam hozzád lajhárabb vendég is:
 Ezerszer későbbben az utolsó vég is,
 Avagy csak egy hitvány náthabetegség is.

Légy jó egészségben, derék Gerson Fodor,
 Valamig a halál slepje el nem sodor,
 Égő pipád füstje legyen mindég bodor, —
 És e poémában ne sértsen a modor.

U. i. „Tyúk ide, búbos!
 Kalács ide, fonatos!
 Béles ide, rongyos!“ *)

(1853 február 22.)

*) E három sor a régi karácsonyi énekesek verseiből való.

LISZNYAY KÁLMÁNNAK. *)

Hej Kálmán!	Mit ér ez?
Igazán	Ki érez
Megvallván,	Hipp — huppot
Bolondok	Csipp — csuppot?
E hangok,	Gyerekes
Melyeket	Szó repes
A rekedt	Ajkidon
Trombita	Kálmusom.
Sipita.	

*) Az ötvenes évek elején a francia irodalomban divatba jöttek a hangutánzó versek; madarak csicseregését, erdei zsvajjt, békák zaját stb. akarták a rhythmus és rím mesterkélt pengésével kifejezni, s ezzel egy eredeti újítást hozni be a leíró költészetbe. Nálunk e téves irányt Lisznyay Kálmán kezdte meghonosítani s rövid sorokra szaggatott, esengő-bongó versekkel lépni föl. Szolgáljon mutatványúl egyik ilyen szerzeményéből a következő néhány sor:

Vad korom —	Harang kong
Setét rom	Darázs dong
Tört fokán	Bika bong
Borostyán	Mély hangú
Körmöli	Ú, ú, ú
Gyürmöli	S, s, s,
Megesik	S, s, sz.
Elesik	Krikrak
Linglanglong	Quakquakquak... stb.

Erre írták, Arany és Szász Károly együtt, a fentebbi paródiát, a mely természetesen nem volt kiadásra szánva:

Vajh ki mond
 Ily bolond
 Éneket
 Te neked?
 Mert bizony
 Szent iszony
 S rémület
 A fület
 Fogja el,
 Míg figyel
 E dalra;
 Feküdj az
 Asztalra
 Oh kamasz!
 És ne tégy
 Ily dallást,
 Példát végy
 S nézz meg mást.

Sülülü
 Bülülü
 Kótyonfitty
 Sipiritty
 Hallgass már
 Mert 'szen kár
 Fáradság,
 Izzadság,
 Mert mind ez
 Szélbe vesz!

Mily laza
 Vers az a
 „Nyári éj“
 Kotyfos téj,
 Csiríz pép
 Nem egyéb.
 Tele száj,
 Papagáj —
 Csárogás
 Semmi más,
 Oly hüle,
 Oly tarka,
 Se füle
 Se farka!

Hátha már
 Egy számár
 Két tagot
 Faragott
 Rímekre:
 Ezekre
 Mit mondasz?
 Még jobb az?
 Például:
 (A mitül
 A fülem
 Végtelen
 Megfájul —
 Siketül).

Bár mán,
Kálmán!
Zengnél
Ennél
Verset
Szébbet.

Két tag,
Lásd csak,
Kurtább
Sort ad
És ez
Vershez
Furesább.

K Í N.

Szép
Kép,
Gyöngy
Hölgy,
Jaj
Hallj!
Mert
Bent
Szúm
Hűn
Ég

Rég;
Egy
Kegy
Jó
Szó;
Ez
Lesz
Ir
Vagy
Sir
Fagy!

(1852.)

DAL ÉS ÖT FORINT. *)

(Ömledezés egy szerkesztőlröz.)

Csak öt forintot kértem: megtagadtad.
Te egy dalt kértél. Íme itt adom!
Pedig hogy öt forint egy dalt megérjen,
Már ezt — bocsáss meg — tisztán tagadom.

Öt rossz forint a bank rongy-szüleménye,
Szél fújja el, már a mint születik;
De lám, ha a dalt egyszer könyvbe nyomták,
Ott megmarad örök ítéletig.

*) Sárossy egy versének paródiája. A vers *után*, de nem *ellene*.
A. J. jegyzete.

Öt rossz forint egy éji mulató *kört*
 Alig idéz a „Komló“-ban elő:
 A dalkör egy aczél *pánt*, melyen izzadt
 Kohó tüzeben — pöröly és üő.

Öt rossz forintért kapsz olcsó szerelmet:
 Dalban csak úgy dől szerelem, forint:
 Mert a dalban — s pedig minél silányabb —
 Marokkal a gyémánt, arany, rubint.

S te mégsem adnál öt szegény forintot?
 Majd adnak ott fenn hát az angyalok!
 Síromra állíts szobrot — öt forintig.
 Ha majd a dallásban — megszakadok.

(1855 körül.)

SÍRVERS

BARANOVSZKY MIKLÓS HAMVAIRA. *)

Bús Tisza partjaitól, vándor, ha kit erre hoz útd:
 Ime! hazád nyelvén szól veled e ravatal.
 Itt *Baranorszky*, honod fia, ment el örök nyugalomba,
 Messzefutó pályán itt pihenésre talált.
 Ős Buda bölcsőjét, — vagyonát nyujtá idegen föld,
 Szorgalom, áldással fogva baráti kezét.
 Majd a munka után megjött a kényelem, izlés:
 Művészet, tudomány honn vala termeiben.
 Sírja fölé koszorút, mely el nem hervad, örökzöld
 Hála virágaiból hű rokonok szive font.

* * *

Futva-fut a csermely, szaporán növekedni folyóvá;
 S míg tova és tova száll: bérczhona messze marad.
 Végre közös tengerbe vegyül. Azt gondolod, elvész?
 Zápor alakban jó: s felbuzog a honi bércz.

(1854 december 25.)

*) Nyugszik Homburgban. Irtam Tomori Anasztáz kértére.

A. J. jegyzete.

SZÉCHENYI TISZAI OSZLOPÁRA.*)

I.

Mely riadalma soká vala édentáji mezőnek,
 Dúlva mit a kegyes ég, s emberi szorgalom ad,
 SZÉCHENYI a sárkányt letöré félisteni karral:
 Most kigyózva simúl oszlopa lábaihoz.

II.

Dúlt az elem. Robogó özönét rettegve kis ember,
 Hasztalanúl az eget jajja repeszi vala.
 SZÉCHENYI szól: s a télen erő munkára gyülekszik;
 SZÉCHENYI kezd: s im őt hirdeti már is a vég.

(1862.)

*) Gróf Dessewffy Emil felszólítására készült kísérletek. Lásd a III-dikat Arany ÖSSZES MŰVEI. I. kötet. 386. l.

A HÁROM-PIPA UTCZA.*)

Kisfaludy *egy* pipáról
 Monda elmés pipadalt:
 Illő, hogy e „három pipa“
 Nyujtson érte diadalt.
 Éljen hát az ő utczája!
 S a magyarnak „nagy pipája“
 (Mint a régi példa jár),
 Legyen egyszer tömve már!

(1861.)

KITÖR AZ!

Hogy bemutatja magát! első szava négy-ötezer hold:
Holdas vagy no, tudom; homlokodon viseled.

*) Ott lakott Arany, mint szerkesztő és a Kisfaludy-Társaság igazgatója 1861—1863-ban. Egyszer a lapokban szóba hozták, hogy „Kisfaludy-utczának“ kell elnevezni. Erre készült a vers; de az elnevezésből nem lett semmi.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMONDHOZ.

Szerkesztő Ur! tisztelt báró!
 Lapjában egy hazajáró
 Lélek kísért: tudja-é?
 Ki sohajtoz: mind szemét, a
 Mit firkál mai poéta;
 Verse rongyos, maga éh.

Nem tud rímet, nem tud nyelvet,
 A legjobb is mindent elvet,
 A mi mérték és szabály.
 S bár sort sor után apróz, a
 Verse mégis csupa próza,
 Nem honolván rajta báj.

E jó kísértet méltán bus,
 Rossz biz itt trochéus, jámbus;
 De ha nem sül el ma már!
 Legalább csak volna im e
 Poétáknak olyan ríme,
 Mint: *issza már és: sz....!*

„Csitt rablánczok csörgési csitt!
 Ne visítsatok egy kicsit —“
 Ez a magas ideál;
 Toldott rím, mozaik munka,
 Hanem ettől minálunk a
 Legjobb is, hajh! messze áll.

Vagy ha csak, mint Csokonay
 (Bár Kovács, ama pátkai
 Irta ezt is) zengenék:
 „Mivel homlokomra Liza
 Rózsakoszorút tászliza —“
 Úgy is volna ebben ék.

Hajh! ne várd most, te pedánt agg,
 Hogy a rímben egynehán' tag
 Összeesengjen végtelen;
 Mikor törvényt holmi rossz szab:
 Hogy a *kelleténél hosszabb*
 S *mesterkél*t rím éktelen.

A bizony, mert el nem érik.
 — Magas szőlő, lassan érik —
 Akad mentség, ok, vagy más;
 S tovább kullog az így szóló:
 „Acerbam sumere nolo — “
 Orra tőle fokhagymás.

Pap-ot, *bab*-ot egybe tūr e;
 Szállítsd inkább egy betűre,
 Vagy kettőre e hadat:
Kar-om, *bont-om*: ez elég lesz,
 Ennyit úgy-e megelégsz?
 Szivességből nagy adat.

Görbe — *törpe*, *körbe* — *törve*,
 Mindez rímnek pusztá örve,
 Hátul egy rossz *e* betű.
 Nem ér semmit: esontom — ponton,
Törpe — *epe*: ez már *bon ton*,
 Ez már csengőbb öntetű.

Tanulnának Köleseynktől
 És más régibb bölcselynktől:
 „Phidiasz a mit farag — “
 Hogy rímelnék! ecce! ime!
 (A manóba! *nincs* is ríme:
 „Berovátkolt kődarab —”).

Ah ő is botlott ez úttal!
 És most e hibára útal
 Hitvány majmok ezere.
 Azt sem veszi fontolatra,
 Hogy rímelt a „Mondolatra”
 Külesey és Szemere.

Tanulhat, ki akar, abból,
 Mert van ott rím, *két* darabból
 S rímelő szentencia;
 Van substantivum, hogy: *mérték*,
 S rá magát az igét *mérték*;
 Ez ám a kadencia!

És van ott több régi csínus
 Tordán termett leonínus,
 Alkáji rend, distikhon!
 Ez egyszer az izes konyha!
 Ilyet nem főztök bizony, ha
 Meggebedtek is tik hon!

És van ott egy hosszú ének
 Hangzatából csupa *é*-nek
 Az a kunsztstuck egyszer ám!
 A sok *é* a fület marja, s
 Néhai professor Varjas
 Áldja zengő cziterám.

Ah, de mindez kaviár ma!
 Mindenütt e próza lárma;
 Nektár helyen csalmatok!
 Nem ügyeltek lábra s tagra;
 A mi rímel szarvas —
 Az legyen jutalmatok! *)

(1865.)

*) „Költész-irodalmunk jelen állapota nyelvészeti tekintetben“
 ezim alatt a PESTI NAPLÓ 1865 júliusi számainak távezájában hosszú
 cikksorozat jelent meg, melynek névtelen szerzője aggodalmasan
 panaszolta, hogy költészetünk a régi magyar klasszikusok példáját
 többé nem követi, Kölesey, Berzsenyi, Vörösmarty stb. nyomdokai-
 ból eltért s általános hanyatlásnak indul. Egyebek közt a ríme-
 lésről is elmélkedvén, megróttá az újabb verselőket, a kik elhanya-
 golják a rímelés szabályait, a miben talán igaza is lehetett, esakhogy
 buzgalmában kissé túl lőtt a célon, mert az assonance jogosultságát
 teljesen félreismerte s nem a hangzás összeesengésében, hanem a
 betűk azonos voltában kereste a rím szépségét.

„E tekintetben — úgymond — nyelvünk mostohaságával ma-
 gát senki sem mentheti; mert szűkítem párvját a világon ez érdem-
 ben is a magyar nyelvnek. Lehet ebben jó rímekeket, lehet tökéletes
 mértéket találni. Csakhogy biz ezeket keresni kell, és, a mi fő-
 dolog, tudni kell hozzá. Szorgalom uraim, és ismét szorgalom.
 Hanyagság a neve egyesek úgy, mint családok, nemzetek úgy, mint
 ezek irodalma tönkre juttató ellenségének.

„Nem megy az én izlésem finyássága annyira, hogy mindig és mindenütt amolyan Kovács József-féle (kinél tökéletesebb rímeltöt nem ismerek honunkban):

„Csitt rablánezok bilinesi esitt;
Ne visítsatok egy kicsit.”

és még dicső Csokonayk-féle „Liza” — „tászliza” rímeket követeljek. Tudom, hogy ez sok is volna. De már azt követelem, s tán méltán is követelheti mindenki a rímes versírótól, hogy legalább az utolsó syllaba, de ez mindenestre és elengedhetlenül jó cadentiát nyerjen (pl. *karom*, *bontom*. Ez már csak úgy-e elég szerény kívánat *akarom* helyett?) Ha pedig versét olyannak akarja, hogy az rímesnek egészen beilljék: a két utolsó csakugyan tökéletes rímben kell, hogy végződjenek (*gondot—mondott*).

„Teljességgel nem elég lát, hogy csak a végső betűk egyezzenek meg (fát, ront; föllegi, hinteni). Valamint az sines helyén, hogy a **d-t b**-vel (kád, láb) rímezzük és még az **m-et n**-el (szerelem, vaesorán), mi pedig, alig himé az ember, és még sem példátlan.

Igaz ugyan, hogy a magának kelleténél többet engedő licentia poética oda vitte a dolgot, hogy az egymáshoz közelítő hangzatú betűket, mint **b** és **p** (*zab*, *lap*), **d** és **t** (*nád*, *fát*), **g** és **k** (*lég*, *kék*), **z** és **cz** (*ez*, *kupez*) rímekül elfogadta! de akárki mit mondjon, igaz marad az örökké, hogy csak az a tökéletes, jó cadentia, ha hogy a végső szótagok minden betűi nemesak csalókan, de voltaképen is tökéletesen megegyeznek és egybe vágnak. Én legalább, míg: *bab* és *pap*, *dér* és *tér*, *görbe* és *körbe*, *zár* és *czár* nem egy jelentőségűek, még pedig épen csak azért, mert kezdő betűik különböznek: ugyanazon betűket, csak azért, mert a szó végén állnak, egyhangzatúaknak, vagyis jó ríműeknek soha nem tarthatom. És tessék elhinni, igen sok más, tán kelleténél prózaiabb, de azért egészséges, egyszerű észjárátú ember sem fogja soha, de soha tartani.

„Jó ízűen elmosolyodtam, midőn nem rég egy beeses lapban azon figyelmeztetést olvastam, hogy kerüljék versíróink ama „pedantságot“, miszerint „teremben, veremben“ stb. e. f. rímeket írják.

Bár ott volnánk, hogy csak a pedantság, sajátkép túlszigorúság ellen lehetne nem annyira panaszkodni, mint inkább figyelmeztetésünk. “*)

Ez utóbbi észrevétel, mely a névtelen író olyan jóízű mosolygásra indította, aligha Aranytól nem eredt; ő azonban nem bocsátkozott miatta polémiába, hanem a NAPLÓ szerkesztőjéhez, a kivel szíves barátságban volt, írt egy tréfás verset, azon szabály szerint, a mint a NAPLÓ czikkezője kívánta. E parodia nem volt közzétételre szánva; Kemény azonban íratott hozzá egy kis bevezetést, melyben el volt mondva keletkezésének története, s azzal együtt kiadta lapja tárcájában. (1865 augusztus 13.)

*) Pesti Napló 1865 július 30.

LÁTOGATÓ-JEGY.

Adatik tudtodra óh Szász
 Károly ücsém, innét a
 Papírról, hogy míg te kószá'sz,
 Keresett egy poéta.

(1852.)

POHÁRKÖSZÖNTŐ

A CSENGERY CSALÁDRA.

Mint nevök e versben, oly símán folyjon az éltök:
Antal, Róza, Loránt, Olga, Leona, Eti.)*

(1867.)

*) Férj, nő, és a négy gyermek neve, koruk szerinti sorban.

FÉL MAGYARSÁG.

Az én fiatal koromban
 (Vonj le negyven évet)
 Magyar volt a honfi *keble* *)
 Csak a lába német.

Most a melle zsák-kabátban
 Úszik a köz árral:
 Csak amúgy *földszint* protestál
 Hosszu csizmaszárral.

AZ ÉLCZLAPOK RAJZOLOIHOZ.

Miért, hogy minden frakk-farkot
 Most ti a láb közé tesztek?
 Azt jelenti: hunyáskodnak?
 Vagy talán azt, hogy: *megresztek?*

(1862.)

*) Attilában jártak, de pantalonnal.

CZILINDER.

A kalapom czilinder
Nem holmi csekélység:
Ha fölteszem: magasság,
Ha leveszem: mélység.

(1860.)

POÉTA ÉS POLITIKUS.

A liget akáczi lenézték a fenyvet,
Hogy megettök nyáron oly bús színben senyved:
„Mikor ti virútok, bágyad az én színem
— Mond ez — „de ha tél van, én zöldellek, ti nem!”

(1862. Szliács.)

A HAZA SORSA.

Küzdelem a létért,
De nem a jóllétért;
Nem hatalomért,
Csak nyugalomért.

(1867.)

DEMOKRATA-NÓTA.

Deák Ferencz! megélünk mi
 Kend nélkül;
 Kivánjuk a szabadságot
 Rend nélkül.

(1867.)

HINC ILLE....

Haynaunál, Bachnál gonoszabb e nemzeti kormány;
 Ez csak üvölteni hágy: az *hivatalt is adott.*

(1868.)

AZ ALKOTMÁNYOS SARJADÉK.

„Jobb dolgunk volt a Bach korában!“
 Kiáltja száz ifjú torok:
 És rájok áll is e dolog:
 „Haj! a boldog gyermekszobában!“

(1870.)

EMLÉKRE.

Vándor megállj! Hó! bámuld e követ,
 Melylyel *magunknak* szerzénk hírnevet;
 Itt tornyosúl a megkövült dagály:
 Mind nagy szavak! bim! bum! Vándor megállj.

(1869.)

AZ 1869-I VÁLASZTÁSOK.

Irtó háboru volt küzdelmed az értelem ellen;
 Készül az irtó harez a kaput ellen: örülj!

M Á S K É P E N.

Mely ideálként leng vala
 Ifjú lelkem elébe;
 Majd vértanúként meghala:
 A *szent hazának* képe:
 Ti vagytok-é, kik most szavaztok,
 Szatócsok és részeg parasztok
 S megveszttek általa!?!

AZ „ÜSTÖKÖS“-NEK. *)

(1871 deczember 24.)

Zengi epigrammád a *fénnyt*, melyet a görög ellen
 Olesón puffogató szónok a honra derít;
 Forgatom én nappal görög íróm' s forgatom éjjel:
 Vénségemre be nagy lelki *homályba* esém!

CIVILISATIO.

Ezelőtt a háborúban
 Nem követtek semmi elvet,
 Az erősebb a gyengétől
 A mit elvehetett, elvett.

Most nem úgy van. A világot
 Értekezlet igazgatja:
 S az erősebb ha mi csint tesz,
 Összeül és — helybehagyja.

(1877 után.)

*) Egy magyar költő — egyszersmind képviselő — felszólalt az országgyűlésen, hogy az iskolákban a görög nyelv tanítását meg kell szüntetni. Az Üstökös dicsőítő epigrammával üdvözölte érte, mint „barátját a fénynek.“ Arany ez idő tájban csupa görög classikusok olvasásában lelte gyönyörűségét.

HASADNAK RENDÜLETLENÜL.

Hasadnak rendületlenül
 Légy híve, ó magyará!
 Bölcsődttől kezdve sírodig
 Ezt ápod, ezt takard.
 A nagy világon e kívül
 Nincs más a mit mivelj:
 Áldjon vagy verjen sors keze,
 Itt enned, innod kell.

Ez a föld, melyen ammyszor
 Apáid vére folyt,
 Ez a föld, másra sem való
 Csak hogy eltékozzod.
 Itt küzdtenek honért a hős
 Árpádnak hadai;
 Botorság volna ezt a hont
 Ncked fenntartani.

Szabadság! itten hordozák
 Véres zászlóidat,
 Szabad száj! itt esikorgatod
 Véres fogaidat.

(1880 körül.)

A CSILLAG-HULLÁSKOR. *)

(1867.)

I.

Azt beszélük, rendjelt kaptam — —
Nem vetettem, mért arattam?

II.

A mi benne fényes:
Az irodalomé;
A mi benne kényes:
Egyedül magamé.

M Á S K É P:

Fénye, ragyogása . . . (ha van,)
Az irodalomé;
Gyanúsítása . . . (a' van,)
Egy magamé!

III.

Járnak hozzám méltóságok,
Kötik rám a méltóságot:
„Megboesásson méltóságtok,
Nem érzek rá méltóságot.“

*) Lásd a jelen kiadásban közlött levelek között 1867-ben a
b. Eötvössel és b. Wenckheimmal váltott leveleket.

IV.

Csillagot, keresztet noha rám aggattok,
Boldog ez a kebel nem lesz már alattok.

V.

AD NOTAM: Ég a kunyhó,
Ropog a nád. . . .

Kis keresztet
Hogy szereztem?
Feleljétek ezt, ha kérdik:
Elkopott a lába térdig.

VI.

RÉGI DAL, ÚJ SZÖVEG.

Székács, Arany, Szilassy
S hazánk több ily pimaszi
Keresztekért akarnak
Sírt ásni a magyarnak!*)

VII.

Ha békülnek, határt hánynak,
Egy suhanczra jó sort vágnak:
Én is, a mit sorsom rám mért,
Elszenvedem — a hazámért!

*) Kortes nóta volt, a harminczes években, Szabolesban, persze más nevekkal, a kik akkor nyertek kítüntetésekét. Dallama: „Kinyílt a tulipán!” Egy-két bántó czélzás Arany ellen is volt az ellenzéki lapokban, mikor a rendjelet kapta.

SÍR-V ERS.

ITT NYUGSZIK

ARANY JÁNOS,

SZERKESZTŐ.

SZÜLETETT 1817 MÁRCZIUS 2-ÁN.

MEGHALT

Nincs végezve itt még a cikk,
Folytatása következik:
Én-Uram, légy én-szerkesztőm,
Új folyamban újra kezdőm.
(1862 körül.)

AKADÉMIAI PAPIRSZELETEK. *)

I.

JÓKAIHOZ. **)

Én-kedves ezimborám, jó Jókai Mór úr!
 Ha te csak halogatsz. úgy járok én pórnul,
 Itt vagyon október, hűvösebb a ezella,
 Még sines a kezemben az ígért novella.
 Tudod pedig, tudod, a cigány adomát,
 Mégse szánod a te collegádat s komád'.
 Én rám szól keserves tanulsága ládd-é:
 Mikor haldokolva vaczogott a dádé,
 Intvén a napnak, mely boronga télileg:
 „Bújkálj! bújkálj! sütnél még ha lenne kinek!“

 Te is írnál pajtás: de majd nem lesz kinek.

(1863 körül.)

II.

Az emberi öltőt nagy feledékenység
 Elnyeli mint tenger;
 Csak kettő marad fenn az emlékezetben:
 Der *Denker* und *Henker*.

(1865.)

*) Lásd a BEVEZETÉS XXIV. lapját.

**) Hasonló sürgetésül volt írva Jókaihoz az a „Szerkesztői levél,“ mely Arany ÖSSZES MŰVEI-ben is megjelent.

III.

TOLDYHOZ.

(Ülési meghívóra.)

Sár van, hó van, köd, fergeg,
 A szegény tag bús és beteg;
 Nem jöhetek —
 Végezzetek.

(1875 körül.)

IV.

(Egy másik ülési meghívóra.)

Beteg vagyok, süket, vak és vén;
 Tanácskozni miért mennék én?

(1880 ápril.)

V.

BUDENZHEZ.

(Bálint Gáborról, a ki Hunfalvyt és a finnistákat szenvedélyes polémiaival megtámadta.)

Igazi vasfejű székely a Bálint:
 Nem arra megy, a merre Hunfalvy Pál int.

(1878.)

VI.

BÁLINT GÁBOR RÖPIRATÁRA,

(melyben panaszosan kikelt az akadémia s a cultusministerium ellen, hogy méltatlanul bámmak vele; de ő maga annál hevesebben megtámadta mind a kettőt).

Szegény Bálint Gábor,
 Boldogtalan góbé;
 A mennyit te szenvedsz,
 Mi ahhoz a Jóbé!

(1878.)

VII.

A HANGSÚLYOSOK HEXAMETERE.

(Ajánlva Szász Károlynak.)

Réménység | bárátság | jóltévők | vezéssél | sírűnkig |
kárón.

Ezért adjuk oda Vörösmarty hatosait?

VIII.

CAPUT, ALAS, PEDES....

(Schola salernitana.)

Műfordítás. Ajánlva Szász Károlynak.

Vágd le fejét nyakkal, szárnyát és czombjait; úgy jó
Sarkantyuja elől, és a két vállperez oldalt;
Most oldalra teszed s mellét elvágod a háttól,
Mellhusát (ha nagyobb) szépen lemetéled a csonttól,
Megtöröd a derekát s elejét nem bántod azontul,
Ámde farát, hosszába, megint háromra metéled;
Mind ezt jó késsel, hogy húst, bőrt össze ne nyizbálj!

AZ ORTHOLOGUSOKRA.

I.

Kisítik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
A mi új van benne, mind rossz,
A mi régi, az meg tót.

(1878 körül.)

II.

A MAGYAR NYELV.

Motto: Üsd, nem anyád!*Közmondás.*

Bonezold csak nyelvész! hát baj, hogy az áldozat elvész?
Tartozik ez tereád? ... *Egy bizonyos: nem anyád!*

(1877 után.)

III.

A NAGY MUNKA.

Szót, ragot és képzőt idegentől mennyit oroztál
Attól fogva, hogy e négy folyam árja itat,
Miklosich és Dankovszky nyomán s irigyelve babérjok',
Egy sereg ifju tudós rád bizonyítja mohón.
S minthogy utánok a szláv böngészni valót nem igen hágy,
Most jön a német, oláh, új-görög és talián,
Perzsa, tatár, török és a mit száz évig az átkos
Ujító szellem vak dühe furt-faragott.
E nagy munka ha kész. (sietős!) a többivel aztán
Visszamehetsz Magyarom, Seythia téreire.

(1881 vagy 1882.)

TOMPA SÍRKÖVÉRE. *)

Tompa Mihály tetemén ez elomló szikla nem emlék;
 Ő maradandóbbat tőn maga műveiben.
 Csak jel: egész ország fájdalma kiért sajog egyre,
 Hű fia drága porát e helyen őrzi *Gömör!*

SZEGÉNY MISKA SÍRKÖVÉRE.

Hát jól van így, amice Tompa:
 Én skártba, te végnyugalomba;
 S ha nem pönög lantunk, gitárunk,
 A varju sem károg utánunk.

(1869.)

TOLDY SÍRJÁRA.

Toldy Ferencz tetemét nagy erővel nyomja ez a sír,
 S kétszerezett súlylyal féltve takarja porát,
 Mennyei szikra nehogy esapván a lelkes öreghez,
 Új munkára legott keljen a hantok alól.

(1880 július 2.)

*) A sírkőre az a hat soros fölírat van vésvé, mely Arany Összes költeményei között megjelent. Emezek: egy kísérlet s egy ironikus sóhaj.

FELJAJDULÁS.

Ne lettél volna szívem gyermeke,
Csak, mint valál, Istenkéz remeke:
Könnyem szakadna e feldult romon.
És most *erőt vegyél* fájdalommon! . . .

(1866.)

PIROSKA BETEGSÉGÉBEN.

1871 december 28.

Azt hittem: *öröm* vagy, s kezdettem örülni,
Eltakartál egy sírt, hogy szemem ne lássa:
Korán volt reményért hozzád menekülni:
Csak a fájdalomnak vagy te folytatása.

SÍRVERS.

Élt, szeretett, meghalt; nincs hézag utána nemében;
Jó emlékezetét őrzi utódja: elég!

(1869.)

I N T É S.

A fájdalommal, gyermekek,
 -- Láng az, mely éget és emészt
 Kard, mely önvéred ellen kész, —
 Tréfát ne űzzön versetek.

A R E G G E L. *)

(Természetrájz. **)

Földünk mind hegyesebb szög alatt fordítja keletnek
 A pontot, hol az én pusztai kis lakom áll.
 Szőke világát már az egen terjeszti előre
 A Nap s jelzi mikép fordulok arra felé.
 Majd pirosabb színt vált, megtörvén fénye a földi
 Fennlebegő párák ködszerű cseppjeiben;
 És, mint nagy gömböt, veti a horizonra csalárdúl
 A levegő-réteg vérpirosan hüvelyét. ***)
 Ez még nem Nap — ihol szemmel nézhetni beléje;
 Ám, ha derékszög alatt dől zenithemre a fény:

*) Megjelent a Gyulai BUDAPESTI SZEMLE-jében XXVIII. k.
Hajnal Péter álnév alatt.

**) Gáncsolják a költőket, hogy a természetet még mindig a
 régi tudatlan módon írják le, nem úgy, mint a tudomány haladása
 kívánná. Ehol egy kísérlet. *A. J. jegyzete.*

***) Hiba, mert a Napnak nincs hüvelye. — *Szerk.*

Szintén A. J. saját jegyzete.

Égő gáztakarója körét meglátom a Napnak,
 Mely a mi Földünknel (szám ide!) -szorta nagyobb;
 Hogy kicsinek látszik, nagy távolléte okozza,
 Oly keskeny szög alatt éri sugára szemem.
 Már körül a gyárak kéményeiből viszi nagy fel
 Könnyü korom-terhét a neki fült levegő.
 Vas sínen a gőzgép nagy terhet vonva közelget,
 Mert a súrlódás nem köti meg kerekét.
 Mily szép most minden, kezdik kilehelni a fák is
 Élenyüket, — s széngázt színi be lombjaikon.
 A levegő-réteg, mely Földünket beborítja,
 Kékszinű tömegén játszva eget mutogat.
 Ah de mi ez? Hőség megritkította köröttem
 A levegőt s felszáll, váltja rohanva hideg.
 Képződnek szaporán s gyülekeznek vízi parányok
 S összeverődve, legitt földre csapódnak alá.
 Testem is a hőnyt likaesin már veszteni kezdi,
 Adieu természet! Vissza lakomba megyek.

(1881.)

NÉPDALOK A KORNAK.

1.

Úgy ég a tűz, ha lobog
 Úgy élek én, ha lopok;
 Ha is lopok, ha is nem,
 Elélek már, úgy hiszem.

2.

Ha is engem felültettél
 Irányomban meghült lettél,
 Alighanem, drága lélek,
 Most is szeretlek én tényleg.

3.

Ki lett mondva az ítélet,
 Elodáztak engem tőled;
 Ha is úgy lőn: ide oda!
 Egy tehén még nem egy csorda.

(1880 körül.)

HANGSÚLYOS VERSELÉS. *)

Hajdani | dicsősé- | günk, hol | késtél az | éjjeli | időn?
 Századok | ültenek | el s te | alattok | enyészni | hajolt
 Fénynyél | jársz csak | magadban. | Rajtad | sűrűdött |
 ködök

S a bús | feledé- | kenység | dicstelen | alakja | lebeg.

(1880 körül.)

*) Hogyan kezdte volna Vörösmarty ZALÁNT, ha ismerte volna azt az új elméletet, mely szerint a magyarban a hangsúly mindig a szó első tagjára esik, a versmértéknek pedig a hangsúly szerint kell igazodnia.

SZÜLŐHELYEM

Szülöhelyem, Szalonta,
 Nem szült engem szalonba;
 Azért vágyom naponta
 Konyhóba és vadonba.

(Talán a 60-as évekből.)

AZ IDŐK . . .

Az időkben semmi nagyság,
 Az ember mind csak pénzes zsák,
 Szólni hozzá hasztalan:
 Szive nincs, csak szijja van.

(1877 körül.)

A „TAVASZ-ÜNNEPÉLY”*) ALBUMÁBA.

Anyai gond, anyai báj
 Virraszt a büleső felett,
 Redős homlok, mosolygó száj,
 Az aggodó szeretet;
 Kire ily nap nem derül:
 Szánd az árvát, könyörülj.
 (1880.)

KÁROLY CSÁSZÁR FORRÁSAIHOZ.

(Lobkowitz Bohuslav XV. századi latin költeményének fordítása.)

Forrás, kit Helicon kara méltán zöngve magasztal,
 Honnan hő folyamid, híg kén- és (oh csuda!) élő
 Mész-ereid? Vajon, a mely Siciliában az Aetnát
 Élteni, a tűz, vagy Pluto s a Styxi közelség
 Az melegíti vized? Bajaenak martja irigyel
 S mely Antenor-lakta Timávra tekinget, a kútfő
 S mely kék Rajna körül támad, nemesítve halálad
 Által, régi királyok legszentebbike Károly.

*) Gyermekek menedék-hely javára rendezett ünnepély 1880-ban.

Nézd, mint hányja kevély buborékját a levegőbe!
 Mint tarkázza kövét márványnyá, a melyen elfoly;
 Iris alig ragyog oly sok színbe'. Fakadj is örökké
 Szent forrás bőven s légy üdvös az emberi nemnek;
 Tőled az agg erejét, a félénk lyányka virágzó
 Szépségét, s valamennyi beteg hadd nyerje meg újra
 Felgyógyulását s térjen vidúlva honába
 Mind, ki törött testét kristály vizeidbe meríté.

(Karlsbad 1869 körül.)

BÚCSÚ A FÜRDŐTŐL.

Isten veled Karlsbad szép tája! —
 Örökké az ember nem állja,
 Rothad neki tüdeje-mája; —
 Így végződik a földi pálya.
 Alás' szolgája!

(1869.)

ÁJ - VÁJ.

Vagy a tüdő, vagy a máj,
 Vagy a szív, de az a táj
 Érzem szorúl, feszül, fáj.
 Ettől csappan meg a háj:
 Ez mondja majd nekem: *állj!*
 Hanem panaszt ne ejts. száj!
 Az élet úgy se volt báj,
 Meghalni jobb, ha — *muszáj!*

(1868.)

„URAM BÁTÝÁM.“

Férfi korom vége felé, már is
 Hideg nekem a delelő nyár is;
 Kora vénség hava ül felettem:
 Mind a világ „ura-bátyja“ lettem!

(1869.)

ÖTVENHÁROM ÉV!

Az élet rajtam egyre nehezül;
Kivénültem *kortársaim* közül.

(1870.)

FŐTITKÁRSÁG.

Szép megtiszteltetés,
De nem bírok vele:
Nem vagyok már a *kés*,
Hanem csak a nyele.

(1869.)

RÉGI ADOMA.

Bujkált a nap. Vén cigányt
Majd megvette a hideg.
„Bujkálj! bujkálj!“ így kiált:
„Majd sütnél még: *de kinek...*?”

(1879.)

„A TÖLGYEK ALATT.“ *)

A tölgyek alatt
 Sokat ültem másszor,
 De meg is bántam
 E hibámat százszor:
 Jutott nekem érte
 Keserű falat;
 Dehogy ülök többé
 A tölgyek alatt!

*) Mikor 1877-ben az ŐSZIKÉK-ből az első költemény, A TÖLGYEK ALATT című, világot látott, a következő névtelen levél érkezett a költőhöz:

T. CZ. ARANY JÁNOS ÚRHOZ.

1877. december 31. „A TÖLGYEK ALATT“ című költeménye
 átolvasása után.

Jó Arany Jánosunk! koszoruzott költőnk!
 Mi jutott eszedbe tisztos vén korodba?
 Hogy leereszd s felhuzd jól hangolt hurjaid,
 Hogy egy nagy lyukat üss dicső kobozodba. —

Inkább ne lett volna soha Margit-sziget!
 Vagy Te ki ne mentél volna nyárra oda!
 Vagy ne ültél volna ott a tölgyek alatt!
 Ugy létre nem jöhet versed... ez a csoda. —

Mert hogy ez létre jött, nagyon fáj az nekem,
 S fájhat mindennek, ki Téged méltán tisztel;
 E költemény csak árnyfoltja a többinek,
 Korpát vegyítettél össze a lángliszttel. —

A tölgyek alatt
 Verset gabalyíték;
 Ment, — homlokomat
 Sem verte veríték:
 Vesszőt fata, — hétszer
 Fül meg le szaladt
 Érte szegény kis vers:
 „A tölgyek alatt.“

Kegyetlen sorsunk — e földön soká bolygván —
 Testben és lélekben. ifjúból öreggé.
 Fürge pillangóból lassú bús hernyóvá
 Visszásan változni, mint sima út rögge.

S ha már *magunk* mondjuk, hogy *gyermekké* lettünk:
 Ne akarjunk ifjú módra hadonázni
 (Se sok megszokásból, se vak hiúságból:)
 S reszkető inakkal hegytetőre mászni. —

Ha már a nyári est hűsétől is tartva,
 Félénken sietünk a meleg szobába:
 Hagyjunk fél a Pindusz meredek ormával; —
 Más írjon már verset, *mi* írjunk... prózába.

Ugyis vén költőnél, eszmék helyett, hüvely
 Marad csak, s van kinnal keresett rím elég; —
 Léghajó ő, mely bár ég felé törekszik,
 Nincs benne éltető, — tán egy szemernyi — lég. —

Neked rég kijutott már a dicsőségéből; —
 Most hát babéridon pihelve, élj tovább.
 Nagy multad' — *hallgatva* — űrzd meg legjobban
 Vén költő nem esillag többé, csak déli-báb. *)

*) Pályám kezdetén is *ebben a formában* kaptam verset. Az
 névaláírással volt (Petőfi Sándor): ez névtelen. Elteszem emlékül.
 Budapest, 1878. január 2-án. A. J. jegyzete.

„A tölgyek alatt
 Én ülni ne merjek
 Miután lettem
 (Magam írom) *gyermek*“ -- *)
 Nagy ménkü levélben
 Jött parancsolat —
 „Avagy irjak prózát **)
 A tölgyek alatt.“

„A tölgyek alatt
 Beteg, ősz poéta
 Leülhet ugyan,
 Ha nehéz a séta:
 Hanem a ki hatvan ***)
 Telet ért s nyarat,
 Az versbe ne fogjon
 A tölgyek alatt.

„A tölgyek alatt
 Öreg hernyók másznak, †)
 Melyek *ifjan* mint
 Lepkék karikáztak;

*) „Ha már *magunk* mondjuk, hogy *gyermekké* lettünk“ stb.
Ignota Quantitas.

**) „*Más* írjon már verset: *mi* írjunk — csak prózát.“

Ugyanaz.

***) „Vén költő nem csillag többé, csak délibáb.“

U. a.

†) „Fürge pillangóból lassu, bús hernyóvá“ (változni, sorsunk).

U. a.

Ez a világ *rende*,
 (Visszára halad):
 A ki hernyó, *mászszon*
 A tölgyek alatt!

„De tölgyek alól
 Pindusra ne mászszon, *)
 S ott mint fiatal
 Ne is hadonázzon;
Mi vagyunk, babért ki
 Ott mostan arat:
 Ő fogja be száját
 A tölgyek alatt!“

Mert tölgyek alatt
 Üte lantján csorbát,
 S lánglisztje közé
 Elegyíte korpát: **)
 Most, ha mi lisztlángot
 Örült e garad,
Mind korpa ez egytől:
 „A tölgyek alatt.“

*) „Hagyjunk fel a Pindus meredek ormával!“ U. a.

**) „Mi jutott eszedbe

„Hogy egy nagy lyukat üss dicső kobozodba’.

„Korpát vegyítetted össze a lángliszttel.“

U. a.

„A tölgyek alatt
 Babérjain ülve
 Még *élhet* ugyan,
 Nem irigylem *túle*:*)
 Hanem irjon már *más*,
 Ki fiatalabb **)
 S nem rímel a *b*-re
 Így: „tölgyek alatt.“

„A tölgyek alatt“ —
 Küldöm kritizálva: ***)
 Minden sora bűn,
 Minden szava szálka,
 Nincs benne sem érzés
 Sem egy gondolat,
 Csupa üres léggömb †)
 „A tölgyek alatt.“

„Ki tölgyek alatt,
 Noha csúzos karral,
 Üstökbe nem áll
 Egy nyári viharral, ††)

*) „Most hát babérodon pihenve, *élj* tovább.“ U. a.

**) „Ne akarjunk *ifju* módra hadonázni!“ U. a.

***) Az az, a nyomtatott szöveget kézzel aláhúzgálva. Meg-
 rovatlan alig maradt benne egy szó, egy rím.

†) „Úgy is, vén költőnél, eszmék helyett, hüvely
 Marad csak.“ — És:

„Léghajó ő, mely bár ég felé törekszik,
 Nincs benne éltető — tán egy szemernyi lég.“ U. a.

††) „Ha már a nyári est hűsétől is tartva,
 Félénken sietünk a meleg szobába“ stb. U. a.

S ha érzi szelét, már
 Gyáván beszalad:
 Hogy' is írna az jót
 A tölgyek alatt!

„A tölgyek alatt
 Felhők szeme rebben“ —
 Van-e szép, vagy kép,
 Vagy értelem ebben?
 „Felhők *szeme*“ ilyen
 Csoda-bogarat
 Képzeln... ha czédrus,
 Nem tölgyek alatt!...

„Ám, tölgyek alatt
 Hiu vén poéta
Megszokta nagyon *)
 Olvasni nevét a
 Rossz verssel, a melytől
 Már fű-fa szalad
 Úgy ontja örökké
 A tölgyek alatt.

„A tölgyek alatt --
 Beteg-é, vagy alszik? —
 Nem orosz lány — de
 Szuszogása hallszik:

*) „Se sok megszokásból, se vak hiúságból“ (ne irkáljunk verset!).

Nosza, *ruggjul* főbe,
 Bármily fenevad,
 Hogy holtra gebedjen
 A tölgyek alatt!¹⁴

(1878 május 8.)

TOLDI II. RÉSZÉHEZ.

Későn születél, buksi költemény,
 Tíz vagy húsz évi meddőség után,
 Bátyáid már idősek és nagyok,
 Aggott szülédre szégyent hozsz reám.

Mit mond felőled a nép, a világ,
 Mely rólad a várással rég letett,
 És a reményre, hogy születni fogsz,
 Keresztet arra, hármát is, vetett!?

Testvérid, a kikkel osztolni jösz,
 Irigylük tőled osztály-részedet,
 Sőt tán meg is tagadnak, hogy anyád
 Az ördög tudja, hol, hol nem szedett.

Ha mint Heraklesz, meg nem bírsz tehát
 Minden kígyót s kritikát fojtani:
 Aludj' bölesödben, egy pisszet se mondj!
 Mért is jövél családod rontani?

(1879 augusztus 31.)

SEJTELEM.

Ifjúkori munkát öregem ne végezz,
 Ha akarod hogy jól menjen sora véghez,
 Mert a keverék-mű a fejedre támad,
 Inkább töredéknek maradjon utánad.

(1881.)

GYÖNGYÖSIÁD.

Fáradt elmével, ne akarj futtatni gebével:
 Mert gebe meg ha szakad, kitöri árva nyakad.

(1880 körül.)

KLASSZIKUSOK KÖRMÖNFONT FORDÍTÁSA.

(Igaz jó magyarsággal.)

Múza, nekem énekeld el
Az Akhilles haragját,
Mely nagyon megtizedelte
A görögök kobakját;
Bátor lelkét sok nagy hősnek
A pokolba kergeté,
Magát pedig mint egy dögöt
Kutyákkal megéteté:
S bételt Zeüsz akarátja,
Mióta Atreus fattya
Agamemnon s Akhillesch
Összeveszett, a híres.

(1880 körül.)

EGY ARA SÍRKÖVÉRE.

El nem aludt lámpám ; csak, mint nem-földi menyasszony
 Hoztam el: éjféلكor várni az égi *Jegyest.* *)
 Könnyetek értem hát, szüleim, már omlani szűnjék:
 Balsamot, ím, mennyből hint *Ilonátok* alá.
 (1880 június.)

TÖRÖK PÁLNAK.

Pál, *fordulásod* forduljon mindig örömmre!
 Pál, *megtérése*d hagyja sokára az Ég.
 (1880.)

*) Máté evang. XXV. r.

ÍGY IS JÓ.

Szép a független nyugalom:
 Megérleli egy-egy dalom;
 Nem, mintha nem volnék beteg,
 De nyugtat az, hogy — *lehetek*.

(1877 szeptember.)

VAKSÁGBAN.

.....
 Köszönöm, oh Isten, köszönöm azt neked,
 Hogy hatvan évemig *láthatám* remeked,
 Ezt a szép világot ...

(1877.)

ALUNNI...

.....
 Alunni és *álmodni* kell:
 Felét az ember életének
Deliriumban tölti el!

(1869.)

OTIUM.

.....
 Hiszen daloltam már is
 Untig eleget,
 Az énekes madár is
 Magvat szedeget...

(1879.)

EMLEKRE.

(A saját szenvedéseire vonatkozik.)

Felszólítottak verset írni a c—i honvédemlékre. Ecce:

Itt *nyugosznak* a honvédek:
 Könnyű nekik, mert nem *élnék!*

(1868—9.)

ÉV-NAPRA.

I.

Ma hatvankét esztendeje annak,
 Mikor engem megtettek Johannak,
 Esztendeim hát bővibe' vannak,
 Nem sok időt ígérek magamnak.

(1879 márczius 8.)

II.

Nyolczvan év
 Ritka szép;
 Hetven év
 Jó, ha ép;
 Hatvannégy esztendő:
 Untig elegendő.

(1881 márczius 2.)

III.

SEJTELEM.

Életem hatvanhatodik évébe'
 Köt engemet a jó Isten kévébe,
 Betakarít régi rakott csűrébe,
 Vet helyemre más gabonát cserébe.

(1882 márczius 2.)

HORATIUSBÓL.

Az, kit ügyes-bajosok faluról városba ezibáltak,
 „Nincs a föld hátán boldog, csak a városi!“ úgy mond.

.....*De én nem mondom ezt.*

(1880.)

AZ AGG SZINÉSZ.

Még egy pár jelenet! s a függöny aláfol,
 A lámpa kialszik, taps és fütty elhallgat;
 Még egy pár jelenet! — s vége. Azután — oly
 Néptelen, rideg, bús lesz a deszkaalkat:
 A nézők csoportja hazaszéled innét,
 Egykedvűn felejtí mosolyát vagy könnyét,
 És a hosszú dráma, melyben színre lépék,
 A nagy játékrendből ki lesz hagyva, végkép.
 (Hihetőleg az utolsó évekből.)

TANULSÁG.

Rossz szememről egy nagy könyvben
 Mig megkérdem a tudást:
 Jó tanácsot nem lelek, de
 Kapok új szemgyuladást.

Most tanács is, tanulság is
 Ebből könnyen vonható:
 Túrj pihenve; a természet
 A legjobb útmutató.

(1881.)

DR. BEADYNAK.

Nemcsak a jelen betegség
 Ellen adsz te étetőt,
 Hanem gyógyítsz már elmúlt bajt,
 S gyógyítsz még csak jöhető.
 (1882.)

ELEGIÁK.

I.

O nátha, nátha! Grippe!*)
 Katarrhusz! Influenz!
 Vagy bármi czifra névvel
 S alakban megjelenesz.

 Ugyan mért nem pihensz?

II.

Tegnap mint ma
 Hurut, flegma,
 Gyilkos asthma,
 Emphysema,
 Meg rheuma,
 Örök théma.

*) Méltó okom van megénekelni, mert vénségemre örökösen fojtogat, s végre is megfojt, mint George Sandot. *A. J. jegyzete.*

III.

Oh rút

Hurut!

Az ember addig hurú't, *(ige)*Míg egyszer megmurút *(oláh szó)*.

(1882.)

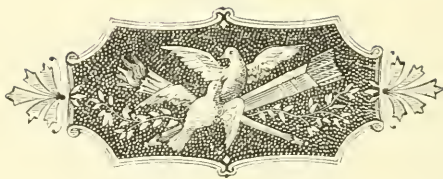
MI VAGYOK ÉN?

Mi vagyok én? Senki Pál.

Egy fájó gép, mely pipál.

(1882.)

A ZRÍNYIÁSZ
NÉPIES KIDOLGOZÁSA. *)

*) Lásd a jelen kiadáshoz tartozó levelezések között Szilágyi István 1848. január 17-én kelt levelét s Arany január 27-diki válaszát.

ELSŐ ÉNEK.

1.

Én, a ki ezelőtt ifjú elmével
Édes szerelemnek játszottam versével,
Küszködtem Viola kegyetlenségével:
Mostan immár *Mars*-nak hangosb énekével

2.

Fegyvert s vitézt zengek, ki török hatalmát,
Ki meg merté várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimán rettenetes karját,
A kinek Európa rettegte szablyáját.

3.

Músa! ki nem földi rothadó *laurus*-ból*)
 Viseled koszorúd, nem is gyöngye ágából,
 Hanem mennyei, szent, fényes csillagokból
 Van kötve koronád, holdbul és szép naphól;

4.

Te, ki szűzanya vagy és szülted uradat,
 A ki örökkén volt, s imádod fiadat,
 Úgy mint istenedet és nagy *monarchádat*:**)
 Szentséges királyné! hívom irgalmadat.

5.

Adj pennámnak erőt, irhassak úgy, mint volt,
 Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,
 Megvetvén világot, kiben sok java volt,
 Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt.

6.

Engedd meg, hogy neve, mely most is köztünk él,
 Bűvöljön jó híre, valahol nap jár kél,
 Lássák pogány ebek: az, ki istentől fél
 Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.

7.

Az nagy mindenható a földre tekinte,
 Egy szemfordulásból világot megnézte,
 De a magyarokat főképp észbevette,
 Nem járnak oly úton, mint fia rendelte.

*) Borostyán.

***) Fejedelem.

8.

Látá a magyarnak állhatatlanságát,
 Megvetvén az istent hogy imádna bálványt;
 Csak, — számára mikép ereszze a zablát,
 Csak azon van, mikép tölthesse meg torkát.

9.

Hogy ő szent nevének nincsen tiszteleti,
 Fia szent vérenek köztük becsületi,
 Jó cselekedetnek hogy nincsen keleti,
 Sem öreg embernek nincsen tiszteleti.

10.

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás
 Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
 Fertelmes bujaság, fene rágalmazás,
 Lopás, emberölés, és örök tobzódás.

11.

Megindúlt ezekért méltón ő haragja,
 Az Mihály arkangyalt magához szólítja,
 Kemény haragjában ígyen parancsola:
 (Ő szentsége előtt árkanalyal áll vala.)

12.

Nézzed, ama kemény nyaku s kevély szittyák
 Jó magyaroktól mely igen elfajzottak,
 Szép keresztyén hitet lábok alá nyomták,
 Gyönyörködnek különb-különb vallásoknak.

13.

Pedig, bár tekintsd meg keresztyén világot,
Nem találsz azok közt, kivel tettem több jót.
Kihoztam Szittyából, mely nekik már szűk volt,
Az én szent lelkem is őreájok szállott.

14.

Szittyaföldről, mondom, én kihoztam őket,
Miként Egyiptomból a zsidó népeket,
Hatalmas karommal verék nemzeteket,
Szerte rontám vesztém ő ellenségeket.

15.

Téjjel-mézzel folyó szép Pannoniában
Telepítém őket, jó Magyarországbán,
És megáldám bőven, minden állapotban,
Meghallgatám mindég, segítém dolgokban.

16.

Sőt vitéz szívvél is megáldottam őket
Ugy, hogy egy jó magyar tízet mást kergetett,
Sehol nem találtak oly nagy ellenséget,
Ki, mint por szél előtt, úgy el nem kerengett.

17.

Szentséges lelkemet reájok szállattam,
A keresztyén hitre fiam által hoztam,
Szent királyokkal is megajándékoztam,
Békeséget nekik, tisztességet adtam.

18.

De ők ennyi jókért — ah, nehéz mondani!
 Ah, háladatlanok! — és el merték hagyni. . . .
 Urok istenöket el merték árulni,
 Ellenemre minden gonoszba merűlni.

19.

Ah, bánom, ennyi jót hogy ő velek tettem.
 Nemde viperákat keblemen neveltem?
 De immár ideje velök ismertetnem:
 Én vagyok ama nagy boszuálló isten.

20.

Eredj azért, angyal, szálj alá pokolban,
 Válassz egyet ama dühös fúriákban,*)
 Küldjed azt sebesen szultán Szulimánban,
 Juttassa magyarok elleni haragban.

21.

Én pedig töröknek adok oly hatalmat,
 Hogy elrontja, veszti a rossz magyarokat,
 Hadd törje az iga ő kemény nyakokat,
 Míg meg nem üsmerik elhagyott urokat.

22.

Kiálnak én hozzám s nem hallom meg őket,
 Sőt fogom nevetni siralmas ügyöket,
 Az ő panaszikra nem hajtom fülemet,
 Ő nyavalyájokra nem vetem szememet.

*) Alvilági istennők, a régi rómaiak hite szerint.

23.

Ez mind addig léssen, míg boszút nem állok,
 Harmad negyed izig büntetés lesz rajtok,
 Sőt, idején észbe ha nem veszik magok,
 Örökös haragom, átkom léssen rajtok.

24.

De, ha hozzám térnek, megbánván bűnüket,
 Halálról életre hozom ismét őket.
 Jaj neked, török, haragom vesszejének!
 Az vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.“

25.

Most Mihály arkangyal kezde könyörögni
 És az igazakért igen esedezni.
 „Uram! jámborokat fogod-e rontani?
 És a hamisakért meg fogod-e verni?“

26.

De az élő isten kész lón megfelelni:
 „Te akarod-e én tanácsomat tudni?
 Vagy mélyen elrejtett titkaim vizsgálni?
 A melyeket neked nem lehet megtudni.

27.

Ostorum szolgálásra nem tiltom, hogy szálljon,
 Kinek semmit sem keil törődni halálon,
 Akarom, hogy neki könnyebbségre váljon,
 És lelkének hűves enyhéül szolgáljon.“

28.

Nem felele többet árkangyal istennek,
 Hanem sűgár szárnyát ereszté az égnek.
 Röpüle mindaddig és nem nyugovék meg,
 Pokolban Alektót*) a míg nem lelé meg.

29.

Száz lánczczal van kötve, száz bilincs a kezén,
 Kígyókból áll haja s kötelőznek fején,
 Véres, mérges tajték foly ki a két szemén,
 Dohos kénkő pára jön ki rút géégéjén.

30.

E furiát angyal most megszabadítja,
 Isten hatalmával annak ígven szóla:
 „Alektó, az isten nékem parancsolja,
 Hogy küldjelek téged nagy Törökországba.

31.

Szultán Szulimánnak szálljad meg a szűvét,
 Neveld magyarokra ő haragos mérget,
 Vigye rájok éles, rettentő fegyverét,
 Rontsa uraságát, nemzetök erejét.“

32.

Örül a furia, nem késik pokolban,
 Röpülését veszi nagy Törökországban.
 Éjféلكor érkezik Konstantinápolyban,
 Ottan beférkezék Szulimán házában.

*) A három furia egyikének neve.

33.

S hogy inkább, hamarább elhitesse véle,
 És hogy megrettenést szüvében ne tenne,
 Magára nagy Szélim formáját öltötte,
 Szélim Szulimánnak atyja volt, mig éle.

34.

„Fiam, te aluszol“ — így kezdé beszédét,
 „S nem vészéd eszedben istennek kegyelmét,
 Hogy adott te néked erőt, vitézséget,
 Jó észet, jó tanácsot és elég értéket.

35.

Aluszol te mostan és nem nézsz előre,
 Mely nagy felhőt kerget Károly *) te elődbe,
 És, hogyha idején nem vészéd eszedben,
 Itt fogsz megnyomatni aluvó helyedben.

36.

Hígyed, hígyed az én megőszült fejemnek,
 Ha időt adsz nekik, téged elvesztenek
 Országostól kaurok, **) a hitetlen ebek;
 Mert, ha egyességük volna, van erejük.

37.

Lesz is, mert alkuszna; de te menj ő rájok,
 Ne késsél és ne hagyj üdőt alkudniok.
 Így rontatának meg tőlem *mamelukok*. ***)
 Így verém meg Campsont, s romlának szirusok.

*) V. Károly római császár.

**) *Kaur*, *gyaur*, így nevezte a török a keresztyént, a. m. *hitetlen*.

***) Itt és a következő versekben ázsiai s áfrikai harczait emlegeti, melyek bővebb magyarázata nem tartozik a dologra.

38.

Kelj fel, éles kardot köss az oldaladra,
Indulj meg hadaddal tévelygő magyarra;
En leszek melletted, és minden dolgodra
Vigyázok hűséggel s minden nyavalyádra.

39.

Bolondság tenéked kazulokra járni,
Sok jó vitézt oda törni és rontani;
A mi fátumunk azt nem hagyja romlani,
Isten azon bennünk' akar tanítani.

40.

Izmail énekem sok boszúkat szerze,
De ugyan megtörnöm végig nem leheté;
Hát tenéked Tamma mennyi boszút teve!
Nagy részét hadadnak ravaszúl megverte.

41.

De a magyarokon mindenkoron nyertünk,
Nem is kell oly messzi oda fegyverkeznünk,
Sem annyit költenünk, sem annyit vesztenünk,
Se győzedelemben nincs mit kételkednünk.

42.

Ne félj, hogy segítse senki magyarokat,
Mert jól ismerem én bolond kaurokat,
Mig nem látják égni önmaguk házokat,
Nem segíti senki a szomszéd házakat.

43.

Ne félj; mert, lám mondom, én leszek melletted,
 Az szent Mahomet is vezeti kezedet.
 Osztán, édes fiam, a vitéz embernek
 Valamit engedni kell a szerencsének.“

44.

Igy Alektó szultán Szulimánnak szólott,
 S a mely mérges kigyót a kezében hozott,
 Abból egyet szultán ágyába bocsátott.
 Nem nyugvék a kigyó, míg hozzá nem jutott.

45.

Válláról mellyére, mellyérül szivében,
 Valamerre elesusz, mindent hágy méregben,
 Gyujtja kemény szivét, s hagyja lángos tűzben —
 Hagyja hentergeni dühös kevélységben.

46.

Nagy vígan Alekto eltünék ott mindjárt,
 Mert látá, haragra gyujtotta Szulimánt;
 Ő pedig felugrott: „Fegyvert! fegyvert!“ kiált,
 Mert majd eszeveszett lón Alekto miatt.

47.

Kiált az Szulimán: „Oh te, bátorságra
 Ki engemet indítsz, ilyen nagy dolgokra!
 Nagyobb vagy embernél, noha ember módra
 Láttalak tégedet szólva, tanácsolva.

48.

Készen van Szulimán, el is megyen oda,
A lovát meghagyta, s kaurt rak halomba;
Megfestem lovamat keresztyén vér-tóba',
Rejtek városokat, várakat hamuba."

49.

Felkelvén ágyából, rögtön parancsola,
Hogy minden vezére táborban szállana,
Válogatott néppel, kinnek mily hatalmas,
Valaki *bégséget* vagy timárt tartana,

50.

És hogy Drinápolyban, májusnak fogytára
Az egész hadak mind szálljanak táborba.
Futnak az esauszok fehér patyolatban,
Hirdetik az hadat, minden országokban.

51.

Azonban Szulimán üle jó lovára,
S vezéreket hija magával divánra,
Kertektől nem messzi egy széles halomra,
Holott is beszéle nékik ily formára:

52.

„Vezérek és basák, ti okos vitézek,
Kiknek esze után sok birt népet nézek,
Ti vagytok tartói én erősségemnek,
Ti meghódítói pogány keresztyénnek.

53.

Im, mi állapotunk látjátok, miben van;
 Erős birodalmunk nem henyélést kíván,
 A mit karddal nyertünk, nem tartja meg díván:
 Fegyvert, erős vitézt ily nagy ország kíván.

54.

Evvel győziünk mi meg keresztény világot,
 A mely inkább kíván fizetni harácsot,
 Hogysem vitéz módon reánk vonjon kardot,
 Evvel becsültetjük mi muzulmánokat.

55.

Mégis, bár nem sokan, kik ellenünk jární,
 S vannak, kik merészlik fogukat mutatni.
 Bolondok! nem tudják, hogy jobb megvallani
 Az erőtlenséget, hogysem kárt vallani.

56.

A magyarok ezek, kik fej nélkül vannak,
 Mint a törött hajó szélről úgy hanyatnak.
 Mióta elhevém életét Lajosnak,
 Sokan koronáért most is vonakodnak.

57.

Igaz, nem tagadom, ha egyesség volna
 Köztök, bizony nekünk nagy gondokat adna
 Az egynéhány magyar, és megcsorbítaná,
 Fényes koronánkat talán megrontaná.

58.

De isten ostora szállt mostan reájok,
 Fösvénység, gyűlölség uralkodik rajtok,
 Nines szeretet köztök, sem okos tanácsok,
 Kiért esőben van fényes koronájok.

59.

Szemlátomást látjuk az isten irgalmát,
 Mert minckünk szánta magyar birodalmát.
 Mindenkor azután megtaláljuk Tammát,
 Rontsuk most a magyart s az ő birodalmát.

60.

Esküszöm én nektek az élő istenre,
 Mi fényes holdunkra s éles fegyveremre,
 Az éjjel Mahumet, én atyám képébe
 Ezeket mind nékem okosan beszélté.

61.

Az Arszlán vezér is ír Budáról nékem,
 Hogy győzödelemben ne legyen kétségem,
 Ím az levelet is előtökbe tészem:
 Olvasd nagyfenn deák: hadd vegyük elménkben."

62.

Itt egy török deák felszóval olvasván:
 „Győzhetetlen császár, a te rabod, Arszlán,
 Budai fővezér te kegyelmed után,
 Ír alázatosan, néked fejét hajtván.

63.

Ha tudni akarod keresztyének dolgát,
Azok veszni hagyták magok állapotját;
Károly gyűlésekről gyűlésekre magát
Hordoztatja s nagyon forgatja hit dolgát.

64.

Nincs sehol kész hada, s nem is gondolkodik
Mint bolond, hogy talán valaha kelletik.
Maximilián meg magyarok közt lakik
Gondviseletlenül, csak eszik és iszik.

65.

Az magyarok pedig leghenyélőbb népek,
Egyik a másikat gyűlölik, mint ebek;
Nincs köztük hadtudó: ha volna is ezek
A tisztviselőnek soha nem engednek.

66.

Uram! ha volt módod valaha az hadban,
Nincsen most kevesebb ilyen állapotban;
Ugy tetszik, hogy immár, itt Magyarországbán,
Látok vérpatakot, sok kaurt halomban."

67.

Meghallván vezérek az Arszlán tanácsát,
Főképen császárnak elszánt akaratját,
Senki tartóztatni nem meré az útját,
Hanem minden vezér javallja szándékát.

68.

Nem sok idő mulván, az nagy Ázsiából
Sok had érkezék, kik voltak tengeren túl,
Számptalan sok tatár meótiszi tótul,
Ezek küldetének khán prekopitátul.

69.

Ifjú Delimán vezére ezeknek,
Fia az nagy khánnak, nagy fejedelemnek;
Huszonöt ezer ez, és mind jó tegzesek,
Sok száz ezer közül válogatott népek.

70.

Könnyü had, és bátor, és gyors mint az árviz;
Úgy tetszik, kezében mindenik halált visz:
Mert jó lova hátán csak jó fegyverben hisz;
Nincsen tartalékja sem tűz, sem sebes víz.

71.

Azt mondják, Delimán, mikor országokat
Járt volna látásért, híres városokat,
Galata városban látta szép Kumillát,
Kumillát, a szépet, Szulimán leányát.

72.

Kumilla szép haja megkötozé szívét
Ifjú Delimánnak, s vele minden kedvét,
Egy tekintet vevé el minden erejét,
Úgy hogy nála nélkül nem kívánja éltét.

73.

Akkor haza ment volt, most szép haddal jött meg,
 Törődvén, a szép lyányt miként nyerhetné meg;
 Véletlenül szegény de megesalatkozék,
 Mert addig elvevé Kumillát Rusztán bég.

74.

Most már nyughatatlan, bánattal áll, vagy ül,
 Untalan szegénynek szeme keservvel fül,
 Mely miatt a szive, mint a hideg jég, hűl;
 Éltével halálba, bánatja közt, merül.

75.

Őrizd, Rusztán vezér, jól ettől magadat,
 Mert, mint dühös farkas, lesi haláloedat,
 Az vitéz Delimán nem tűrheti bűját,
 Kitölti, ha lehet, rajtad bosszuságát.

76.

A tatárok után öt roppant seregek,
 (Azt tudnád távolról, hogy sivó ördögök),
 Ezek is Drinápoly alá érkezének,
 Sok harcokon forgott vitéz szerecsenek.

77.

Mindenik seregben hat-hat ezer ember;
 Mindenik hárommal verekedni meg mer,
 Lova mint egy madár, maga mint egy tündér,
 Mert oly könnyen fordul, mint esti denevér.

78.

Ezek Kazul basra jártak Szulimánnal,
 Ezek Lajos királyt megverték dsiddákkal;
 Vitézek mind egyig, s nem fegyverderékkal
 Paizszsal fődözték, sem sűrű pánczéllal.

79.

Ezek előtt mégyen vitéz Amirásszen,
 Maga is fekete, lova is szerecsen;
 Az ő kedves lova Karabul, — kényesen
 Melyet ő jártatott had előtt, s kevélyen.

80.

Mondják, hogy Karabul nagy Arabiában
 Széltül fogantatott egy hires kanczában:
 Hihető is, mert nincs se szélben, se lángban
 Gyorsaság, vidámság, mint e paripában.

81.

Amirásszen után három fő kapitány,
 Egyik az Olindus, ki okosság után
 Ment mind nagyobb tisztre, s végre lett kapitány,
 Negyedik osztályé a szerecsen hadban.

82.

Sziriai király, az okos Menethám,
 Küldte másodikat: ez volt szép Hamviván;
 Szerecsenek közül jött az Szíriában.
 De vala harmadik kegyetlen Demirhám.

83.

Demirhám, az erős, kinél erősb nem volt
Schol, valamerre Szulimán parancsolt,
Mert ez gyökeréből nagy tölgyfát kirántott,
Ökölrel agyon vert egy nagy elefántot.

84.

Ötödik Alderán, bátyja Demirhámnak,
Volt gondviselője a szerecsen hadnak;
Ez magyarázója volt minden álomnak,
S Mahumet könyvének, hazug Alkoránnak.

85.

Ezek után jönnek vitéz mamelukok,
De szerencsétlenek, mert nincs nekik urok.
Szulimánhoz nem rég estek, mint hódulók,
A nagy s bő Egyiptus lévén az ő honok.

86.

Kajer bég jön vélek, kit fővezérségre,
Melmet Junusz basa nem kis szégyenére,
Tett Szulimán császár; mert emettől féle
S ily nagy tisztre vinni szolgáját nem merte.

87.

Ezek húsz ezeren jó vitézek voltak,
Vitézséget Tommem bejtől mert tanultak,
És noha sokféle nemzetekből álltak,
Okos vezér alatt mind egyesek voltak.

88.

Nem messze ezirkászok, szinte szomszéd népek
A mamelukokkal, hadi rendben jönnek;
Ötvenkét ezeren ezek is lehetnek,
Mert zinesiek, geták, barstok vannak vélek.

89.

Magok választottak kapitányt magoknak:
Hadverő Ajgász volt neve a basának;
És bizony hiában nem nevezték annak,
Mert ez volt oka sok nemzet romlásának.

90.

Ajgász basa után jönnek zagatárok,
Legbenső Szittyából származott tatárok,
Hiszik az alkoránt; de zöld patyolatjuk
Mutatja, ki török, kik pedig tatárok.

91.

Ellepték a földet ezek, mint az hangyák,
Vagy széles mezőben a búza kalangyák:
Mindenütt villámnak csupán nyilak, szablyák,
És mindent rettentnek a lobogós kopják.

92.

Ezek olyan helyre soha nem fordultak,
Fegyverrel a melyet meg nem hódítottak;
De inkább azt mondom, hogy elpusztítottak,
Valamerre ezek világban jártanak.

93.

Sőt mikor törökre ezek föltámadtak,
Csaknem teljességgel őket elrontották.
De mi bűneinkért rajtunk maradtanak,
Istentől ostorul mert ők hagyattanak.

94.

Lám szittyá Tamerlán megveré muzulmánt,
Eleven fogá meg a Bajezid nagy khánt.
Akkor is láthattuk az isten hatalmát:
Csak játékul tartja embereknek dolgát.

95.

Soha az szittyákat senki meg nem verte,
Ő veszedelmüket senki meg nem érte:
Mithridates király háborgatni merte,
De, mondd meg énnékem, mit vihete végbe?

96.

Hallották Rómának kevély nagy hatalmát,
Magokon soha nem látták birodalmát:
Nagy Sándor is látta szittyák bátorságát,
Mily nehezen vett meg tőlük egy kősziklát.

97.

Négy táborban ezek jártanak ékessen,
Mindenikben vala húsz ezer, tegzessen;
Egyiknek parancsol fekete szerecsen,
Hármának Uldair, Lehel és Turáncsen.

98.

Ki számlálhatná meg az tenger fővényét?
 Vagy Herenyiának számtalan levelét?
 Az számlálhatná el Szulimánnak népét,
 Az írhatná meg is roppant sok seregét.

99.

Mert valaki hallá: haddal megy Szulimán
 A keresztényekre, s vele sok muzulmán,
 Mindenik siete haddal császár után,
 Mindenek örvende kaur megromlásán.

100.

Mert szép Indus vizén tul török nem lakik,
 Sem ő császárjoknak e föld nem adózik:
 Még is im eljöve király Atapalik,
 Mert akarja látni, keresztény mint romlik.

101.

Jaj! hová fog ez a nagy felhő omlani?
 Mely világszegletre fog ez leszakadni?
 Isten nagy haragját hogy meg fogja látni!
 A ki ezt magára jőni fogja látni!

102.

Mint eget az felhő, ellepé az földet
 A sok roppant sereg és idegen nemzet. —
 Még nem vettük számba ázsiai népet
 Sem az európai hadakozó serget. —

MÁSODIK ÉNEK.

1.

Budai fővezér meghallá, Arszlán bég,
Hogy ő tanácsából megbomlott békesség;
Gondolá, mindenben árt késedelmesség
De leginkább hadi dolgokban a restség.

2.

Az ő elméje is vala nyughatatlan,
De okosság nélkül, azért állhatatlan.
Ő minden dolgában volt igen oktalan,
Azért is rosszul járt minden ő dolgában.

3.

Ura hire nélkül sok hadakat gyűjte,
Mert avval kegyelmét nyerni reménylette,
Hogyha kaurokat addig megverhetné,
Vagy tőlök valamely kővárat nyerhetne.

4.

Nyilván mondja vala: megszállja Palotát,
Senkitől nem rejti, titkolja tanácsát,
Sőt kérkedik vala: lerontja bástyáját
És elvágja vitéz Túri Györgynek nyakát.

5.

Azonban dühösen összegyűjté hadát,
Valaki köthetett oldalára szablyát;
Igy mindig bővíté vezér az táborát,
Rövid nap számlála tizszer ezer szablyát.

6.

Megszálla Palotát vezér ennyi néppel,
Sok ágyúval, elég tűzi mesterséggel;
Időt nem mulatván sok ágyúlövással,
Kezdi Móre bástyát törni keménységgel.

7.

Szégyenli a Túri, hogy vagyon kőfalban
Sánczolva, — szeretne lenni csak táborban.
Mint erős orosz lány nem késik barlangban
Ha fekvé találják gyors vadászok abban.

8.

Kiugrik haraggal, sok erős dárdát ront,
 Vadászt halomban mar, erős hállókat bont,
 Valamerre fordul, piros vért sokat ont;
 Így cselekszik Türi, kit török had boszont.

9.

Benn jó rendet hagyván, maga kétszáz fejjel
 Palotából kijő, mind híres vitézzel,
 Törökre ráüte okos merészséggel,
 Sokat benne levág, vitéz keménységgel.

10.

Istrázsát nem talál, mert bizvást alusznak,
 (Éjfélkor vala ez) s békével hortyognak;
 Nem félnek Türitől, rá sem is gondolnak
 Hogy a magyarok ily dolgot próbáljanak.

11.

Kurt aga legszélről a vár felől vala,
 Bolond merészséggel sátort ottan vona,
 Háromszáz janicsár körülötte hála,
 Ezekre Türi György bátran rárohana.

12.

Száz ötvenöt török csakhamar elesék;
 Aga is álmából, alighogy kiugrék,
 Mert este vacsorán sok húzamoszt ivék,
 Türi György vesztére nagy sokat esküvék.

13.

Mezítelen karddal kiszökök sátorból,
 Kiált segítséget, melyet vár Arszlántól,
 Kiáltja társait a sátorok alól;
 De mindennek nagyobb gondja van magáról.

14.

Szintén immár lóra ugrani akara,
 Hogy ha még Arszlánhoz táborba futhatna:
 Ott éré Tót Balázs, s a fejét lecsapá,
 S az ő szép sátorát a magyar megrablá.

15.

Mély álmában jancsár sok megölettetik,
 Álomból halálba, nem is messze, ugrik;
 Teli gégejéből soknak a bor omlik,
 Részség jutalmát mindnyájan ott veszik.

16.

Háromszáz közül csak tizenöt szalada,
 Ki Arszlán vezérnek e felől hirt ada.
 Haragjában csaknem ő ketté szakada,
 Gyorsan kétezerrel a felé szágulda.

17.

Palotába Túri de már bement vala,
 Azért Arszlán vezér ottan nem találta;
 De láta sok török vért ottan omolva,
 Holttest, romlott sátor, sok hevert halomba.

(Több nincs.)

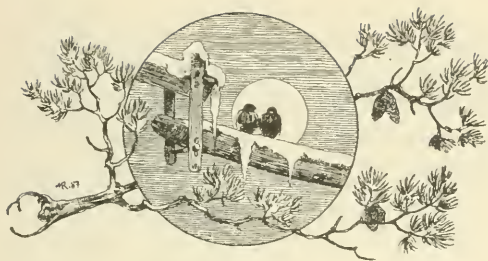

FORGÁCSOK.

JULISKA ELBUJDOSÁSA.

Egyszer egy kis leány*) mit tett fel magába?
Azt, hogy ő biz' elmegy széles e világba,
Elbujdosik messze, a határon végig,
A mező párkányán leboruló égig,
Túl a három nyárfán, a tanyákon is túl.
Fele sem bolondság, mert már épen indul;
Látszik, hogy koránsem tréfa volt a terve;
Szegénykét, vajon mi indíthatta erre?

*) Arany Juliska volt, nyolecz éves korában.

Hát bizony gyakorta megesik, nem ujság
 A gyerek-szobában az ily háborúság:
 A fiú vagy lányka tisztjét megfeledi:
 Papa megdorgálja s a mama megfeddi,
 Sőt, ha nagy a vétség s nagyon rossz a gyermek,
 Az se' hallatlan, hogy valakit megvernek,
 Azzal kényszerítik a maga javára,
 Melynek egy két könnyesepp nem olyan nagy ára.

A mi kis lányunkat vereség nem érte:
 De fájt neki a szó s megneheztelt érte;
 Félreül duzzogni, csinál képet, hosszút,
 Töri fejét nagyba, mikép álljon bosszút.
 Mellé sompolyog a eziezus, vigasztalja,
 Dorombol egy nótát, a kezét is nyalja:
 De a keményszivű elveri a macskát,
 Orrára nyomintván egy goromba fricskát.

Jön az ebéd sorja: esörög tányér, kalán:
 Ez a kis haragost megbékíti talán?
 Ó dehogy! akármint terítnek, tálalnak:
 Ó még arra sem néz, elfordul, a falnak.
 Majd összekeresi, a mi csak az övé,
 Szép rendetlenségbe köti mind együvé;
 Nem marad ki semmi, vele megyen a *báb*:
 Lesz kivel az úton *beszélni* legalább.

Akkor megcsókolja szüleinek kezét,
 Búcsúzik örökre; nem használ a beszéd;
 Anyja szépen kéri: „Ugyan hova mennél?
 Hol hálnál az úton?, mit innál? mit ennél?
 Ne menj el galambom, ne menj el virágom!
 Ki lesz akkor az én kedves kis leányom?
 Ha te engem itt hagysz, ugyan hova legyek?“
 Gondolá a rossz lány: azért is elmegyek.

De az édes apja komolyan így szóla:
 „Már fiam, ha elméssz, nem tehetek róla:
 Itt van egy fehér pénz a nagy útra, tedd el;
 Erre sem vagy méltó önön érdemeddel.“
 Fanyalogva nyult a kis leány a pénzhez,
 Otthon maradásra szinte kedvet érez:
 De örökségét már kiadá az atyja,
 Egy szó kellene csak: szóval sem marasztja.

(Aztán elindult *világra*, de az utcaajtónál egy kutyát látott, s
 nem mert *világra* menni.) *A. J. jegyzete.*

(1850.)

A FÖLDRENGÉS. *)

.....
 De ime! az ég föld hirtelen feltámad:

Az ég alkotmánya össze akar dőlni,
 Majd a földet érik iszonyu felhői;
 Nem szél fú . . . torony, ház reng belé s megszakad;
 Nem eső esik, mert minden csöpp egy patak.

Egybe foly a dörgés; csattog szakadatlan,
 Villámlástól az ég egy pokoli katlan.
 Fellázad a tenger, messze, nagy mélyen be,
 Nyomúl a szárazra, a folyókkal szembe.

Vissza fut a folyam, vissza kútfejébe,
 Rejtőzni akarván anyja kebelébe,
 Vagy szélt vesz a sikon, hogy ne ériék utól,
 Kergetve a tenger zúgó habjaitól.

*) Talán a DALIÁS IDŐK-be szánt részlet.

Schol sines maradás. A hajósok népe
 Hajótörést szenved a kikötő révbe',
 Testeik a parton szétszórva hevernek,
 Hol jajgatva futkos férfi, asszony, gyermek.

Hullámszik a tenger, hullámszik a föld is:
 Dagadni, süllyedni látjuk a mezőt is,
 Szédül a ki rálép. Ugy teszen, ugy látszik,
 Mint mikor a gyermek jégen hajlókázik.

Recsegő házából a népség kiszalad,
 Oltalmat keres a háborús ég alatt,
 A városbeli fut a szabad mezőre,
 Nehogy egész házsor a nyakába dőlne.

S a mezei ember fut a város felé,
 Nehogy meghasadván a sik föld lenyelne,
 Mert sok helyen a föld megreped és égő
 Gyomrából, pokoli büzt bocsát a kénkő.

Azt hinnék jelen van az ítélet napja,
 Rettetés a szivek bensőit elfogja,
 Szánja bánja bűnét az istentelen is,
 Megbocsát egymásnak halálos ellen is.

.....

NÉPMESE TÖREDÉK.

Este van már, csóka, varju feketén kovályog:
Gyertek elő, szép regém van, gyermekek, leányok!
Egy királyról, a királynak árva kis fiáról,
Fehérképű, arany hajú szépséges leányról.

Estike volt a leányzó, *Liliom* a bátyja,
Messze lát a fényes nap, de párjokat nem látja:
Olyan édes, olyan ékes, a leány, a gyermek!
Nézni rájok a lelke is repdes az embernek.

Nincsen immár édes anyjok, elmaradtak árván;
Ki-kimennek játszadozni a temető árkán:
Gondolatlan játék közbe' az időt repítik,
Édes anyjok barna sirját virággal behintik.

Özvegyen az édes apjok, hejh! busúl magában;
Látja, hogy nem boldogulhat semmi ő dolgában:
Mert a hol jó házi asszony nem ügyel a rendre,
Isten átká van a házon, nincs is előmente.

Minden ugy van, mintha mingyárt eredne futásnak;
Szeri-száma, sorja nincsen sütésnek mosásnak;
Szita, rosta, esupor, fazék, vagyon mind veszőbe,
A szomszédból kéregetnek másokat helyébe.

Szomszédjában a királynak vén leány lakozott,
Oda küldi fiát hozzá, a kis *Lilimot*:
„Azt izeni édesapám“ így beszélt a gyermek,
„A dagasztó tekenőjét adja ide kelmed.“

„Bizony fiam nem adom én“ így felelt a vén lány,
„Házasodjék meg az apád, lesz tekenő aztán,
Házasodjék meg az apád, és vegyen el engem;
De bizony a tekenőmet nem bitolja ingyen.“

Máskor megint odaküldi: „adjon egy lapátot.“
„Nem adhatom édes fiam, kell nekem is, látod;
Házasodjék meg az apád, legyünk egy kenyéren,
Sütök aztán neki czipót lágyon és fehérén.“

Oda küldi harmad ízben: „adjon egy pemetét.”
 „Dehogyan adnám a körmömről ezt a kis feketét!
 Házasodjék meg az apád, és ha engem elvesz,
 Úgy lapátja, tekenője, pemetéje is lesz.“

Megkéreti az öreg lányt balgatag eszével.
 Hozzá is ment az öreg lány mind a két kezével.
 Illett neki a fejkötő szürke haja mellé,
 Mintha már az isten tudja mióta viselné.

Első napon szava se volt az új menyecskének,
 Feleletje *nem*, vagy *igen*, ha valamit kérnek.
 Engedelmes mint a bárány, mindig urát bújja,
 Az urának a leülő helyét is megfújja.

Mondogatja mostoháit *édes* gyermekének,
 Simogatja arany haját a szép *Estikének*:
 Arany haját megfűsűli vert arany fűsűvel,
 Ki se győzném mondani, hogy milyen nagy becsűvel.

Este reggel tejbe vajba megtereszti őket,
 Fújó szélre, szellőcskére sem ereszti őket:
Liliom-nak, *Estiké*-nek szive csak azt vallja,
 Hogy bizony jobb a mostoha, mint az édes anyja.

Második nap az asszonynak ezer a bibéje;
Neki ez kell, neki az kell: vegye meg a férje;
Vigye őtet vásárookra, búcsura, bányába;
Nem szakad el lova farka, nem kopik el lába.

Megfűsüli a leányt is, — hanem már ez uttal,
Nem az arany fűsűjével, csak ezüst fogúval:
Tejbe vajba sem füröszte, esupán hideg vízbe; —
Megszapulta erős lugban a harmadik izbe.

Harmad napon egy gerebent fogván a kezébe,
A leányzó arany haját össze vissza tépte,
Nyomain a gerebennek piros vér serkedez
Fehér nyaka patyolatján lefelé csergedez.

Hajtja őket az erdőre, szedegetni gallyat,
Elindulnak síva, ríva; nem próbáltak ollyat.
Azt se tudják hol az erdő, merre kéne menni,
Elbúnak az ablak alá, hol nem látja senki.

(1850 körül.)

ÜSÁNÁD.

ÜI Isztragomban ISTVÁN szent király,
 Pap- és parasztúr mind körötte áll;
 Fején az ékes ujdon korona,
 Vállán palástnak himzett bársonya,
 Kezében a bot, egy arany virág,
 Gyönggyel rügyedzik rajta minden ág; —
 Mint támadó nap, a tisztos nagyok
 Arczán királyi fénye felragyog.

Csendben foly a tanács; — de hallga, hallga!
 Kürtzó-e az, vagy szél, mi ott rivalga?
 Felhő-e vagy por, mely az egekig
 Lombán, sötéten fölverckedik?
 A föld alapját rázza mennydörej,
 Vagy tomboló had és acélzörej?
 Villám czikáz-e, vagy lángfegyverek
 Hegyén ezer napot hoz a sereg?

Győztes had élén, mint kettős sugár,
 Megvillan egy ifjú levente pár,
Gyula, Csanád, fejedelmi két rokon,
 Jobb s balkeze Istvánnak harcuzokon.
 Mosolyra vidúl a királyi bátya,
 Midőn az ifjakat belépni látja,
 S míg hódolatra, meghajol a térd,
 Ő nyujtja jobbját, és így szólva kérd:

„A besenyővel, a fejes, konok
 Néppel mi történt, édes rokonok?
 Győzött-e, hogy ne győzne a kereszt,
 Pogány had ellen, mely büesmérli ezt?
 Ha sikra száll a napvilág, sötétség:
 Nincs diadalban akkor semmi kétség;
 No s szóljatok: hogy mint lelé Abád
 Révén hadunk a vén Doni-Csabát?

„Győzött királyom — így Csanád felel —
 Győzött karunk s az ég küldötte jel;
 Megtörve a besnyő kemény nyaka.
 S a martalék közt vén Doni-Csaba.
 S együtt Csabával nője, gyermeki,
 Rab, mint a fűszál, kincs temérdeki;
 Lábodnak ím leteszszük zsámolyához:
 Kincs-, martalékról felséged határoz.“

„Áldás az Urnak!“ szólta a fejdelem:
 Három felé a zsákmányt rendelem:
 Egy rész Övé, ki a győzelmet adta,
 Épüljön Isten új egyháza rajta;
 Más rész királyi sergem illeti,
 Tiszt- és fejenkint oszszák föl neki;
 Ti mint vezérek harmadát felezve. *)

(Az ötvenes évek kezdetéről.)

*) A költemény tervvázlata ez lett volna:

Győzelemmel tér meg István, a szent király, a besenyők elleni hadjáratából, Fehérvárba. Reán, a besenyő fejdelem, harcztéren esett el. Roppant zsákmányt hoz a magyar sereg: aranyat, drága köveket, stb. A zsákmány felosztatik: sisakkal mérik a drágaságot. A király kapja egy harmadát — s a maga részét a fehérvári szentegyháznak adja: arany oltárt, kereszteket, kelyheket — arannyal áttört papi köntösöket csináltat. Harmadrészén a sereg osztozik; harmada pedig a király két ifjú rokona Csanád — Doboka fia — és Gyula, mint vezérek közt lenne felosztandó. De a zsákmány közt van még egy drága kincs, Reánnak leánya, az aranyhajú Léla. Csanád most előáll, drágaságbeli osztályrészét Gyulának engedni, úgymond, ő csak Lélát akarja. Gyula hasonlóképp nyilatkozik. Csanád elsőségét vitatja: ő ragadta ki Lélát a lángok közül, — ő hozta el, ő védte az úton: Gyula fegyverrel, párbajjal követeli a leányt. Már épen viadalhoz készülnek; de István elveszi a leányt, Gizela királynő szolgálói közé adja: a hősöket pedig azzal csöndesíti le, hogy azé lesz, ki az óriás teremű Ótomot legyőzi. Ótom, a Galád bolgár fejdelem ivadéka, Bodonból betört az országba, azt a Marosig elfoglalta,

ottan egy várat rakott, azt maga nevére keresztelte. Csanád elindúl hadával, megelőzi Gyulát, megszáll a Maros innetső partján, Ótomot párbajra hívja. Az elfogadja a kihívást, a Maros közepén egy porondon megtörténik a viadal, Ótom elesik. Csanád akkor — miután Ótom káromló pogány nyelvét kivágta és tarsolyába rejtette, őt ott hagyja a madarak és halak étkéül, maga pedig seregével átkél a Maroson, Ótom várát lerontja, és diadalünnepet ül népével együtt. Vigadnak, Ótom asszonyaival, kiket rabbá ejtettek, Csanád is jó napot esinál magának, s a fáradalom után elalszik. — Gyula későn jött, megtudva a történeteket, nyelvét marja dühében, hogy a győzelem dicsőségét elrabolta tőle Csanád, s hogy a Léla birtokától el kell esnie. E közben megtalálja az elesett Ótomot, fejét levágja, s Istvánhoz viszi, jeléül hogy győzött. Már István át akarja adni Lélát, de eszébe jut, hogy Csanád hol késhetik oly soká — azért függőben hagyja a dolgot. Csanád, miután Ótom tartományát egészen visszafoglalta, megtér. Gyula követeli a leányt, bemutatván a fejet, midőn Csanádnak eszébe jut, hogy nyelvét kivágta volt, s ez által földeríti igazságát. Gyula megszégyenül, Csanád pedig jutalmúl kapja a leányt, Ótom várát és tartományát; az előbbit felépítteti háromszor erősebbre, és *Csanád*-nak nevezi el.

A. J. följegyzése.

GRAMMATIKA VERSBEN.

El van már temetve ama kores *bennünket*,
 Nem ficzámítja ki többé az eszünket,
 Ha csak fel nem támad hetedszer is mint a
 Regényhóst életre hozza egy csöp tinta.
 Nosza még a többit, a mi nem fér főben,
 Temessük el im' e kolerás időben;
 Mert a nyelvnek is van pestises járványa,
 Ha nem volna, csinál doktora, bábája.

Mi a nyelvet rontja, az a legfőbb veszély:
 Hogy még a paraszt is mind magyarul beszél.
 Grammatikát nem tud, hiába csináljuk,
 Mégis egyre darál, egyre fecseg szájuk.
 Ugy beszél mint apja, nem halad a korrall,
 Nemes oltvány helyett él ősi vaczkorral;
 Azt se tudja: *ki, mi*; azt is összevéti;
 Három szál fonál az *íge* pászmán néki.
Ikes vagy nem *ikes*, azzal nem törődik,
 Gyermeke ha esint tesz, mondja *megverődik*;
 Szóval annyi bűne, a mennyi mondása:
 Ez a paraszt beszéd nagy isten-esapása.

Törvény kell a nyelvnek, mert különben elvész,
 Törvényét ki szabja, mint az a sok nyelvész,
 Az a három, négyszáz tudós képviselő,
 Kik egy-egy indítványt sűrűn hoznak elő,

Sőt nem is indítványt, mert törvénynyé kenik:
 Önnön bogarába szerelmes mindenik:
 Ez az *ás és-t* leli olyan iszonyatnak,
 Hogy talán a szószót is nevezi *mártatnak*;
 Amaz *ly* betűtől sáppadoz és ünget
 Hogy ettől a hideg ki nem léل *bennünket*;
 Más az *oly* és *olyan* különbségin épül
 S megöli a bűnöst könnyörület nélkül;
 Harmadik máglyára ítélne valakit,
 Ha nem ír és nem mond *a ki* helyen *akit*;
 Van, ki dühös egy-egy régi jámbor szóra;
 Mit vétett? ki tudná! nem tetszik az orra;
 Van ki irt száz könyvet, s kérkedik hogy soha
 Egybe sem tevé ez ártatlan szót: *noha!*

.....
 (A 60-as évekből.)

RÓZSA ÉS IBOLYA.

Mese, mese: hadd mesélek.

Hajdanában, hol volt, hol nem,
 Vagy valahol, vagy sehol sem,
 Volt egy szép királyfi, Rózsa,
 Gyenge, mint a nyilott rózsa.
 Szem nem látott nála szebbet,
 Olyat is vagy — vagy se többet;
 A nap meg-megállt csudára,
 Ráfelejtkezett sugára.
 Hát a lányok — napraforgók,
 Véle forgók, rámosolygók!
 De neki lány egy se kellett,
 Hagyta mind a fakép mellett.

Járt vadászni minden reggel,
 Sok kutyával, nagy sereggel,
 Zöld erdőbe, sík mezőre;
 Akkor osztán: haj előre!
 Nem maradt meg tőle béken
 Őz vagy szarvas a vidéken:
 Hanem a lány ő miatta
 Űlhetett az istenadta.

Egyszer is vadászni ment —
 Rekkenő volt a nagy hőség,
 Szomjan égett a mezőség —
 Zöld ligetbe' megpihent.
 Barna szikla hús tövében
 Tiszta forrás buzga épen;
 Megmeríté — — —

(1852—54.)

PERÉNYI.

I.

— **H**oltodiglan... holtomiglan...
 Oh! ez nekem mind kevés:
 Üldöző rém álmaimban
 E hitszegő esküvés.
 A szerelem egy s örök,
 Nem fűdi el néma rög;
 Ketté a halál sem vágja:
 Átalér az más világba.
 A szerelem —
 Nem az a maroknyi föld,

Melylyel a hűség, adója
 Végső szakmányát lerója,
 Eldobván a koporsóra;
 Nem is gyász, a sötét mez,
 Melyet a mily könnyen felvesz
 Épen oly hamar leölt.

— Eldobnád-e majd szerelmem
 Az utolsó marok földdel...?
 Vagy virággal s téli zölddel
 Bokrozod be nyugvó helyem?...
 Oh Hona! tul a síron
 Hűségedet, monddsa, bírom —
 Bírom-e osztatlanul?
 S ha találkozunk egymással
 Majdan a feltámadással:
 Szűz szerelmed ép egésze
 — Esküdjél — ha enyim lész-e?....

II.

Gábor az, ki nagy sötétül
 Ilyet kérdez hitvesétül
 Asztalán habzó kehely.....

(Az ötvenes évekből.)

A KINCSKERESŐK.

Elbeszélés.

Ki nem szeretne pénzt, sokat,
 Öreg tallért, huszasokat?
 Ki mondaná, hogy már elég,
 Ha úgy elébe öntenék?
 Neked, Pál, van: s többet kívánsz,
 Kerek számból *esorbát* csinálsz;
 Neked Péter nincs: de ha volna!...
 Mint makkal az
 Éhes malacz
 Szeretsz legalább álmodni róla.
 De az álom család büvész,
 Vele ugyan nem sokra méssz:
 Némelykor ad pénzt, eleget,
 S találsz utóbb patkószeget,
 Vagy markodból — —

A KINCSTALÁLÓK.

Hol volt, hol nem? három ember,
 Éhes, rongyos, mind a három,
 Munka-tenni egyik sem szer,
 De henyélni, télen, nyáron.
 Vagy, dologra ha kimentek,
 Ez azért lón, hogy *pihentek*
 A nagy lusta heveréstől,
 Borivástól, dőzsöléstől;
 Új erőt és új költséget
 Gyűjtve, új tivornya végett.

S minthogy ebnek eb a társa,
 Megtalálja zsák a foltját:
 Ők is, rálelvén egymásra,
 Megszerették egymás módját.
 A barátság, mint a burján,
 Az ebszőlő, a bojtortján,
 Szivökben egygyé fonódott,
 Semmi vészben el nem oldott;
 Kivévén,

(Az ötvenes évekből.)

A KIS POKOL.

Első ének.

A költő egy zajongó vásárba jut, hol a taszigálást ki nem állhatván, a vásár közepén magasló hegyre akar menekülni, de szörnyek útját állják. Midőn egy elszalasztott tolvaj helyett üldöz-
tetnék, földalatti lebújba veti magát, hol a pohos esárdásban Ho-
ráczra ismer, ki védelmébe veszi, s ajánlkozik, hogy a kis poklon
keresztül kivezeti a tönkeleghől.

Az emberélet utjának felén

Egy nagy zsibojgó vásárba jutottam,
Mivelhogy a jó utat nem lelém.

Minő tolongás, öklözés van ottan!

Ki ad, ki vesz, ki húz-von, csal, ki lop,

Kevés, hogy nézne csak, mint én, nyugodtan.

De annak is „szsz“, tyúkszemére: top!

S míg fájdalom miatt fogát beszíja,

Lépen könyökli holmi gaz kolop,

Hogy nyavalyássá lesz, — vagy kicsi hija.

Sehol megállás: vígyori pofák

Rivallnak a tömeg közől: „szoríjja!“

És jó, ha esontod nem lesz por-tobák.

Nincs ótalom, kell menned e tömeggel:

Czivódó kalmárok, nyelves kofák

Üldöznek, mint hal a prédát, sereggel,

Unszolva, egész isten-adta nap,

Hamis árút, hazug szóval s bilyeggel.

Így foly örökké ez ember-iszap
 A hegy körül, melynek kies legormán
 Szelid fény lángol, mint az esti nap.
 Kiáll a hegy, tenger szigetje-formán
 A pocsolyából, melyet gázolék,
 Melynek vizén nem biztos semmi kormány.
Parnasszus, e szó, fényes gázzal ég
 A hegy süvegjén, mint arany bokréta,
 Hová feljutni éhszomjas valék.
 De nem csekély az út, nem könnyű séta:
 Meredek a hegy, s melynek köldöke,
 Hullámlik alján az ember-pocséta.
 Engemet is hab hab után löke
 S már-már kezemben volt a biztos párkány,
 A szikla martnak egy éles szöge:
 Midőn alattam, mint otromba sárkány
 Duhadt fel a mélység posványiból
 Egy szörny, kinek sohsem elég a zsákmány.
 Megismerém: e hat betű: FRIVÓL
 Tarkán volt írva minden pikkelyére, . . .

(1850—52 körül.)

A PUSZTA RÉMEL.

„Ez-e hát a puszta? ama híres puszta?
 Csikósok, betyárok, poéták édené?
 Melynek képeit már annyiszor elnyúzta
 A festő, a költő, szinpad, táncz és zene?
 Hadd lássalak egyszer, zsálya-koszorúzta
 Áldatlan áldozók özvegyi *mindene!*
 Hadd lássam esodánál esodásabb világod:
 Csárdáid, kútgémed, fényes délibábod!”

Szólt az ifju művész, vándorbot kezében
 A mint szeme előtt tágul a határ;
 Nézése megfárad az unalmas képen:
 Most látja először... s oly rég látta már!
 Hiába kalandoz szeme földön égen:
 Egy olaj ágaeskát sem hoz e madár,
 Mint a holló, melyet széles a világra
 Bujdosni boesátott az ősz pátriárka.

Korán utnak indult....

(Az ötvenes évekből.)

KAPISZTRÁN.

(A Hunyady balladakörből.)*)

Fut Mohammed földön, vizen;
Védve immár a vég Nándor;
Homlokát letörli a hős,
Hunyadi és Kapisztránó.

Borulának buzgó szívvel
Boldogasszony zsámolyához,
Te-Deumot, Téged-istent
Tart az ősz Hunyadi János.

Minden oszlop olyan zászlós,
Mintha mennybe szállna szárnyon;
Diadalmi dicsérettől
Dagadnak a bolthajtások.

És Kapisztrán így könyörge:
Oh, kegyes szűz, méhben áldott!
Hála néked; mert te véded
Hullámhányta hajóeskádat!

*) Lásd *Arany* előszavát ÖSSZES MŰVEINEK „ELEGYES DARABOK“
címmű részéhez.

Mert karomba vén koromban
 Küldsz erőt és gyorsaságot:
 Paizsodnak fénye előtt
 Porba hulltak a pogányok.

Oh, fedezzed a keresztet,
 Hogyha már én sirba szállok;
 Végső harezom megharczoltam,
 Nincs több hátra e világon. —

Ám leoldja olvasóját
 Hunyadi vitéz, a jámbor;
 Fon füzérbe, koszorúba,
 Szép könyörgést, szép virágot.

S mind' ezt mondja, mig levonja
 Olvasóján a gyémántot:
 „Védjed Isten a magyar hont,
 És te szent Szűz, méhben áldott.“

És midőn a rózsát vonja — —

.....

(Több nincs. — 1855 körül)

SZONDI.

„Beborult a csillagos ég felettünk,
 Uram isten! védj a hazát helyettünk:
 Vérünk áldozása,
 Életünk fogyása
 Hogy ne essék hiába:
 Oh, ne engedd, uram isten!
 Jutni pogány igába.”

Szondi vitéz szomorkodik szívében;
 Töri török Drégel várát keményen;
 Basa büszkén járat:
 Adja fel a várat
 Kegyelemért, cserébe.
 „Kegyelem az istennél van:
 Folyamodom elébe!

„Hadakozó vitéz népem mind kevés,
 Fogy az ember, szaporodik a törés:
 Minden katonámra
 Egy-egy kapu tárva
 Dóledező falamon:
 De azért mi nem megyünk ki,
 Itt halunk meg a romon.”

Hallja Márton, Oroszfalu pásztorja,
 Kezeinél az úri szent vacsora

.....

(Az ötvenes évekből)

A KÉT APRÓD.

Szondi vitéz harezolt lelkesen,
 Drégel alatt nyugszik csöndesen;
 Sirja felett kopján gyász lobogó, koszorú;
 Kopja tövén két szép ifiú.

.....

(Az ötvenes évekből.)

KÉT ÉLES KARD ...

Marciánus büszke császár
 Adaját nem fizeti:
 Mennek hozzá kemény szóval
 Etele követi.
 „Az adót te, gyáva császár,
 Megadjad, megadjad!
 Te uradtól, Etelétől,
 Meg se is tagadjad.“

Hallja császár a parancsot,
 Jó megyen fel s alá;
 Teszi magát mintha nem is
 Hallaná, hallaná:

(Az ötvenes évekből.)

ISTVÁN ÖRÖKJE.

Az idöket zengem én, és az idök apját,
 Teliteljes fényiben a dicsőség napját.
 Vajha késő énekem egy Józsua lenne!
 Megállitná e napot, mielőtt lemenne.

Űle István, szent király fejedelmi széken,
 A soknyelví nemzetet birja vala béken;...

(Az ötvenes évekből.)

SOK NAGY EMBER ...

Sok nagy ember szállt pokolra,
 Négy-öt ezredév alatt,
 Vissza is tért egy, vagy kettő,
 A nagy többség ott maradt;
 Nyaktörő is ez a próba
 Mert a nagy egérfogóba
 Könnyü búni, de ki nem.

Hereules volt, úgy beszélék
 E pályán az úttörő
 Noha sajnós egy kutyáért
 Oly nemes hév, szent erő.

.....

A DALNOK ELHULLT ...

A dalnok elhullt! — ám iga
 Nem sujtja büszke szellemét;
 Megnémul a kedves koboz,
 Ő tépte hurját szerteszét;
 Mondván: „ne láss bút, láncz miatt,
 Szerelem s vitézség lelke, te!
 Rabúl ne zöngjen húrjaid
 Szabadnak termett éneke!“ .

1861.

Megüdvözöllek régi búm dalával
 Remények éve! áldom jöttödet.
 Oh, tégy irgalmat e szegény hazával!
 Ha bünhödénk, elég a bünhödét,
 S elég viselni — ha mint Jób — keresztünk;
 Szirt is leroskad, nem hogy férfi váll.
 Ne csalj, ne csalj midőn remélni kezdtünk,
 Még egy csalódás: annyi mint — halál!

ŐSZ FELÉ.

Oh, mint szeretném újra élni
 Az ifjuság arany korát,
 Még egyszer újra átremélni
 Hosszú reményeim sorát, —
 Hévvvel haladni a tetőnek,
 Borítaná bár köd, homály —
 Míg fénybe' most, a lejövőnek
 Ragyogva, de mögötte áll!
 (A hatvanas évek kezdetéről.)

TINÓDI REDIVIVUS.

(Üstökös.)

Patvarba, collégám, jó deák Tinódi!
 Álom-é ez a hír, vagy penég valódi?
 Ujság-író lettél, rád ragadt a módi?
 Sok szerencsét kívánok a munkához, földi!
 Együtt hegedülénk, jut eszedbe, hajdan?
 (Akkor is szűke volt pénznek a tarsolyban)
 Te jó Kolosvárott egy kovács műhelyben,
 Én egy sombokorban, Szilágyságon, Kusalyban.

Toldi Miklóst akkor szörzöttem énekben,
 Te is válogattál híres vitézekben:
 Dobót, Szondi Györgyöt foglalád versekben:
 Most egy fiát se látsz Pesten az ilyesekben.
 Röttentő hadakban ki forogtál akkort:
 Dúdolsz mai napság omnibuszt, fiakkert;
 Nem hőst — kákompillit;*) nem almát, de vaczkort —
 Barátom Sebestyén, nem szeretem ezt a sort.
 Utczáról utczára baktatsz mint egy kódis,
 Rongyos vagy, kilátszik a lábravalód is,

.....
 (A hatvanas évekből.)

SZÉP ŐSZ.

Ki, ki bátran a szabadra!
 Oly szoros e fal között!
 Tavaszunk egy fűvalatra
 Ime, íme visszajött!

Mily vidám a csermely táncza,
 Lejtve a zöld sik felé,
 Mintha többé téli láncza
 Soha nem rettentené. —

*) Régi szó = léha, semmittevő.

A kököresin újra bátor,
 A letiprott fű dagad;
 És fölöttünk a mennysátor
 Gyoles felhőket szárogat.

Ifju hévvel az öreg nap
 Új szerel.....
 (Több nincs. — A 60-as évekből.)

JULISKA EMLÉKEZETE.

Mióta romba dőlt oltáridon, Hazám,
 A honfi legszentebb könyével áldozám,
 Mint egy Jerémiás nyögdelve bánatom',
 Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon:

.....

(Nagyon fáj! nem megy!*)

(1866.)

*) A. J. jegyzete a kézíraton.

NŐMHÖZ.

(Carlsbad július 12. 1869.)

Ezernyolczszáz harminczkilencz —
 Irtuk már e levelet:
 Harmincz éves, Julim édes!
 Lelki frigyem teveled.

Ifju voltál, ifjú voltam,
 Árva voltál, én szegény:
 Nem volt messze olyan össze-
 Illó pár a föld-tekén.

.....

1872 MÁJUS 1.

Jöhetsz tőlem vidor tavasz,
 Jöhetsz bús őszi felleg,
 Nyár, mely pirít, tél mely havaz:
 Én meg nem énekellek.
 Az én időmnek egy szaka
 Van már csak: a fagyos tél,
 S ama földsarki éjtszaka
 Melynek több napja nem kél.

AZ „ÖREG” HÁZRÓL.

Illa vetus, dominis etiam casa parva duobus
Vertitur in templum.

Híre pora sincsen már az öreg háznak,
Honnan elindultam földi útazásnak,
Nem is ugy épült, hogy századokig álljon,
Csak rövid tanyául, mint a fecske fészek.
Mig ideje eljön a . . .

(1877 után.)

A NÉMA HÁBORÚ.

Fáradt szemekre álmokat hoz
Esős idő és ború:
Azt álmodtam én, hogy *hangját*
Elveszté a háború.

Sorba, rendbe voltak állva
Az ellenfél és fele,
Meg van adva ütközetre
A vezérlők kézjele.

De paranesszó ajkon elfül
 Tiszt nem hallja önmagát,
 Trombitásnak *láthatod* csak
 Duzzadt képit és nyakát.

..... *)

Irtóznék el e rettentő
 Vérontástól a világ
 S minden korból, új tavaszból
 Ne hullna el a virág.
 (1877 után.)

CZÍMTELENŰL.

Még ez egyszer, még utószor
 Hadd zendüljön meg dalom;
 Mért sebeim' rejtegetni?
 Szégyen-é a fájdalom?
 Tán könnyebbül a nyilt érzés
 Ha sohajban rést talál:
 Oh, ez örök benső vérzés;
 Oh, e folytonos halál!

*) Itt a kézirat megszakad. Az utolsó versszak, mint befejezésnek szánt, a lap alján külön van írva.

Egyedül a társaságban,
 Ezerek közt egyedül
 (Bizonytalan időből.)

A JÓ ÖREG ÚRRÓL.

Ismertem én — ismerte minden,
 Nem oly rég azt a jó urat,
 Ki öreg volt már férfi renden,
 S vénült korig ifjú maradt:
 „Öreg“ névvel hódolt eszének
 Az a bizalmas tisztelet,
 Mely a szívet nem érzi vénnek,
 S midőn tisztel, inkább szeret.

Egy oly remek könyv mássa volt ő,
 Minőt — évezredben alig —
 Nagy böles teremt, vagy égi költő;
 Melytől új eszme foganik
 Firól-fira az ember-észben;
 Élvezi nem, kor, vegyesen:
 Az együgyű is érti részben,
 De a tanult sem teljesen.

„Jó bácsi” már a zsenge kornak,

Itt a kézirat megszakad, de alantabb van még egy, úgy látszik,
 befejezésnek szánt, félstrófa:

.....
 És a hazafiság — ne lenne
 Méltóbb erény mindannyinál:
 Azt mondanám: nagyobb volt benne
 Az ember a hazafinál.

(1877 óta.)

MELYIK A BŰNÖS?

Meghalt a vén Test: — kiterítve
 Fekszik az első éjjelen:
 S éjfélkor, im, mert zárva idve,
 Fölötte egy árny megjelen:
 A Lélek, meztelen.

Megáll fejénél, s néz merőn a
 Homlokra, hol lakása volt;

.....
 (Az utolsó évekből.)

BÓKA BANDI.

Bóka Bandi a faluban ismeretes,
 Levelet hord; hivatala: gyaloghetes,
 Mert a foga más dologhoz nem igen fűl,
 Bár asszonyok, lányok után most is szemfűl.

Bandi gyerek sohasem járt iskolába,
 Tudománya beletörnék a nagy Á-ba,
 De mesélni, danolászni nem volt párja,
 A tánczot még öregem is el-eljárja.

Nyalka legény cseperedett volt belőle,
 Akkoriban mind a világ szeretője,
 De a sokból egy se vált be feleségnek,
 Bandi, szegény, esúfra maradt, agglegénynek.

Kapta magát, azzal állott boszút érte,
 Hogy mind csupa lakodalom lett az élte:

.....

(Az utolsó évekből.)

FORDÍTÁS-TÖREDÉKEK.

HORATIUSBÓL.

Felices ter et amplius . . .

(Carm. I. 13.)

Háromszor, vagy azon felül,
 Boldog frigy az, a mely nem törik, ép marad,
 És a mely szerelem-viszályt
 Nem ismerve, csak a végnapon oldik el

Hic in reducta valle . . .

(Carm. I. 17.)

Itt e magános völgyben, az ebnapok
 Hevét kerülhedd, s téoszi lantodon
 Zenghetd az *egy* férjért sovárgó
 Pénélopét s habi tünde Círecét.

Árnyékban itt a lesboszi könnyü bort
 Szüresölheted; hol sem Szemelé fia
 Márssal esatáit nem zavarja
 Össze, se' a cselelendi Cyrust

Nem kell remegned, gyöngé leány, nehogy
 Tartózkodatlan rád tegye a kezét

(1880 körül.)

ANAKREONBÓL.

Θεῶν λεγεῖν Ἀτρεΐδης.

Atrideszt akarám és Kadmoszt zengeni: ámde
 Kobzom húrjai rá mind csak Erószot felelék.
 A minap új ideget válték, sőt lantot egészen:
 S Hérakleszt magam, a lant meg Erószot danolá.
 Béke tehát veletek mostantól, isteni hősök!
 Mert e lant egyedül a szerelemre való.

ROMULIDAE CANNAS...

I. Ulászló hagyományos sírverse.

Cannaet római vér, az enyim Várnát örökité:
 Ember, okúlj innen: véték az esküszegés.
 Engem is a papság ha nem indít béke-törésre,
 Most Magyarország nem hordana ozman igát.

(1881).

ÉNEK AZ ÖREGSÉGRŐL.

V én vagyok már — isten látja! —
 Minden ember „ura-bátyja,”
 Bár még ötvenim felén;
 Leng fehér zászlója főmnek,
 Megadásúl az Időnek:
 Tőle békét esdem én.

Kik velem egyenlők korban,
 Még virulnak férfi-sorban,

.....

(1875 körül.)

DALSZÖVEGŰL.

H unzd rá cigány, a kedves nótámat,
 Had' oszoljon tőlem a bubánat,
 Ez az élet úgy is csak egy óra:
 Nem jut abból sok idő a búra.

Hadd pezsegjen a poharunk nedve,
 Attól jön meg magyar ember kedve

.....

(1880 szept.)

HOC ERAT IN VOTIS.*)

Ez volt vágyam netovábbja,
 Hogy ne légyek senki bábja.
 Kötelesség vampyr vádja
 Ne háljon mindig velem;
 Gondolám, majd egy kis birtok
 Vételére pénzt szoritok,
 Ott el-ültetek, s el-irtok;
 Új erőért, mívelem.
 A csatából, bár nyomorral,
 Fél-kéz láb, de ép gyomorral
 Hazatérni — győzelem.

S bárha nem lesz rajta kastély,
 Kenyerében sem kakastéj;
 Sőt kopasz nyár, zord havastél
 Több mint tavasz és zefír:
 Semmi légvár! semmi ábránd,
 Mi a jelenből tovább ránt,
 S úzve tarka szép szivárványt
 Mindig a jövőbe sír!

*) E cím Horatius egyik satirájának (Lib. II. Sat. 6.) kezdősora.

Boldog az, kit a ma-hozta
 Örömétől meg nem foszta
 Sem a holnap, sem a hír.

Nézni — oh, mint egykor régen —
 A mi szép van földön égen;
 Boldog első gyermekésem
 Otthonos vidékeit; —

.....

(1878 körül.)

NÉHÁNY TERVVÁZLAT.

I.

BOLOND ISTÓK FOLYTATÁSÁNAK TERVE.*)

HARMADIK ÉNEK.

Bolond Istók látszólag lemondván, alacsony helyzetében, minden hírnév utáni vágyairól, practicus ember akar lenni: de hogy mégis nyoma maradjon földi itt létének, elkezdí megírni élete eddigi történetét, mely az I. énekbelitől nagyon különböző.

Mikor eszmélíni kezdett, a mama igen szép asszony volt, s úgy hívták, hogy *grófné*. Egy nagy kastélyban laktak, melynek pompás kertje volt, de azontúl az egész vidék puszta, fátlan, alföldi síkság. Apjáról, a grófról, nem hallott semmit, nem is látta; egyszer azonban rebesgetni kezdtek a cselédek, hogy a gróf haza jön. Úgy is lett; a gróf és grófné közt heves vita támadt, — minek ered-

*) Egy 1880. júniusi akadémiai ülésre szóló meghívó hátlapjáról.

ményéül őtet a gróf inasa kocsin kivitte a puszta közepére, ott az országútra letette s maga visszahajtatott. Ő sírva maradt ott egy éjszaka, nagyon szeretett volna visszamenni a kastélyba, de nem is látta már be, — megindult hát az úton s egy falu végihez ért. „Ni hiszen olyan, mint a kis Pista,“ mondá egy asszony a férjének, „ezt az isten küldi nekünk a kis Pista helyett.“ Befogadták, úri ruháit levették róla s parasztosba bújtatták. Pista lett hát ő is, a fogadó apja nevééről pedig *Borond* Pista. A vén orgazda, saját bűneit expiálendő, s a legrosszabb emberben is lappangó jobb érzéstől ösztönözve, *papot* akar belőle nevelni; első dolga tehát, hogy iskolába adja, (mert ő nem tanult soha), hol a gyermek igen tanulékonynak bizonyúl. Azonban az öreg Pista báesi pár évre börtönbe kerül, javait a tett károkért elárverezik, az asszony meghal, és így Istók öcsénk, kit társai az iskolában *Borond* helyett *Bolond*-nak hívogattak, egyedül marad a világon. Senki nem gondolván vele, s mélyen sértve lelkét a fogadó apján esett szégyen, ott hagyja a falut; megy, megy; hol libapásztor lesz, hol esizmadia-inas akar lenni, de az élet practicumát nem tudja megtanulni, lelkét sérti a függés s valami elérhetetlenre vágy. Utoljára, az *erdőháton*, megakad egy faluban, hol az iskolamester ügyét felfogja, az eleven eszű gyermeket tanítja, majd Debreczenbe juttatja. *Eddig* az Istók önéletrajza.

NEGYEDIK ÉNEK.

Most következik, vagy az ének végén, vagy a IV. kezdetén, a *czigányok stratagémájának megfejtése*. Tudniillik a czigányok tovább vándoroltak s idő múltával ismét tanyát ütöttek egy falu végin. Kastély volt ott, közel. A kastélyban ez történt. A grófné egyetlen csecsemő fiát a dajka a szénapadlásra vitte, hol, míg ő a kocsissal szeretkezett, a gyermek a lyukhoz mászott, hol a szénát lehányják a tar-

tóba; lebukott és az ott heverő szénavágóba esvén, e rettentő pallos ketté vágta a nyakát. Lett hát rémület nagy; a dajka elindult, a hátsó udvar kapuján, hogy világgá fusson. A közel tanyázó czigányok észre vették a nő kétségbeesését, és kivájták belőle titkát, segílyt ígérve. Megtudván a bajt, a vajda mindjárt tanácsot ült a ravaszabb czigányokkal, s eredmény az lőn, hogy Istókot lopják vissza, és jó pénzért adják el a grófi háznak, mintha csak a másik volna. De a dajkától a követelt összeg nem telt; kénytelen volt a grófnénak bevallani a bajt és hogy mikép lehetne, a távol levő gróf előtt eltitkolva, a czigányok váltott gyermekét becsempészni. A grófné, ki érezte bűnös voltát, mert gyermekét egészen a cselédekre bízta, belé egyez, ígér nagy sommát a czigányoknak, ha egy oly korú csecsemőt kerítenek. A czigányok vissza lopják Istókot, a holtat titkon eltemetik és Istók (valami aristoerata név alatt) mint grófi sarj nevededik.

Itt az ének átmegy Istók lévita-élete folytatására. Megszeret a szomszéd faluban egy árva leányt, tanulatlan, de természetes észszel és gyöngédséggel felruházott nőt. Már azon a ponton van, hogy elvegye, (csak hogy nincs miből élniök) midőn híre futván Istók állását fölülhaladó eszének és tudományának, meghívást kap nevelőségre egy szomszéd grófi kastélyba. A grófné, (egykori anyja) miután férjével végkép is szakított (el nem válhatott) most saját jószágán egy német nevű őrnagygyal mint férjével él s tőle gyermeke van, kinek a nevelő kell. Az őrnagy úr azonban ritkán lehet honn, az asszony megszereti fia nevelőjét, s elesábitja.

AZ ÜZVEGY LAKÁSA. *)

(Vázlat.)

Domb oldalához, mint fecskefészek a parthoz, támaszkodva áll az özvegy szerény hajléka. Bokrok s az őskert lombjai védik a viharok elől. A kert tiszta, csinos, jól-mivelt, a belépő úgy érez, mintha szentélybe lépne. Semmi *férfiás* a ház körül, minden tárgy asszonyi gondot, asszonyi tisztaságot lehel. Az özvegy kis hajlékát egy fecskepárral osztja meg, mely bizton fészkel gerendájáu, ki s bejár a nyílt ablakon. E lak úrnője vidor, — mosolygása derült életkedvet hazud, egy szó sem árúlja el bánatát, színlég fájdalom nélkül emlékszik elhunyt férjére. Semmi közön-séges sopánkodás, semmi mesterkélrt bú. Élénk csevegéssel hordoz meg az egyszerű kert tiszta ösvényeim, — majd fölvezet a dombra. — E hely az, hova minden fényűzést pazarolt, itt vannak a legszebb, legritkább virágok, e hely a kert szíve, — mert itt áll egy márvány emlék, — férje sírja!

Egy másik papirszeleten e sorokat találok:

.... Zöld halom tövénél áll szerény lakása
Keskeny láthatár

Hogy ne a világot, csak a mennyet lássa.

..... Mosolyog, mosolyog, míg nem mosolygása
Szivárványnyá válik szeme egy könnyében.

(Az ötvenes évekből.)

*) Lásd a Tompához írt levelek között az 1858 december 28 keletűt.

A KÉT MADÁR.

Kalitja börtönében két madár: egyik ifjú, másik vén. A zsarnok, ki őket fogva tartja, szánalomból egy nap zöld ággal fonta be kalitjokat. Az ifjú madár hangosan üdvözli a tavaszt, és hallgatásáért a vént megfeddi. A vén, tapasztalásból felel. Nem tavasz ez, fiam; zsarnokunk csak a börtönt akarja velünk megszerettetni, hogy feledjük az erdőt. Valami lenne-e ebből?

(1860—62 körül.)

AZ ELAGGOTT FÜLEMILE.

Ki már több nyarat élt, beteg, szeretne is *elköltözni*, de nem tud; csak gubbaszt az őszi fán; hű párját elvesztette, régi dalait elfeledte, megkisérti olykor, de közepén belé-sül, abba hagyja. Így üldögél, vagy lomhán átrepül egyik fáról a másikra, tépett kopott fakó köntösében; még a verebek is kicsúfolják.

(1875—80 körül.)

JEGYZETEK. *)

I. 3-ik lap: MINDVÉGIG. V. ö. a jelen kiadáshoz tartozó levelek között Aranynak Tóth Endréhez 1879 decz. 9. írt levelét.

II. 29-ik lap: VÁNDOR CZIPÓ. V. ö. Arany ÖNÉLETRAJZÁT a jelen kötet XL. s következő lapjain.

III. 77-ik lap: HAGYATÉK. V. ö. a levelezéshez írt bevezetés XVII. lapját.

IV. 82-ik lap: MELYIK TALÁL? Arany a maga jószántából sohasem készíttetett arczképet; valami nógató alkalomnak kellett lenni, hogy elszánja reá magát. Emlékezetem szerint egész életén át nyolecz ízben ült arczképe fölvétele végett. U. m.:

I. Az ÉLETKÉPEK szerkesztőségének felszólítása folytán 1848-ban Barabás Miklós rajzolta őt könyomatú kiadás céljából. Közönséges quarto nagyságú mellkép. Ez arczképen csak bajusza van, szakála nincs; nyakán akkori divat szerint többször körülesavart fekete selyem nyakkendő, csokor nélkül; öltönye kihajlított széles gallérú, bő szabású, attila.

*) A BEVEZETÉS-hez és az ÖNÉLETRAJZ-hoz tartozó terjedelmesebb jegyzetek a második kötethez fognak csatoltni.

2. A HÖLGYFUTÁR szerkesztősége által 1855-ben kiadott ARCZKÉP ALBUM számára szintén Barabás Miklós rajzolta, könyomatú kiadás céljából. Ez is mellkép; öltözete fekete kabát; nyakkendője nincs, fehér ing-galléra pulián kihajlítva. Bajuszán kívül körszakála is van, oly módon borotválva, mint Vörösmarty, Bajza, Eötvös, Csengery. stb. azon időben viselték.

3. Egészen ehhez hasonló fölvétel az, a mi 1856-ban Heckenastnál kiadott KISEBB KÖLTEMÉNYEI-vel jelent meg. Ez is Barabás Miklós rajza, signalva általa 1856 évszámmal. Az arcz egészen hasonló az előbbihez; körszakála még megvan; inggallérja is ugyanolyan, nyakkendője nincs; de öltönye attila.

4. Nagy-Szalonta városa közönségének megbízásából 1856-ban Barabás Miklós készítette olajfestésű arczképét. E képen a körszakál már hiányzik s a bajusz sem oly borzas, mint az 1855-iki rajzon. Nyakkendője esokorra kötött fekete selyem kendő; öltözete attila, melynek fennálló galléra bársonnyal van bélelve, és fehér mellény. Életnagyságú térkép. Eredetije régebben a nagyszalontai városház tanácstermében állt; itt egyszer valami bottal hadonázó garázda részeg ember a vásznat két helyen átdöfte; a mennyre lehetett, Barabás restaurálta ismét, s most a szalontai Arany-émlék szobában őrzik. E fölvétel után készült 1883-ban, szintén Barabás Miklós által, a M. Tud. Akadémia képes termében levő olajfestményű életnagyságú térkép.

5. Izsó Miklós szobrász 1862-ben vagy 63-ban fölkerlte őt, engedje mellszobrát elkészíttetni. A mintázás Arany lakásán történt; eltartott egy pár hétig. Ez eredeti fölvétel nyomán készítette Izsó a Magyar Nemzeti Múzeum szobortárában látható, erdélyi szárhegyi márványból faragott mellszobrot. Öltözete attila, nyakkendője rojtos magyar nyakra-való; haja, választék nélkül, göndör fürtökben hátúlról a homlok fölé fésülve; szakála nincs, csak bajusza.

6. Fényképezés végett 1863-ban ült először, leánya menyasszonyi napjaiban, együttes képen egész családjával, Országh Antal fényképésznél. E fölvételen egész alakja látható, bár igen kiesiny méretben. Öltönye magyaros szabású, de kényelmes zeke, magyar nadrág és esizma. Haja és bajusza, mint az Izsó-féle szobron. E fénykép, mint legifjabbkori fényképi fölvétel nyomán festett Horovicz Lipót 1887-ben egy életnagyságú mellképet, melynek alapján készült a jelen kiadáshoz esatolt egyik metszet.

7. A Magy. Tud. Akadémia palotája megnyitásának ünnepélyére 1865-ben Schrecker Ignác fényképész az Akadémia összes tagjainak arczkép-albumát adván ki, e célra Arany is ült. E fölvételen haja ismét két felé van választva, szakála nincs, öltözete attila. Mellkép, vizitkártya nagyságban.

8. ÖSSZES MŰVEI-nek Ráth Mór által eszközölt első kiadása alkalmával 1867-ben a kiadó óhajtása folytán Simonyi fényképésznél vétette le magát. Haja, bajusza, öltözéke olyan, mint az előbbin, arcza azonban fájdalmas és szenvedő. Mellkép; közönséges quarto-nagyságban.

9. Ellinger Ede budapesti fényképész 1880-ban új akadémiai albumot adott ki; az Akadémia elnökének fölszólítására Arany is még egyszer fényképeztette magát. Haja, szakála, bajusza már egészen fehér. Szakála teljes szakál, de nem hosszú. Öltözete fekete kabát és sávos barna nadrág. Ez alkalommal négy rendbeli fénykép-fölvétel készült ú. n. kabinet nagyságban, ú. m.:

a) Talpig látható egész alak, bal keze könyves állványon nyugszik, jobb keze egy széklez támasztva. Arcza csaknem egészen *en face* látható.

b) Talpig látható ülő alak; arcza félig profilban.

c) Az a) fölvételhez hasonló állású térdkép, de az arcz kissé jobbra fordulva. E fölvétel quarto-nagyságban is elkészült.

d) Térkép, jobb kezében bot, bal kezében kalap, balra fordult arcz.

Ez utolsóról szól az idézett című költemény, s ennek nyomán készült a jelen kötethez esatolt másik rézmetszet.

V. 95-ik lap: ÁRTATLAN DACZ. E költemény először a BUDAPESTI SZEMLE 1885. februári füzetében jelent meg a szerkesztőnek Gyulai Pálnak következő jegyzetével:

„A múlt év végén a MAGYAR SZALON és utána a napi lapok nagy része, Gróf Lónyay Menyhért iratgyűjteményéből Arany Jánosnak egy 1867-ben kelt levelét tette közzé, melyben őszintén elpanaszolja, mennyire rosszúl esett neki, két évvel azelőtt, mikor az akadémia fölépült, hogy abban az előde, Szalay László, számára készült titkári lakást tőle megvonták.

Az esetre mi is élénken emlékezünk. Mikor Szalay halála után 1865 januárban az akadémia részéről Aranyt a titkárság elvállalására fölszólították, ő természetesen azon föltevésben vállalkozott ez állásra, hogy ugyanazon illetményekkel fogja azt elfoglalhatni, melyek előde részére meg voltak állapítva. Ezek közé tartozott az akkor épen épülőfélben álló palotában a titkári hivatalos szobák mellett s azokkal egyfolytában készített lakás, a mit Szalay már magáénak tekintett és ehhez képest egészen a saját igényei szerint osztatott be. Ugyanaz napon azonban, melyen az akadémia Aranyt megválasztotta, az igazgató-tanács azt határozta, hogy a Szalaynak számt lakást ki kell adni bérbe, a titkárnak pedig vagy egy szerényebb lakást a bérházban, vagy ennek megfelelő szállásbért ajánlani föl. Aranyt ez az eljárás nagyon bántotta; ha szót emelt volna érte, talán lehetett volna is változtatni a dolgon, de ő nem szólt, nem panaszkodott, megmaradt üllei úti lakásán, melyhez az új palota háromszor annyira esett, mint az akadémia előbbi szállása a Trattner-Károlyi házban és sértett önérzetét keble mélyére zárva, vígasztalta magát azon reménnyel, hogy

úgy sem sokáig viseli ő az akadémia díszes hivatalát, hanem visszavonul, leköltözik Nagy-Szalontára, leánya szomszédságába, a hol már egy eladó házhelyre alkudozott is és vágyakozó kedvvel rajzolgatta építendő házaeskája tervét.

Ily benyomások között írta a föntebbi költeményt, az akadémia palotájának megnyitása napján (1865 december 11.). Szerény ábrándjait azonban a végzet kegyetlenül megsemmisítette. Harmad nap (december 13-dikán) sürgönyt kapott, hogy leánya súlyosan beteg; sietett hozzá, még életben találta ugyan, de néhány nap múlva karjai között halt meg s az ő elvesztésével a Szalontára költözés terve is végképen meghiusult.

Később a költemény kéziratához Arany a következő — megint igen jellemző — jegyzetet csatolta:

„Fekete hálátlanság volna, el nem ismernem s nyíltan nem hirdetnem a M. T. Akadémiától, érdemen fölül, nyert jótéteményeket s többféle kitüntetést; más részről buta kajánság, nem örvidenem tudományos előmenetelünk oly ünnepén, minő a nemzet áldozatkészségéből díszesen föl-épült házának megnyitása volt. A föntebbi humorkás elme-játék csupán amaz egyéni fájdalmas benyomás szüleménye, hogy a határozottan *titkári lakásnak* épült lakrészt, én megválasztásom után idegennek adták bérbe, nekem pusztán lakbér és bérlak közt engedtetvén szégyenítő választás. Azonban ez állapot nem tartott sokáig; 1867-ben báró Eötvös, akkori elnök, maga szólított föl e tisztli lakás elfoglalására, melynek nagyobb részét, csekély évi bérért, használtam 1870-ig, midőn az igazgató-tanács kegyessége a bért is megszüntette; lemondásom után pedig (1879), az akadémia a lakást holtig ingyen átengedte. A. J.“

Miután a Lónyayhoz írt levél közzététele által ez az egész dolog már úgy is nyilvánosságra jutott, e költeményt Arany hátrahagyott iratai közül a család, kérésemre, átengedte a BUDAPESTI SZEMLE számára. Valóban örülök, hogy

közzé tehetem, mert a maga nemében Arany kitünőbb költeményei közé tartozik. Arany néha kedveli az ellentétes hangulatok összeolvasztását, mintegy lélektani úton. Így SZÉCHENYI EMLÉKEZETE című híres költeményében elegiából emelkedik az ódához, így az EPILOGUS címűben humorból indul ki, hogy a legmeghatóbb elegiába olvadjon. E költeményben is, mely a dal felé hajlik, kezdetben gúnyoros, aztán humorban enyhül, majd a bánat és vígasz emeli följebb hangját és lelkét. S a sajátóságos népdal-rhythmus művészi alkalmazása mennyire emeli az érzések e rezgéseit. De nem vagyok képes tovább fejtegetni a mű szépségeit. Elöttem áll a költő búskomoly arczával, eszembe jut, hogy mindjárt megírása után fölolvasta előttem költeményét, megkérve, hogy ne szóljak róla senkinek; eszembe jut, hogy azután tíz év múlva kiadatlan költeményei között lapozgatva, már óvatosan megecsímezve a fönnebb közölt mentegetőző jegyzés kíséretében olvashattam, nehogy félreértsék, ha halála után ki találják adni. — Szegény barátom! mennyi nemes büszkeség és szerény türelem, mennyi gyöngérség és aggodalom, mennyi érzés és lemondás volt benned s külső nyugalmad mennyi benső forrongást takart. Pihenj esőndesen, ha nem pihenhetél ott keleten fecskéfészkedben, pihenj esőndesen itt közel hozzánk sírodban, a mely fölött nemcsak barátaid, hanem az egész nemzet kegyelete virraszt.”

VI. 387-ik lap: EGYKORI TANÍTVÁNYOM EMLÉKKÖNYVÉBE. Ez „egykori tanítvány“ Rozvány Erzsébet Szalontán, később Bersek József 1848—49-ki honvéd ezredes neje.

VII. 389-ik lap: POHÁRKÖSZÖNTŐ. Már megjelent KÖSZÖNTŐ DAL cím alatt Arany összes munkái kiadásában I. kötet 355. lapon. Itt csak tévedésből vétetett be.

VIII. 390-ik lap: ÚJ ÉVI KÖSZÖNTŐ. E megénekelt levélhordó, Tüge Sándor Nagy-Kőrösön évek során át viselte e díszes hivatalt; fürgé, eleven ficzkó volt.

IX. 399-ik lap: Baranovszky Miklós Tomory Anasztáz nagybátyja, a ki mint kereskedő külföldre származva, nagy vagyont szerzett és hagyott halála után itthoni rokonaira.

X. 442-ik lap: EGY ARA SÍRKÖVÉRE. Gönczy Pál ifjan elhalt szép és kedves leánykája Ilona.

XI. 506-ik lap: SZONDI. A KÉT APRÓD. V. ö. Arany SZONDI KÉT APRÓDJA című költeményét.

SAJTÓHIBA.

A VI-ik lapon fölül 1-ső sorban: *1858-ban* helyett olvasd *1855-ben*.

ARANY JÁNOS KÉZIRATAI.

A puszta rémei.

"Ez-e hát a puszta? ama híres puszta?
Csikósok, betyárok, poéták édes?
Kelljenek képeit, már annyiszor elnyújtá
A festő, a költő, szinpad, tanterem kéne?
Hadd lássalak egyszer, csálya-koszorúttal
Aldallam áldorok özegegyi mindene!
Hadd lássam csodáit, csodásabb világot:
Gárdáid, kutyáid, fényes delibábod!"

És az ifjú művész, vándorbot kezében
A mint fröccs elűtő tágul a határ;
Nézőre megfürad az unalmas képen:
Miféle lánya előfőv... I oly rég látta már!
Hiába kalandoz szeme földi égen:
Egy sely ágacsokát sem hoz a madár,
Mint a holló, melyet szélben a világra
Bujdosni bocsátott az őz prassárka.

Körmön, útmat indult.

Ékepvész.

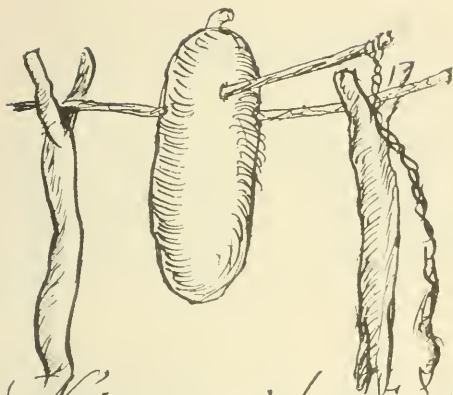
Ki, ki bátran a szabadra!
 Oly gyors e fal köröt!
 Tavasszunk egy fúvalatra
 Ime, íme villajva!

Mily vidám a csermely táncza,
 Lejtve a ~~sík~~ zöld sík felé,
 Mintha többé léli táncza
 Soha nem rettentek. —

A kökörsin újra bátor,
 A letiproti fű sagad;
 És fölöttünk a mennydátor
 Gyöles felhőket járogat.

Íjju hevével az iverg nap
 Mij szerel

(A hatvanas évekből.)

Naturam et furcā expellus...

Szemle koromban fellőzék,
 A fűben egy-egy pikkhangot,
 A mely ugyan nem arka hangot,
 De ott is kibővít mőkődét; 7 végén
 Megvált a fűtől, lödüléstől,
 Költés hogy jól vezessék
 S vele a kis hangokot:
 Szóval, cím als Commotívó.

„No, mondám, majd ha nagy leszek,
 Valódi hangot versek
 És az egész nap kongarom
 Saját kenyéremre, Szabadon!”

Így kongarom most rentáram
 É vereseb — bár hangtalan.

(1877. júl. 9.)

Szív-morál.

Oh, ne sujjáék a szelid nőt
 A morál kemény szemöldi.
 Flógyha mái hivatalát
 Méltatlannak is bezélki

Látam ily nőt esni porba
 Mivel férjje nem hagyhatta,
 Elkisérté a nyomasztóba,
 El a bűnbé, gyalázásba;
 Védangyalokint álls fölülte
 S miig sehesse, védelmezze;
 Mikor erre gyöngé valse máx....
 Hozzá' ramlut, nigg tön verese.

Mint a tü" eb — kéjz unával
 E Elbujdosni, szánisxüt, lesz;
 Maistha att marad a háznál:
 Uj gárdát nyál, egeres leo.

Arany János

TARTALOM.

	Lap
BEVEZETÉS	1
ÖNÉLETRAJZ	XXXIII
ŐSZIKÉK.	
Mindvégig	3
Az elkésett	6
Az ünneprontók	7
A régi panasz	11
Honnan és hová?	15
Tamburás öreg úr	19
Mária! Bűncid meg vannak bocsátva!	23
Aj-baj!	25
A hazáról	26
Növünk együtt	27
Vándor czipó	29
Rangos koldús	34
Meddő órán	38
Öreg pinczér	39
Semmi természet!	43
Hírlap-áruló	46
Naturam furca expelles	49
Népdal	50
Plevna	52
Ex tenebris	55
Intés	56
Almanach 1878-ra	57
Népdal	61
Dal fogytán	62
A kép-mutogató. (Énekes história.)	63

	Lap
Végpont	72
Még egy	73
Aisthesis. (Megérzés.)	74
Formai nyűg	76
A szájasok	76
Hagyaték	77
Ez az élet...	78
Különbség	80
A sors hűmora	80
Csalfa sugár	81
Melyik talál?	82
En philosophe	82

KISEBB KÖLTEMÉNYEK RÉGEBBI ÉVEKBŐL.

A honvéd özvegye	87
Ártatlan dacz	95
Beállottam.....	97
Rózsa Sándor	98
Eszünkbe jusson... (MOORE)	105
Oh, ne bántsd a költőt!.... (MOORE)	107
A köztársasághoz (HORATIUS)	109
Az ördög elvitte a finánczot... (BURNS)	111
Chinai dalok	113
I. A szép horgany tű	113
II. A tőr	116
III. Wangné asszony	118

CSABA KIRÁLYFI, HÚS REGÉ TÖREDÉKEI.

Előhang	123
Első dolgozat	
Első ének: SZÁSZ DETRE	129
Második ének: KRIMHILDE	149
A hatodik énekből	161
Második dolgozat	
A Csaba-trilogia első alaprajza	167
Tervvázlat	168
A Csaba-trilogia első részéből	
Első ének: ATILLA ÉS BUDA	173
Második ének: ATILLA VADÁSZNI MEGYEN	177

	Lap
A Csaba-trilogia harmadik részéből	
Első ének: ATILLA MEGHAL	183
Második ének: A MENYASSZONY ÉBREDÉSE	189
Harmadik ének: ZOÁRD TANÁCSA	195
Negyedik ének: ATILLA TERÍTŐN	205
Utolsó dolgozat.	
A CSABA-TRILOGIA újabb alaprajza	211
Utolsó tervvázlat	213
Első ének: A JÓSLAT	217
Második ének: DETRE UDVARLÁSA	227
AZ UTOLSÓ MAGYAR	237
ÉDUA	261
ÖLDÖKLŐ ANGYAL	273
DALIÁS IDŐK.	
Első dolgozat	
Első ének	291
Második ének	302
Harmadik ének	311
Negyedik ének	324
Ötödik ének	334
Hatodik ének	342
Hetedik ének	356
Részletek a második dolgozathoz	
A második énekből	363
A harmadik énekből	377
RÖGTÖNZÉSEK, TRÉFÁK, SÓHAJOK.	
Egykori tanítványom emlékkönyvébe	387
Pohárköszöntő egy operaszöveghez	389
Új-évi köszöntés	390
Névnapra	392
Lisznyay Kálmánnak	394
Dal és öt forint	397
Sírvers Baranovszky Miklós hamvaira	399
Széchenyi tiszai oszlopára	400
A három-pipa utca	401
Kitör az!	401

	Lap
Báró Kemény Zsigmondhoz	402
Látogató-jegy	409
Pohárköszöntő a Csengery családra	409
Fél-magyarország	410
Az éleztlapok rajzolóihoz	410
Czilinder	411
Poéta és politikus	411
A haza sorsa	411
Demokrata-nóta	412
Hinc ille	412
Az alkotmányos sarjadék	412
Emlékre	413
Az 1869-i választások	413
Az „Üstökös“-nek	414
Civilisatio	414
Hasadnak rendületlenül....	415
A csillag-hulláskor	416
Sír-vers	418
Akadémiai papirszelvények	419
Az orthologusokra	422
Tompa sírkövére	423
Szegény Miska sírkövére	423
Toldy sírjára	423
Feljajdulás	424
Piroska betegségében	424
Sírvers	424
Intés	425
A reggel	425
Népdalok a kornak	426
Hangsúlyos verselés	427
Szülőhelyem....	428
Az idők....	428
A „Tavaszi-ünnepély“ albumába	429
Károly császár forrásaihoz. (Lobkowitz Bohuslav.)	429
Búsú a fürdőtől	430
Áj-váj	431
Uram bátyám	431
Ötvenhárom év!	432

	Lap
Főtitkárság	432
Régi adoma	432
„A tölgyek alatt“	433
Toldi II. részéhez	439
Sejtelem	440
Gyöngyösiád	440
Klasszikusok körmönfont fordítása	441
Egy ara sírkövére	442
Török Pálnak	442
Így is jó	443
Vakságban	443
Alunni.	444
Otium	444
Emlékre	445
Év-napra	445
Horatiusból	446
Az agg színész	447
Tanulság	447
Dr. Beadynak	448
Elegiák	448
Mi vagyok én?	449

A ZRÍNYIÁSZ NÉPIES KIDOLGOZÁSA.

Első ének	453
Második ének	474

FORGÁCSOK.

Juliska elbujdosása	481
A földrengés	484
Népmese töredék	486
Csanád	490
Grammatika versben	494
Rózsa és Ibolya	496
Perényi	497
A kincskereső	499
A kinestálalók	500
A kis pokol	501
A puszta rémei	503
Kapisztrán	504

	Lap
Szondi	506
A két apród	507
Két éles kard....	507
István örökje	508
Sok nagy ember....	508
A dalnok elhullt....	509
1861	509
Ősz felé	510
Tinódi redivivus	510
Szép ősz	511
Juliska emlékezete	512
Nómlhöz	513
1872 május 1	513
Az „öreg“ házról	514
A néma háború	514
Czímtelenül	515
A jó öreg úrról	516
Melyik a bűnös?	517
Bóka Bandi	518
Fordítás-töredékek.	
Horatiusból	519
Anakreonból	520
Romulidae Cannas....	520
Ének az öregségről	521
Dalszövegül	521
Hoc erat in votis	522
Néhány tervvázlat.	
Bolond Istók folytatásának terve	514
Az özvegy lakása	527
A két madár	528
Az elaggott fülemile	528

MELLÉKLETEK.

Arckép.	
Arany kéziratának hasonmásai	537

A KÖLTEMÉNYEK CZÍMEI ÉS KEZDŐSORAI.

A.

	Lap
A csillag-hulláskor	416
A dalnok elhullt, — ám iga	509
Adatik tudtadra, óh Szász	409
A fájdalommal, gyermekek	425
A földrengés	484
Aj - baj!	25
Áj-váj!	431
A Haemus ormán s a Dunánál	52
A három pipa-uteza	401
„A hazáról“	26
A hazáról egy merész szót	26
A haza sorsa	411
A honvéd özvegye	87
Aisthesis	74
A jó öreg úrról	516
Akadémiái papírszeletek	419
A kalapom ezilinder	411
A kép-mutogató	63
A két apród	507
A kincskeresők	499
A kincstalálók	500
A kis Pokol	501
A köztársasághoz	109
A lantot, a lantot	3
A liget akácsi lenézték a fenyvet	411
Almanach 1878-ra	57
Alumni és álmodni kell	444
A mult idők homályán megszólal egy rege	173
Anakreonból	520

	Lap
A néma háború	514
Anyai gond, anyai báj	429
A puszta rémei	503
A reggel	425
A régi panasz	11
Ártatlan daez	95
A sors hómora	80
A szájasok	76
A szép horganytű	113
A „Tavaszi-ünnepély“ albumába	429
„A tölgyek alatt“	433
A tőr	116
Atrideszt akarám és Kadmoszt zengeni: úmde	520
A tudománynak háza vagyon	95
Az agg színész	447
Az alkotmányos sajadék	412
Az élelapok rajzolóihoz	410
Az élet rajtam egyre nehezeül	432
Az elkésett	6
Az emberélet útjának felén	501
Az én fiatal koromban	410
Az 1869-i választások	413
Az időkben semmi nagyság	428
Az időket zengem én, és az idők apját	508
Az ifju évek bajt hoznak s visznek	80
Az, kit ügyes-bajosok faluról városba czibáltak	446
Az orthologusokra	422
Az ördög elvitte a finánczot	111
Az „öreg“ házról	514
Az öreg pinczér se gyanítja	39
Az öreg úrnak van egy tamburája	19
A Zrínyiász népies kidolgozása	451
Azt beszélük, rendjelt kaptam	416
Azt hittem, öröm vagy, s kezdettem örülni	424
Azt hívém, hogy életem	82
Az ünneprontók	7
Az „Üstökös-“nek	414
Az utolsó magyar	237

B.

Lap

Báró Kemény Zsigmondhoz	402
Beállottam a Boeskai-csapatba	97
Beborúlt a csillagos ég felettünk	506
Belenézek a nagy éjszakába	38
Bóka Bandi	518
Bóka Bandi a faluban ismeretes	518
Bort ide a billikomba! föl vele!	389
Bort vett magának a tudós	74
Búcsú a fürdőtől	430
Bujkált a nap. Vén ezigányt	432
Bús Tisza partjairól, vándor, ha kit erre hoz útal	399

C.

Cannaet római vér, az enyim Várnát örökíté	520
Csaba királyfi, hún rege, töredékei	121
Csak hiába! elmaradt az	34
Csak öt forintot kértem: megtagadtad	397
Csalfa sugár	81
Csanád	490
Csatába ment az ifjú honvéd	87
Chinai dalok	113
Civilisatio	414
Czilinder	411
Czímtelenül	515

D.

Dal és öt forint	397
Dal fogytán	62
Daliás idők	289
Dalszövegül	521
Deák Ferencz! megéltünk mi	412
Debreczeni sokadalom!	63
Demokrata nóta	412
De ime, az ég föld hirtelen föltámad	484
Dr. Beadynak	448
Duna vizén lefelé úsz a ladik	50

	Lap
E.	
Édua	261
Egy ara sírkövére	442
Egyedül volt szobájában az asszony	116
Egykori tanítványom emlékkönyvébe	387
Egyszer egy kis leány mit tett fel magába?	481
Eh! mi gondod a jövőre? „	11
Elegiák	448
El nem aludt lámpám; csak, mint nem-földi menyasszony	442
Élt, szeretett, meghalt; nincs lézag utána nemében	424
El van már temetve ama kores bennünket	494
Elvértett Buda hős, Etele kezétül	217
Elzöngé oltár zsámolyán	275
Emlékre	413
Emlékre	445
Én, a ki ezelőtt ifiú elmével	453
Ének az öregségről	521
Én-kedves czimborám, jó Jókai Mór úr!	419
Én láttam a bimbót, én láttam azt	387
En philosophe	82
Este van már, csóka, varju feketén kóvályog	486
Eszünkbe jusson, hol vezett el	105
Évnapra	445
Ex tenebris	55
Ez az élet egy tivornya	78
Ez-e hát a puszta, az a híres puszta?	503
Ezelőtt a háborúban	414
Ezernyolczszáz harminczkilenc	513
1861	509
1872. május 1	513
Ez volt vágyam netovábbja	522

F.

Fáradt elmével ne akarj futtatni gebével	440
Fáradt szemekre álmokat hoz	514
Fátyolos ablakon kívülről	118
Feljajdulás	424

	Lap
Fél magyarság	410
Férfi korom vége felé, már is	431
Fordítás-töredékek	519
Formai nyűg	76
Forrás, kit Helicon kara méltán zöngve magasztal	429
Földünk mind hegyesebb szög alatt fordítja keletnek	425
Főttkárság	432
Fut Mohammed földön vízen	504
Függ már szögén a hárfa	62

G.

Grammatika versben	494
Gyermek koromban felköték	49
Gyöngyösiád	440

H.

Hagyaték	77
Haja-haja, hagyma haja	61
Hajdanában, hol volt, hol nem	496
Hajdani dicsőségünk, hol késtél?	427
Hangsúlyos verselés	427
Harsog vala egy szó nyugattól keletig	129
Hasadnak rendületlenül	415
Haynaunál, Baclnál gonoszabb	412
Háromszor, vagy azon felül	519
Hát csak írni, mindég írni	77
Hát jól van így, amice Tompa	423
Hej, Kálmán!	394
Hinc ille	412
Hire pora sincsen már az öreg háznak	514
Hírlap-áruló	46
Hiszen daloltam már is	444
Hoc erat in votis	522
Hogy bemutatja magát!	401
Hogy melyik arzképet választom?	82
Hol ősz fejét agg Iremel	239
Holtodiglan, holtomiglan	497

	Lap
Hol volt, hol nem? három ember	500
Honnan és hová?	14
Horatiusból	446
Horatiusból	519
Húzd rá cigány, a kedves nótámat!	521

I.

Ifjúkori munkát öregen ne végezz	440
Így is jó	443
Intés	56
Intés	425
Irtó háború volt küzdelmed	413
Ismertem én — ismerte minden	516
Isten veled, Karlsbad szép tája	430
István örökje	508
Itt, e magános völgyben az ebnapok	519
Itt nyugosznak a honvédek	445
Itt van tehát: megjött az Új-év	57

J.

Jobb dolgnuk volt a Bach korában	412
Jó költőktől azt tanultam	56
Jöhetsz tőlem, vidor tavasz	513
Jött az ördög hegedűszóval	111
Juliska elbujdosása	481
Juliska emlékezete	512

K.

Kapisztrán	504
Károly császár forrásaihoz	429
Keserűből jön az édes.	55
Későn keltél öreg! hova indulsz már ma?	6
Későn születted, buksi költemény	439
Két éles kard	507
Ki, ki, bátran a szabadra!	511
Kinek nyúlfarknyi a reménye	29
Ki nem szeretne pénzt, sokat?	499
Kis bokor, ne hajts még!	81

	Lap
Kisebb költemények régebbi évekből	85
Kisfaludy egy pipáról	401
Kisütik, hogy a magyar nyelv	422
Kitör az!	401
Klasszikusok körmönfont fordítása	441
Köszönöm, oh Isten, köszönöm azt neked	443
Különbség	80
Küzdelem a létért	411

L.

Látogató-jegy	409
Leáldozott a nyári nap	263
Lisznyay Kálmánnak	394

M.

Ma hatvankét esztendeje annak	445
Marciánus büszke császár	507
Mária! Bűneid meg vannak boesátva!	23
Meddő órán	38
Meghalt a vén Test, — kiterítve	517
Megüdvözöllek régi bím dalával	509
Még egy	73
Még ez pár jelenet s a függöny aláfolj	447
Még ez egyszer, még utószor	515
Melyik a bűnös?	517
Melyik talál?	82
Mely riadalma soká vala édentáji mezőnek	400
Miért, hogy minden frakk-farkot	410
Mily rövid az élet!...	14
Mindenki annyit ér, a hogy	46
Míndvégig	3
Mint a Noé hű galambját	390
Mint folyondár, melynek	80
Mint nevök e versben	409
Mióta romba dől t oltáridon, hazám	512
Mit is akarsz?... nézz az időre	73
Mi vagyok én? Senki Pál	449
Múzsza, nekem énekelj el	441

	Lap
N.	
Naturam furca expelles	49
Ne lettél volna szívem gyermeke	424
Nemcsak a jelen betegség	448
Nem fáklya vagy éltem	25
Népdal	50
Népdal	61
Népdalok a kornak	426
Népmese töredék	486
Névnapra	392
Néztem a sötétbe, sötét éjszakába	123
Nines végezve itt még a czikk	418
No, kertész úr, ma szép esőnk volt	43
Nőmlőz	513
Nővünk együtt	27

O.

Oh, hát visszaterel új vihar, új hab a	109
Oh, mint szeretném újra élni	510
Oh, ne bántsd a költőt, ha lombok alá fut	107
Oh, ne sújtsák a szelid nőt	23
O nátha, nátha! Grippe!	448
Otium	444
Öldöklő angyal	273
Öreg pinczér	39
Ősz felé	510
Őszikék	1
Ötvenhárom év!	432

P.

Patvarba, collegám, jó deák Tinódi	510
Pál, fordulásod forduljon mindig öröme	442
Perényi	497
Piroska betegségében	424
Plevna	52
Poéta és politikus	411
Pohárköszöntő a Csengery-családra	409
Pohárköszöntő egy operaszöveghez	389
Pongyola járásu lovatat fékezd meg erősen	76

Lap

R.

Rangos koldús	34
Régi adoma	432
Romulidae Cannas	520
Rossz szememről egy nagy könyvben	447
Rózsa és Ibolya	496
Rózsa Sándor	98
Rózsa Sándor, Rózsa Sándor!	98
Rögtönzések, tréfák, sóhajok	385

S.

Sebtében eddig irtam	72
Sejtelem	440
Semmi természet!	43
Sírvers	418
Sírvers	424
Sírvers Baranovszky Miklós hamvaira	399
Sokan szeretnék a hazát	76
Sok nagy ember szállt pokolra	508
Soknak lettem már, hogy élek	27
Szegény Miska sírkövére	423
Szerkesztő Ur! tisztelt báró!	492
Széchenyi tiszai oszlopára	400
Szép a független nyugalom	443
Szép megtiszteltetés	432
Szép ősz	511
Szondi	506
Szondi vitéz harczolt lelkesen	507
Szüülőhelyem, Szalonta	428

T.

Tamburás öreg úr	19
Tanulság	447
Tavaszzal, mikor a fűzfa zöldelt	113
Tinódi redivivus	510
Tisztelt jó barátunk, ki vagy Fodor Gerson	392
Toldi II. részéhez	439

	Lap
Toldy Ferencz tetemét nagy erővel nyomja ez a sír . . .	423
Toldi sírjára	423
Tompa Mihály tetemén ez elomló szikla nem emlék . . .	423
Tompa sírkövére	423
Török Pálnak	442

U.

Úgy ég a tűz, ha lobog	426
Új-évi köszöntés	390
„Uram bátyám”	431
Úl Isztragomban István szent király	490

V. W.

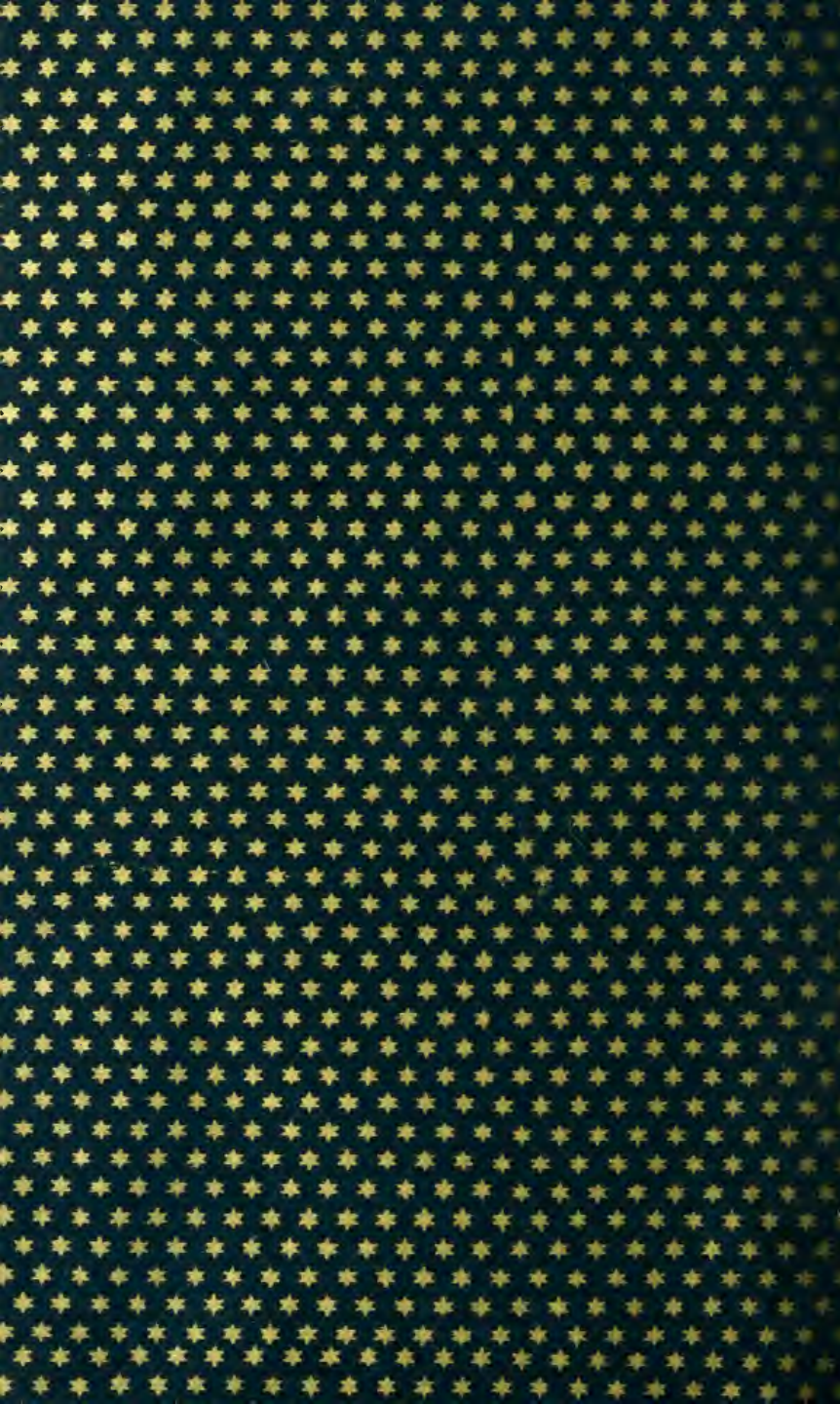
Vagy a tüdő vagy a máj	431
Vakságban	443
Vándor czipó	29
Vándor megállj! hó! bámld e követ!	413
Végpont	72
Vén vagyok már — Isten látja	521
Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza	291
Wagné asszony	118

Z.

Zendül, kondúl szent harangszó	7
Zengi epigrammád a fényt, melyet a görög ellen	414

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

